

IDR

Biblioteca Diplomatică 1

ARMANDO MARQUES GUEDES

Trei Conferințe

Institutul Diplomatic Român

ARMANDO MARQUES GUEDES

Trei Conferințe

DONAȚIE
MINISTERUL AFACERILOR EXTERNE
INSTITUTUL DIPLOMATIC
ROMÂN

ISBN: 973-99027-3-1

© INSTITUTUL DIPLOMATIC ROMÂN
TREI CONFERINȚE

Editura SHA ARTA LAW & ALMATIP,
București, Bd. Ion Mihalache 81, Sector 1
Tel: 666 15 59; Fax: 0318 157 118.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
TREI CONFERINȚE – Armando Marques Guedes
Traducere din limba portugheză de MICAELA GHÎTESCU
2006, 114 p, 16 / 61 x 86 (*TREI CONFERINȚE*)
Printed in Romania

Institutul Diplomatic Român

Biblioteca Diplomatică

1

ARMANDO MARQUES GUEDES

Trei Conferințe

București, 2006

Cuvânt înainte

Armando Marques Guedes este una dintre cele mai interesante personalități pe care le-am cunoscut.

Astăzi, profesor de antropologie juridică și politică la Universitatea Nova din Lisabona, Armando Marques Guedes este produsul unor experiențe culturale și intelectuale succesive cu totul deosebite.

Teza sa de doctorat în *Antropologie* este rezultatul unei cercetări efectuate vreme de trei ani, printr-o „recluziune” autoimpusă, în interiorul unui grup izolat de „primitivi”.

Dacă la aceste adăugăm studiile sale pariziene putem dobândi imaginea de ansamblu a unei personalități extrem de complexe.

Suntem deosebit de onorați ca *Biblioteca diplomatică* să fie inaugurată de cele trei conferințe susținute de Armando Marques Guedes în anul 2006 la București.

Prof. Dr. Vlad Nistor
Decanul Facultății de Istorie din București
Director General al Institutului Diplomatic Român

SUMAR

1. TEHNİK-TANIKS, DIPLOMATIE ŞI POLITICĂ EXTERNĂ.....	9
2. INSTIȚIILE DIPLOMATICE ŞI FRECĂȚAREA DIPLOMATICĂ.....	34
3. VIITORUL GÂNDIRII STRATEGICE NAȚIONALE.....	89

THINK-TANKS, DIPLOMAȚIE ȘI POLITICĂ EXTERNĂ

1. Introducere¹

A provocat speculații anunțul făcut de Ministrul de Stat și al Afacerilor Externe, Prof.Dr.Diogo Freitas do Amaral, când a prezentat Parlamentului programul celui de-al XVII-lea guvern constituțional, că se pregătea o reformă fundamentală a Institutului Diplomatic și că exista intenția de a se forma, la Minister, un *think-tank* dedicat sprijinirii politicii externe portugheze. Totul arată că, în unele medii guvernamentale, acest anunț a constituit o surpriză. Este vorba de o practică totuși curentă, cum ne demonstrează o rapidă juxtaupunere comparativă cu exemple din afara granițelor.

Astfel este, cel puțin în primul moment, greu de înțeles uimirea manifestată de unele cercuri, dat fiind că apariția unui asemenea tip de entități pe lângă ministerele care au drept sarcină conturarea unei strategii de implantare externă este ceva comun, cel puțin în Europa și în America de Nord. La fel cum a fost și regula ca în asemenea entități, dată fiind natura pe care și-o asumă ele de a fi organisme de analiză și consultare, să se remarce o preponderență marcată a cadrelor cu pregătire academică specializate în domeniile cu cea mai mare incidență asupra politicii externe ce urmează a fi definite. Se pare că este încă obiceiul – și o va fi pentru motive rezonabile și ușor de înțeles – asocierii instituționale adeseori evidente între asemenea *think-tanks* și departamentele care se dedică formării inițiale și complementare a funcționarilor diplomați moderni.

Făcând un bilanț general, într-adevăr, cea mai simplă dintre contrapunerii demonstrează că ceea ce ar putea cauza o maximă surprindere nu trebuie să fie, de fapt, anunțarea creării acestei entități: ar trebui să fie mai curând faptul că entități precum *think-tanks* statale nu au apărut *mai devreme* în Portugalia.

O explicație posibilă pentru rămânerea în urmă națională în acest domeniu este legată cu siguranță de lipsa generică de „mână de lucru” academică specializată care până foarte de curând a grevat asupra ariilor științifice celor mai pertinente pentru politica externă portugheză. Un punct care nu este greu de stabilit, chiar în termeni de criterii cuantificabili, sau în orice caz măsurabili cu o oarecare obiectivitate: doar de câțiva ani au început să apară în Portugalia

---

¹ Mulțumesc Prof.Dr.Nuno Canas Mendes pentru sprijinul pe care mi l-a dat la culegerea materialelor bibliografice și pentru discuțiile aprinse și prelungite pe o temă care ne-a fascinat pe amândoi. La drept vorbind, a fost coautorul meu; cu toate acestea, responsabilitatea pentru cele expuse aici îmi revine, evident, în totalitate. Dr.Pedro Velez, Prof.Dr.Moisés da Silva Fernandes și Ambasadorul José Manuel Duarte de Jesus au citit și comentat textul, așa cum a făcut de altfel și Dr.Madalena Requiça. Tuturor le mulțumesc pentru sugestiile care adeseori mi-au fost atât de utile.

specialiști posesori ai calificărilor universitare, tot mai indispensabile, în domenii ca Relațiile internaționale și știința politică în general, Dreptul internațional (public și privat), Dreptul comunitar, Istoria diplomației sau Istoria relațiilor internaționale. Marele salt înainte făcut de instituțiile universitare portugheze în cursul anilor 90 a permis în ultimul timp să se acopere, cel puțin într-o mare măsură, această breșă.

Un al doilea tip de raționamente dă naștere unor motivații în același timp mai interesate și mai puțin exonerate. Motivații legate, pe de o parte, de rezistențe intrasistemice de natură corporativă – un punct care singur ar merita să fie tratat separat, dar care nu-și află locul în analiza prezentă; și, pe de alta, apariția unor entități „civile” – prezente atât pe plan „civic” cât și la nivel academic public și privat – care au venit să ocupe unele (foarte puține) dintre funcțiile de experți și consilieri de acest tip de *think-tanks*. Astfel s-a creat o „piață externă de opinii”, ceea ce inevitabil a întârziat, direct și indirect, procesele spontane ale unei gestații în interiorul aparatului de stat. În ambele cazuri, trebuie subliniat, ceea ce a făcut vizibilă în practică apariția și relativa consolidare a „soluțiilor” alternative a fost cu siguranță absența unor definiții politice clare în privința multor domenii din politica externă portugheză post-25 Aprilie.

Este greu să se exagereze importanța acestui punct. De câte ori lipsa de obiective bine proiectate a intrat în rezonanță cu fragilitatea vreunei „doctrină” solide în ceea ce constituie interesul național portughez; și s-au rărit atât de necesarele „instrucțiuni” politice provenite de la Secretariatul de stat și trimise executorilor acțiunii externe în aproape toate domeniile prezentei și implantării noastre. Consecințele sunt evidente. Amplul spațiu rămas liber ori a fost mediat de *free-lance experts*, care în multe cazuri s-au autonomit, ori a fost ocupat de grupuri mai mult sau mai puțin difuze de executori (care în acest scop se transformă în decidenți politici, pe teren sau în ariergardă), care creează punți; stabilindu-se astfel un canal de comunicare între agenți politici și operaționali în mare măsură independent de deciziile politice statale regulate. Ca rezultat al adoptării unuia sau celuilalt expedient de ocazie (și adeseori ele sunt în mod explicit sau difuz legate între ele) s-a suplinit astfel o lipsă serioasă în beneficiul unor agende de natură variabilă. Unul dintre prețuri este acum vizibil. Fără ca acest lucru să fie neașteptat, tocmai în aceste două domenii – cel „corporativ intern” și cel „asesorial extern” – s-au auzit cele mai vehemente expresii de „surprindere” pe care le-a suscitât anunțul făcut în Parlament, care astfel, în al doilea moment, devine mai ușor de înțeles.

O a treia legătură cauzală pentru explicarea întârzierii naționale este de natură mai puțin „domestică”, mult mai mult indirectă, și anume: nu trebuie desigur să se treacă cu vederea faptul că, pentru prima oară, a început să devină manifestă, pentru elitele politice portugheze, conștiința că interdependențele

internaționale crescânde fac indispensabile dezvoltarea și generalizare specializărilor funcționale precum cele oferite de tipul soluțiilor preconizate².

Nu este nevoie de multă atenție pentru a se constata că cele trei legături cauzale pe care le-am enunțat în legătură cu rămânerea noastră în urmă – și mai cu seamă prima și ultima, adică formarea unei mase critice suficiente de specialiști cu pregătire academică, pe de o parte, și, pe de alta, conștientizarea urgenței unei soluții noi pentru circumstanțele internaționale structural schimbate – pot de asemenea să fie simultan considerate într-o formă simetrică și inversă: la fel este posibil ca ele să fie văzute invers, drept condiții de apariție și constituire a unor entități precum anunțatul *think-tank*. Cu alte cuvinte, ele trebuie socotite un semnal de deșteptare. De fapt așa s-a întâmplat în alte țări, mai ales în cele care au afinități structurale (în privința organicii statului, ca și în ceea ce privește poziția pe care o ocupă în sistemul internațional) cu Portugalia. Un efort comparativist determinat și cât mai minuțios ne arată că de regulă există tendința ca, tocmai pe planul dens și complex în care coexistă factori interni și factori externi de cele trei ordine pe care le-am enunțat, să se cristalizeze instituții naționale ca cele anunțate, „de interfață internațională”. Constatare intrinsec interesantă, chiar și din punctul de vedere al cadrelor teoretice care dirijează studiul relațiilor internaționale.

În scurta lucrare care urmează, caut să luminez puțin mai mult așa-numitul *insight* care decurge în mare măsură din acest ultim punct, formulând, în fond, un ansamblu de sugestii relative la condițiile generale de gestație a entităților de acest tip. Schițez, astfel, o interpretare a proiectelor de creare a entităților de acest tip în Portugalia, pe fundalul conturării unui tip de „teorie generală” privind apariția lor. O fac prin intermediul unor juxtapuneri comparative rapide și nu foarte detaliate – deși realizate într-o manieră destul de sistematică.

Așa cum vom vedea, chiar fără să aprofundăm mult analiza în acest punct, într-adevăr, rezultatul unor asemenea microcomparații este destul de relevant. Constrângerile par să formeze o ierarhie: ceea ce iese imediat în evidență este că acest tip de soluții instituționale par să se sedimenteze abia când se confirmă primul și al treilea ordin de rațiuni invocate simultan. Adică, regula pare să fie că entități ca *think-tanks* tind să se constituie în răspunsuri care se cristalizează preferențial în statele ce posedă instituții academice suficient de productive și specializate și – în același timp și dintr-un motiv sau altul – sunt înclinate spre un protagonism extern tot mai mare și variat: fie datorită locului pe care îl dețin în ordinea internațională, fie prin subalternitatea nedorită la care micimea lor pare să le condamne. În amândouă aceste cazuri-tip, să se remarce – atât în cazul statelor cu implantare globală împinse spre specializare, cât și în cel al micilor state ambițioase osândite la strategii oblice de penetrare și poziționare–

² Câteva cuvinte de contextualizare. Să se observe că eficacitatea acestei a treia legături cauzale, identificată ca având un efect de retardare, nu a fost totuși imediată: deznodământul a întârziat, deoarece față de multiplele bariere, active și pasive, nu a fost ușor să se întrevadă o soluție pentru ezitățile suscitade de noile încadrări conjuncturale cu care s-a confruntat, pe plan internațional, atât poziționarea noastră, cât și acțiunea portugheză publică sau privată, mai ales după răsturnările produse de 11 septembrie, de invadarea Irakului și de „criza constituțională” europeană. Consecința a fost menținerea unei anume opacități în ceea ce privește soluțiile fezabile pentru situația de carență trăită.

că factorii *externi* constituie un ingredient primordial în formatarea soluțiilor instituționale găsite.

Așa cum vom avea ocazia să constatăm, simple comparații ne permite să mergem mai în profunzime. Dacă un proiect de contrapunere, chiar încă modest, arată în mod evident că factorii „domestici” au totuși un rol important, sigur este că acest lucru se petrece în esență, la două dintre nivelurile de formare ale acestor *think-tanks*; două planuri care în fond se transmută, drept urmare, în două condiționări ale configurației acelor entități. Într-adevăr, cele mai simple supapunerii o dezvăluie: atât *locul de inserție*, pe de o parte, cât și, pe de alta, *tipul de compoziție internă* al acestui tip de soluții instituționale sunt factori care variază conform tipului de structurare juridico-economică a organismelor publice și private existente și sunt factori care se modifică în funcție de tipul de relaționare cel mai comun între unii și alții. Cu alte cuvinte, o comparație dusă până la capăt puțin mai detaliat scoate în evidență că anumite tipuri de „Administrație” – în care „parteneriatele public-private” de diferite feluri și competențe sunt în mod programatic mai obișnuite – par să fie mai înclinate spre astfel de soluții. Cum va fi de înțeles intuitiv, puțin sau nimic din toate acestea nu este, desigur, surprinzător: adică, nu va fi neașteptată constatarea că există anumite caracteristici ale structurilor organice domestice care dețin un rol important în conturarea acestui tip de soluții instituționale de interfață³.

Aceasta nu este totul. Datele comparative, când sunt adunate și contrapuse cu mai multă minuțiozitate, ne permit, credem, să mergem mai departe: devine absolut manifest, de exemplu, că predominanța printre *think-tanks* a diplomaților – și nu a persoanelor cu studii academice specializate – tinde să aibă loc în special în cazurile unde structurile birocratice ale statului în cauză au un aspect mai marcat corporativ, fie prin opțiune politico-ideologică, fie prin efectul istoric rezidual, fie, în fine, printr-o combinație între acești doi factori; același lucru este adevărat și în cazurile în care există un număr suficient de diplomați *cu doctorat* (și deci cu un „profil academic”) pentru ca, în acești termeni, să fie justificată o reconciliere între experiența dobândită pe teren și indispensabilele cadre științifico-analitice furnizate de specializarea aprofundată pe care le pretinde și disponibilizează viața academică. Ultima pară, cu o claritate evidentă, să fie cea mai bună dintre soluții; rar însă poate fi tradusă în practică. În timp ce predominarea cadrelor academice pare să ocupe un loc preferențial în toate celelalte cazuri.

Înainte de a da atenție datelor și a intra în comparațiile propriu-zise, câteva rapide cuvinte de salvagardare. Numeroase sunt studiile întreprinse, în lumea întreagă, despre *think-tanks*, în privința unui *modus operandi* al lor, și relativ la respectivele lor roluri, implicații și consecințe. Rareori au fost abordate condiționările foarte reale, interne și externe, ale apariției și cristalizării lor. În unele cazuri, analiștii s-au ocupat să înșire avantajele tehnico-politice ale entităților de acest tip. În altele, s-a pus accent pe distanța care le separă de *lobby-*

³ Același lucru, de altfel, s-a constatat cu ocazia apariției istorice a diplomației în general, ea și, de fapt, în legătură cu gestația progresivă a instituțiilor de „siguranță colectivă”. Ar fi fascinant să se încerce identificarea caracteristicilor structurilor organice domestice diacritice. O chestiune ce depășește mult agenda acestui scurt articol.

urile politico-ideologice sau economico-financiare, de *advocacy groupings*, sau de grupările profesionale și similare, entități care au invariabil drept obiectiv să încerce să împingă într-o direcție sau alta politicile guvernamentale externe. Iar în alte cazuri, studiile publicate au manifestat interes (și adeseori preocupare) pentru generalizarea, la toate latitudinile, a unor entități precum *think-tanks*: o propagare care, cu destulă plauzibilitate, a ajuns să fie identificată cu valul de *policy transfer processes* care atât de mult caracterizează epoca de integrare și „omogenizare” globală în care trăim. Puține au fost însă cazurile când analizele întreprinse au încercat să dezvăluie ceea ce este schițat aici, anume dinamica de sendimentare a unor asemenea entități.

Argumentul central creionat în lucrarea de față este simplu. Anume că, văzut într-o lumină potrivită, nu are nimic surprinzător anunțul creării, în martie 2005, a unui *think-tank*, aplecat spre politica externă portugheză, *constituit în interiorul unui serviciu central* al Ministerului Afacerilor Externe, și „condus” de cadre academice.

Discuția prezentată are două meniri: pe lângă dorința de a oferi o fundamentare – istorică, dar și, totodată, comparativă și funcțională – pentru decizia Ministrului de Stat și al Afacerilor Externe, ea mai intenționează și să ofere un prim proiect de încadrare teoretică ce urmărește să dea o mai mare inteligibilitate proliferării vizibile a acestui tip de entități în încadrările naționale contemporane.

Acestor două sarcini mă voi dedica în cele ce urmează.

2. O rapidă comparație-contrapunere informală

Să începem așadar cu începutul. Primul lucru căruia trebuie să i se dea atenție este următorul: faptul că, departe de a fi vorba de o excepție, sunt destul de obișnuite, în lumea întreagă, entități ca cea pe care Ministrul de Stat și al Afacerilor Externe le-a anunțat cu ocazia prezentării în fața Parlamentului a programului celui de-al XVII-lea guvern constituțional.

O observație rapidă, chiar dacă superficială, privind structura organică a Ministerelor Afacerilor Externe (sau echivalentele lor laterale) în Europa și în America de Nord scoate în evidență existența de centre de cercetare ca cele numite *think-tanks* în multe dintre ele, sau asociate la ele.

Cum ar fi fost de așteptat, doar în unele țări există asemenea entități: fără surprize, regula pare să fie că instituțiile precum *think-tanks* apar doar în statele unde se constată o masă critică suficientă de specialiști care să se poată integra în ele. Dar această generalizare comparativă poate și trebuie să fie mai modulată: ceea ce indică cea mai rapidă dintre comparații este faptul că *timings* înseși ale gestației și apariției lor sunt într-o legătură intimă cu procesele locale de dezvoltare a instituțiilor universitare și de cercetare⁴.

⁴ Asemenea entități, în ceea ce privește *timingul* generic al proceselor constituirii lor, sunt de altfel greu de disociat de ritmurile implementării unor instituții specializate de cercetare, în țările unde au apărut ele. Astfel se explică geneza lor inițială în Statele Unite, Regatul Unit, Germania, Franța, sau în fosta Uniune Sovietică (în această ordine), ca și coincidențele de detaliu în *timings* ale respectivelor procese de constituire și consolidare. Exemplul portughez nu este nici el excepțional: urmează, de aproape, enorma explozie educațională produsă mai ales începând cu deceniul 90.

Mai mult, și variațiile constatate la nivelul respectivelor structuri și locuri de implantare, după cum se vede cu ușurință după un moment de atenție, nu sunt complet arbitrare: ele răspund mai degrabă unor culturi organizaționale specifice și densității, ca să spunem așa, „ambienturilor” politico-economice și academico-intelectuale înconjurătoare. Punct asupra căruia vom mai reveni.

Puțină atenție ne dezvăluie și mai mult. O mai mare rezoluție a imaginilor arată că entități precum *think-tanks* au atribuții diverse, fie că sunt implantate în inima structurilor ministeriale ale diverselor țări, fie că se limitează să fie poziționate în termeni de legături stricte cu ele. Mă refer în special la atribuțiile tehnico-funcționale care merg, de la sugerarea unor măsuri politice, la funcțiuni mai restrânse de natură numai consultativă, trecând adeseori prin elaborarea de lucrări de cercetare de mare anvergură și cu profil prospectiv. Mai mult, și pe de altă parte, locul de inserție, cum ar fi fost de așteptat, nu este în nici un caz desprins de competențele pe care le au efectiv. *Think-tanks* în unele cazuri sunt implantate ca servicii centrale ale ministerelor din care fac parte integrantă. În alte cazuri mențin cu ele relații mai puțin ombilicale. Pe de altă parte, și compoziția și conducerea lor se leagă, mai mult sau mai puțin organic, chiar dacă acum într-o formă mai puțin liniară, de locul respectiv al inserției. Unele, puține, au la conducerea lor universitari, fie implantați în chiar inima respectivelor organisme statuale, fie menținându-se ancorați în respectivele lor instituții academice originare. În toate cazurile, *think-tanks* funcționează ca o verigă de legătură între unele și celelalte.

Asta nu este totul. Dacă privim dincolo de locurile de implantare și recrutare și suntem atenți la *misiunile* pe care asemenea entități le consideră ca fiind ale lor, sunt puse în evidență rațiunile de a fi pentru unele dintre caracteristicile cele mai surprinzătoare pe care le prezintă multe din ele: anume aparenta relativă subalternizare la care în aceste organisme par să fie condamnați funcționarii diplomați. Rațiunile acestui lucru sunt multiple, și nu opace; dar nu sunt nici total transparente, sau măcar evidente. Faptul că aceste instituții, emergente în multe dintre statele dezvoltate, cuprind un enorm procentaj de cadre academice, proveniți cum am văzut din domenii ca știința politică, Drept, Economie, sau Istorie, nu răspunde doar evidentei necesități de specializare într-o lume tot mai complexă, complicată și greu de descifrat. Opțiunile în privința compoziției socio-profesionale interne a entităților precum *think-tanks* au și ele, în nenumărate cazuri, corelări pragmatice evidente; din punct de vedere instituțional, *think-tanks* sunt mai axate pe *viziuni de înglobare și de lungă durată*; privilegiază, de regulă, continuitatea și permanența, funcționând printre altele ca niște fideli depozitari ai unei „memorii instituționale” adesea foarte bogate, ceea ce le permite să producă studii fără volatilitatea, de nedorit, care ar rezulta dacă ar avea drept membri doar (sau chiar în special) diplomați profesioniști a căror carieră, din fericire și din nefericire, este, prin definiție, marcată de o mare „itineranță” tematică și de o formație în mod tradițional generalistă⁵.

⁵ În orice caz trebuie să subliniem că nu se pune efectiv problema vreunei subordonări reale a funcționarilor diplomați în *think-tanks*: din moment ce se asigură că, după norma obligatorie într-un stat democratic, funcționarilor diplomați le revine responsabilitatea execuției unei politici externe definite în alte sedii – cele

și în privința locului de implantare ales și vecinătăților care decurg de aici, decizia anunțată se prefigurează, pe bună dreptate, prea puțin polemică. În consonanță cu ceea ce tocmai am afirmat, să mai subliniem că nu a fost nici o inițiativă izolată nici un caz inedit reconfigurarea propusă în Portugalia – sau obiectivele care i-au fost atribuite prin această reformulare – a unui Institut Diplomatic care, de la crearea sa în 1994 în cadrul reformei generale a MAE realizată de ministrul Afacerilor Externe de atunci, domnul José Manuel Durão Barroso, de fapt nu a ajuns niciodată să funcționeze satisfăcător pentru Ministerul Afacerilor Externe. Un punct asupra căruia de asemenea vom reveni în partea finală a prezentei lucrări.

3. Fundalul istoric

Pe fundalul unei încadrări temporale mai lungi, înflorirea entităților ca acestea, adică *think-tanks* având în frunte cadre academice, și situate în asemenea poziții, adică în interiorul ministerelor, nu este greu de înțeles. E suficient, în acest scop, să se privească lucrurile în perspectivă: rațiunea ultimă de a fi pentru apariția, în paralel, a unor asemenea „instituiții tehnice de mediere”, își are evident rădăcina în cadrul unor transformări istorice moderne. Fără a pretinde să intrăm în multe amănunte, se cuvine să conturăm o scurtă schiță.

Efectiv, o perspectivare istorico-cronologică, chiar și numai impresionistă, scoate bine în relief unele dintre fundamentele mai structurante ale progresivelor, dar inexorabilelor, schimbări de fond în ceea ce fusese practica cu ilustre pergamente. Să ne oprim numai la una dintre numeroasele linii de forță incontestabile: în cele patru secole care au precedat Primului Război Mondial s-a format un corp de reguli care urmărea să definească și să salvgardeze, în formate tot mai standardizate, poziția și statutul diplomatului. După 1919, o dată cu Tratatul de la Versailles, cadrele internaționale au devenit totuși subit destul de diferite și mai complexe: s-a considerat în Europa și în America de Nord că urgența cooperării interstatale impunea crearea de instituții internaționale puternice de *collective security* și o profesionalizare tot mai mare a unei diplomații care, drept rezultat, va dobândi contururi noi și tot mai *sui generis*.

Pe planul selecției și formării corpului de diplomați, corespondențele au ieșit rapid la suprafață și erau foarte sigure cele care erau de așteptat. Vechile metode de recrutare, necesitatea de a organiza într-un mod rigid și sistematic organismele centrale ale statului pentru relațiile exterioare, noile configurații, comparativ mult mai multilaterale, de negociere, urgența (urmând parțial din aceasta) a unui exercițiu tolerat de fundamentare a deciziilor, precum și anticiparea indispensabilă a efectelor și corelațiilor de forțe în cadrul unei *balance of power* nu întotdeauna reușite – sau de legături punctuale și efemere între noile instituții multilaterale de siguranță colectivă – au adus în prim plan discuția despre specializarea unui grup, *pe cât posibil integrat în mașinărie*, care să-i ajute în același timp pe decidenți și executanți în sarcinile lor respective.

---

politice, și pentru că ar fi de negândit să nu se conteze în asemenea entități pe un număr substanțial de diplomați, cei în mod special înzestrați cu o viziune strategică și stăpâni pe o experiență de teren de neînlocuit.

În sintonie cu aceasta, încrângături neașteptate de probleme impuneau în mod implacabil noi tipuri de formare pentru profesioniștii executanți, și adeseori pretindeau acest lucru fără întârziere. Ca urmare a unui asemenea tip de presiuni sistematice, în diverse state (cele care suferiseră mai mult impactul transformărilor apărute și care, totodată, aveau o mai mare capacitate de a juca în ele roluri active folositoare) *curricula* inovatoare au început să fie proiectate pentru formarea unui nou tip de diplomați; și s-au adăugat figuri inovatoare, pe scenele vizibil schimbate ale diplomației și politicii externe în multe state integrate în sistemul internațional după Primul Război Mondial.

Entități precum *think-tanks*, care au început să se adape de la instituțiile universitare dezvoltate și multiplicare în paralel (conform, de altfel, unei logici proprii deși întâmplător încă nu complet disociate) alături de aceste inovații generice de fond, au devenit o soluție providențială pentru problemele greu de rezolvat prin descifrarea complexității inerente a noilor cadre conjuncturale emergente. Pentru statele mari (mari cel puțin în sensul de puternice, „marile puteri”), care s-au trezit în situația de a trebui să facă față unor fronturi multiple și variate, și s-o facă într-un ritm tot mai accelerat, formula găsită provenea de la mecanismele „clasice” de consiliere specializată. O consiliere adeseori prospectivă. Un moment crucial (în sensul de fundamental) în acest proces a fost fără îndoială realizarea, la sugestia unui consilier al lui Wilson, celebrul colonel Edward House, a unei *Inquiry* destinată studiului scenariilor și opțiunilor postbelice, consiliind delegația americană la Conferința de Pace de la Versailles. De aici avea să rezulte *Council on Foreign Relations*, menționat mai sus.

Fără a vrea să mergem mult mai departe, observăm că schițarea încadrării cronologice a procesului de dezvoltare a acestor entități nu este inutilă. Dimpotrivă, ne permite, în mod avantajos, să le reperspectivăm în context. *Think-tanks* sunt, discutabil, o „invenție nord-americană” (așa, de altfel, le-a numit Richard Haass) care în mod progresiv și lent au ajuns să se generalizeze. Ele asumă un protagonism tot mai mare; este vorba, în orice caz, de un instrument care a ajutat la modelarea de politici externe acum practic un secol, de la implantarea lor globală definitivă o dată cu Primul Război Mondial, și care a devenit un dat incontornabil în conturarea politicilor internaționale⁶ ce au ajuns să fie proiectate de atunci.

După al Doilea Război Mondial procesul și-a accelerat pasul într-un mod absolut exploziv. Pe de o parte, prin intensificarea pur și simplu a tendințelor fixate de Pacea de la Versailles. Pe de alta, drept rezultat al modificărilor suprapuse după Potsdam. Dar, și poate mai ales, datorită urcării pe scenă, ca să spunem așa, într-o singură generație, a șaptezeci de state noi, adăugate celor puțin peste cincizeci existente până atunci: toate fostele colonii, care într-un interval scurt și-au câștigat independența și s-au alăturat noilor organisme

⁶ Iată câteva din organizațiile care reprezintă dezvoltarea acestei tendințe în SUA: *Institute for Government Research* (1916), precursor al *Brookings Institution* (1927); *Carnegie Endowment for International Peace* (1910), creat pentru a cerceta „cauzele războiului” și a promova rezolvarea pașnică a conflictelor. Această primă generație de *think-tanks* a avut meritul de a menține opinia publică informată cu privire la ce se petrecea în afara mediului domestic, contribuind la atenuarea, în sânul electoratului, a poverii izolaționismului de până atunci în politica externă a SUA.

multilaterale construite în paralel. S-a asistat, prin urmare, la dezvoltarea unei a doua generații de *think-tanks*, entități care răspundeau, în mod natural, exigențelor de dobândire rapidă a unor cunoștințe aprofundate și variate rezultate din contingența de a înfrunța entități politice tot mai numeroase de cele mai diverse tipuri și nuanțe⁷; și care decurgeau, mai cu seamă, din centralitatea, recent dobândită, a unor noi forme, mult mai „dure”, de *balance of power* dezlănțuite de cursa înarmărilor nucleare și polarizării ordinii internaționale în două mari blocuri hegemonice.

De atunci inovațiile instituționale bineînțelese că nu s-au oprit, în cadre internaționale supuse unor transformări rapide. Deznodămintele s-au succedat unul după altul și, o dată cu evoluția vocilor dominante pe scenele internaționale, schimbările care însemnau ceva mai mult decât niște simple adaptări la noile exigențe nu s-au lăsat firește așteptate. În deceniul 70, alături de accelerarea proceselor de integrare globală și în fața unei crescânde interdependențe care presupunea noi scenarii și promitea noi panorame, s-a ivit astfel o „a treia generație” de entități de tipul *think-tank*, foarte propice consilierii specializate pe care le pretindeau noile așa-numite rețele de încrângături internaționale.

La toate aceste constrângeri conjuncturale a venit, cu timpul și evoluția structurii sistemului internațional, nu să se adauge un nou strat, dar cel puțin să se sedimenteze, într-un mod mai definitiv, o tendință care venea din urmă. S-a produs o cristalizare, ca să amestecăm metaforele. S-a dat o tușă organizațională, ca să spunem așa, într-o arie – cea a relațiilor externe ale statelor – ale cărei moduri de funcționare nu puteau să nu fie luate în seamă.

Chestiunea poate fi privită din diverse unghiuri complementare. Chiar și să vrem în nici un chip să propunem vreo narare istorică a proceselor oricum complexe și multidimensionale, nu este greu să le trasăm în linii mari. În marele afacerilor externe au început să piardă, în multe cazuri – și în special în regimurile dictatoriale care s-au răspândit cam pretutindeni în aproape tot deceniul 70 – monopolul și chiar și capacitatea autonomă de a contura și executa politica externă a statelor, de care beneficiaseră până atunci. Transformările produse în relațiile internaționale au determinat modificări și dispariții, unele dar inexorabile, ale unor funcții care le reveneau în mod tradițional. S-au pierdut unele, li s-au atribuit altele.

Logica sistemului o impunea. Pentru a reuși să facă față noilor provocări, statele trebuiau să se schimbe, și anume pe planurile cruciale ale recrutării și antrenării, pe de o parte, și, pe de alta, pe cel al articulării cu celelalte entități cu care colaborau. Mulți au fost cei care au înțeles acest lucru la timp. Nu ar fi

---

⁷ Este interesant, în acel moment, de exemplu, tot în SUA, *Rand Corporation* (1948). Actualmente, sunt estimate peste 1.200 *think-tanks* în SUA; număr care, de altfel, tinde să crească și sunt instituții care au ca scop să fie de sperat în privința scopului (inclusiv inclinațiile politico-ideologice), a câmpului de activitate și a finanțării. Exemple sunt *Center for Strategic and International Studies* (CSIS), *Institute for International Economics* (IIE), sau *Brookings Institution*. Unele depind exclusiv, altele parțial de subsidii de la guvern și au luat asumă deliberat postura de ONG-uri mândre de independența lor, pe care tind să o considere un avantaj în materie de distanțare și dezinteresare analitică sau, invers, să o lege de apărarea intransigentă a unor poziții politico-ideologice specifice. În trecut fie spus, proclamata lor „independență” este totuși asociată cu o dependență inevitabilă în sistemele democratice: fluctuarea în ciclurile politice se reflectă în protagonismul și în activitatea lor când celelalte îl dobândesc în conjuncturile ce se succed.

exagerat să afirmăm că reconfigurările și asocierile mai mult sau mai puțin fundamentale au devenit atât dorite cât și inevitabile. Într-adevăr, modificările suprapuse au adus și ele noi provocări, care în mod expres au pretins (și continuă să pretindă) modernizarea structurilor și a respectivelor logici de acționare. Le-au impus, anume, în relația și coordonarea lor⁸ cu alte entități care în termeni programatici converg cu ele, în dialogul pe care îl stabilesc cu congeneri, în relațiile preferențiale pe care le dezvoltă în domenii afine cum ar fi apărarea, economia sau, în cazul statelor comunitare ale Vechiului Continent, cu temele europene.

Poate că mai ales ministerele afacerilor externe ale statelor politic și economic mai „dezvoltate” – și mai interdependente – n-au mai putut face abstracție de contactul strâns și continuu cu multe dintre universitățile și institutele de cercetare unde s-au format funcționarii care lucrau în ele, și care posedă cunoștințe specializate multiple de care au tot mai multă nevoie pentru o mai bună sprijinire a proceselor de luare a deciziilor.

Dintr-o macroperspectivă, acest lucru era evident. Ca soluție instituțională și în acest sens, un *think-tank* este poate sediul ideal pentru legarea politicii externe de societatea civilă, promovând o întâlnire benefică și cu Universitățile, diluând dicotomia dintre a gândi și a acționa, mărințind transparența proceselor decizionale și caracterul lor democratic (în sensul de *accountability*), și ameliorând în general calitatea formulilor și rezultatelor. Garantându-se totodată o mult mai bună „aptitudine tehnică” pentru a ști să se facă față chestiunilor tot mai specializate, cum sunt cele de pe scenele internaționale tot mai complexe și multilaterale. Se impun diferențieri, în contrast cu ceea ce se reușea înainte printr-o generalizare generoasă. Mai ales după al Doilea Război Mondial (și sfârșitul lumii bipolare a intensificat această tendință care venea din urmă, așa cum mai recent a venit să o confirme, pentru cine are urechi de auzit, războiul contra terorismului) modernizarea reclamă o pregătire tot mai atentă a personalului diplomatic, dirijată de capacitatea funcțională a unei lumi academice care are drept atribuții să gândească, să sistematizeze și să formeze.

Desigur că merită să subliniem, dându-le importanță prin contextualizare pe un palier mai abstract, unele puncte sub aspect tehnic și organic mai „funcționale” la care am făcut aluzie în cele de mai sus. Să vedem rolurile pe care le desfășoară. Un *think-tank* cercetează, informează, pune în ecuație, formatează scenarii de perspectivă și, eventual, recomandă. Cu titlu de sistematizare privind natura misiunii sale⁹, Richard Haass, diplomat și cadru academic a cărui carieră a oscilat între *think-tanks* și serviciul public¹⁰, consideră că ele aduc cinci mari beneficii, și anume: (I) creează „noi moduri de a gândi” pentru cei care iau decizii, și introduc arii de studiu inedite; (II) organizează formarea de specialiști pentru administrația publică; (III) sprijină cu argumente pe cei care formulează și optează în materie de politică externă, având prin urmare importante roluri de

⁸ Până acum rare, și legate de exemple precum Marea Britanie, Olanda, Belgia etc.

⁹ <http://usinfo.state.gov/journals/itps/1102/ijnp/pi73haass.htm> consultat la 14.04.2005.

¹⁰ Richard N. Haass, președinte al *Council on Foreign Relations*, trece drept unul dintre mentorii Condoleezza Rice, fiind consilier diplomatic al Președintelui Bush tatăl și adjunct al lui Colin Powell în administrația lui Bush fiul.

opinion makers; (IV) informează societatea civilă asupra dinamicilor lumii¹¹; și (V) pot realiza adeseori o destul de eficientă acțiune de mediere și rezolvare a conflictelor¹².

Ca tip ideal, pariind pe independența pe care o oferă cercetarea științifică și reunind specialiști din cele mai variate domenii legate de proiecția externă, un *think-tank* eficient posedă întotdeauna o compoziție plurală și pluralistă: dispunând de specialiști din diverse arii științifice ale căror obiective converg în realitățile internaționale contemporane, relația cu politica trebuie realizată de interdisciplinaritatea internă, dialogul cu guvernele dar și, evident, cu parlamentele. Au roluri cruciale în culegerea și procesarea datelor factuale a căror complexitate și interdependență nu încetează să crească. Iar în cazul democrațiilor moderne, își asumă o poziție intercalară între politicieni și executivi, fără să se confunde nici cu unii nici cu ceilalți. Așa cum foarte bine a subliniat Arnold Toynbee, într-o democrație cercetătorii nu fac politici și nici nu le aplică: dar ei furnizează informația ponderată *indispensabilă* pentru cei care proiectează politica și care astfel pot să-i instruiască mai bine pe funcționarii operaționali care le execută.

În cursul întregii comunicării prezente vom reveni cu regularitate la aceste puncte, dată fiind importanța lor evidentă. Deocamdată, însă, ne axăm asupra principalelor caracteristici ale unor *think-tanks*, anume locurile unde apar și trăsăturile interne mai formale ale compoziției lor.

4. Domeniul variabil al intervenției unor *think-tanks* contemporane aplecate asupra politicii externe

Orice prezentare empirică am întreprinde, chiar dacă o facem numai într-o manieră succintă și impresionistă, ne arată că, din punctul de vedere al compoziției, *think-tanks* la care ne-am referit posedă, în majoritatea cazurilor, un caracter într-adevăr mixt, cum am mai avut ocazia să subliniem: compoziția lor reunește știința abstractă și experiența concretă, cuprinde cadre academice și diplomați, în unele cazuri (când și unde există) diplomați cu profil academic, precum și, ca o recunoaștere a complexității crescânde a situațiilor internaționale, personalități cu valențe tehnice variate care merg de la militari și membri superiori ai serviciilor de informații și reprezentanți ai intereselor economice publice și private, precum și personalități provenite din societatea civilă.

Gama de variație manifestată în formatele generice este vastă. Dar caracterul compozit pe care-l prezintă se menține în ciuda deosebirilor, în unele cazuri marcate, în ceea ce privește misiunile îndeplinite de aceste centre, și chiar diferențele de amănunt, diferențe care sunt departe de a fi doar conjuncturale,

¹¹ Urmărirea unei bune imagini publice a fost de regulă un obiectiv nu neglijat, realizat prin publicarea de articole, cărți, disertații, participare la programe TV, editoriale și articole de fond în ziare și reviste, pagini *web* etc.

¹² Așa s-a întâmplat relativ la Africa de Sud, ex-Iugoslavia și Israel. Cât privește eficiența acestor *think-tanks* în primele domenii listate, exemplele mai notabile sunt poate cele create în țările din Sud-Estul asiatic (atât la nivel național cât și la cel regional) în ultimul sfert al secolului XX.

sau rezultând numai din deosebirile organice dintre ministerele de care sunt legate.

Utilitatea faptului de a duce până la capăt macrocomparațiile rezultă nemijlocit din simpla observare, chiar superficială cum este cazul aici, a diversității evidente în logicile organizaționale prevalente, a respectivelor metode de construcție și a rolului pe care îl au în formatarea unei politici externe.

(1) *Cei doi poli ai unui continuum*

În acest sens putem și trebuie să mergem mai departe, lărgindu-ne unghiul de vedere, perspectiva, și în acest scop se cuvine să cerem mai mult de la date. Reușim acest lucru, dacă încercăm să privim fenomenul apariției de *think-tanks* pe scenele internaționale în contextul precis al *tipurilor de poziționare a statelor* în care apar. Ușor se constată că, în acest sens, gruparea „pe familii” a statelor care prezintă asemenea instituții este nu numai posibilă, ci și destul de ușoară.

Fără a avea pretenția că propunem nici măcar schița unei modeste introduceri istorice la procese atât de multidimensionate ca acestea, este locul aici să purcedem la o oarecare detaliere a asemănărilor și diferențelor existente, detaliere realizată pe un fundal diacronic.

Care sunt deci tipurile de state susceptibile de a adopta formula *think-tanks*? Am văzut deja ceea ce era mai evident: că ele nu pot exista decât dacă este garantată o masă critică academică suficientă, ceea ce le restrânge implementarea la doar câteva state contemporane – cele unde aceasta există. Dar care sunt rațiunile suplimentare pentru „soluția *think-tanks*”?

O simplă privire de ansamblu le scoot în evidență: o *ratio* evidentă este cea care duce la separarea între, pe de o parte, „marile” state îndreptate spre exterior, care prin implantarea lor globală trebuie să recurgă la *think-tanks* ca să poată acoperi multiplicitatea domeniilor și multiplele probleme în care sunt chemate să intervină; aceasta duce la situarea, de cealaltă parte, a țărilor mici, care au nevoie de ele pentru a putea oarecum să încerce a compensa un *deficit* de proiecție, ceea ce fac (sau caută să facă) potențând-o prin calitatea politicii externe, capacitatea internă și externă de mobilizare pe care o posedă, sau abilitatea de a negocia.

Odată realizată această poziționare empirică a exemplorilor existente, concluziile evidente de tras nu sunt nicidecum de disprețuit, chiar dimpotrivă.

Numitorul comun existent între cele două grupuri pe care le-am detectat nu este greu de circumscris: departe de a ierarhiza, ordona geopolitic, sau eticheta, sub aspect regional sau cultural, convergențele și divergențele manifeste între diferitele exemple întâlnite, modelul de dispersie-coincidență observat servește numai pentru a demonstra că existența și caracteristicile acestor centre se bazează, de regulă, adică în esență, pe variații în necesitățile și criteriile de implantare a statului respectiv pe scenele internaționale specifice pe care intervine, sau unde intenționează să o facă. Un punct nu lipsit de interes „teoretic”, ca să spunem așa. Să-l observăm scrutând lucrurile puțin mai îndeaproape.

În primul grup identificat, cei ai statelor care au o poziție internațională puternică și diversificată, speră să o aibă, sau au avut-o și intenționează să și-o recâștige, sunt astăzi actori globali precum Statele Unite ale Americii, Regatul Unit, China, Franța, Germania, Spania, ca să dăm numai câteva exemple.

În cel de-al doilea, statele mici dar care au ambiția unui protagonism mai mare, sunt cuprinse pentru moment țări precum Olanda, Statele Scandinave, Țările Baltice, și câteva dintre statele Europei Centrale și de Est care s-au eliberat la sfârșitul secolului XX de sub dominația hegemonică a fostei Uniuni Sovietice.

Grupurile constatate sunt departe de a se exclude reciproc; sunt situate, dimpotrivă, ca doi poli ale unui *continuum*.

(II) *Poziția portugheză în acest continuum*

A ne gândi, în acest context, la exemplul portughez este un lucru edificator. Pe drept cuvânt Portugalia participă la (poate, mai curând, se vede înrădăcinată în) ambele grupuri ideale conturate: pe de o parte, ea mai este încă prizoniera unei mitologii imperiale care în ziua de azi o proiectează în ambiția, ce se manifestă periodic, a reîntăririi identitare a unui spațiu lusofon de mari dimensiuni și pe scară globală. Dar, pe de altă, ea este tot mai acut și dureros conștientă de condiția la care se vede condamnată, adică aceea de țară mică semiperiferică.

În consonanță, și ca rezultat al inerției declanșate de cele trei ordine de motive de care am pomenit la început, statul portughez pare să fi trăit într-o dilemă profundă, care se reflectă în definirea și executarea politicii sale externe, concomitent foarte marcată de oscilațiile ciclice, de efemeritatea răspunsurilor punctuale și răzlețe la conjuncturi, și de provocările continue legate de evaluarea intereselor sale naționale mai importante. Căutarea prin tatonare a unei soluții pentru acest *imbroglio* nedorit a fost o constantă în „ciclul postimperial” la care participăm de la 25 Aprilie 1974 încoace.

Un punct fundamental la care merită să ne întoarcem ceva mai detaliat la sfârșitul lucrării de față; pentru moment, să revenim la acel *continuum* creionat.

5. Caracterizare mai detaliată a primului dintre cei doi poli

Începând cu primul grup menționat, va fi desigur interesant să evidențiem, în acest context, câțiva factori istorici fundamentali.

Fără a pretinde altceva decât să dăm pur și simplu niște indicii: *Secrétaire d'Etat* francez în 1712, Marchizul de Torcy a înființat, în epocă, la Paris, o *Académie Politique*, creată în intenția de a pregăti funcționari diplomați de care înțelegea că are nevoie Franța. Cursul pregătirii era legat de înființarea arhivei istorico-diplomatice a regatului francez. Ideea acestei legături era studierea corespondenței diplomatice, spre a căuta astfel inspirație la marile nume ale diplomației, cu Richelieu în frunte. În acest scop, studenții Academiei lui Torcy începeau prin a dispune și cataloga hârtiile ministrului, hârtii pe care le

studii de știință, primind în paralel și pregătire în limbi străine și cunoștințe științifice. Pe baza acestui model, se aprecia că vor fi abilitați să pregătească membrii detaiați pe diferite aspecte ale politicii externe franceze. Se realizau seminarii regulate, în care se discutau asemenea memorii. Erau, evident, germeii a ceea ce mai târziu avea să se generalizeze drept model cam prin întreaga lume „dezvoltată”. Iar Academia Franceză inițială ar fi dat bune rezultate, dacă funcționarea ei nu ar fi fost brusc întreruptă din lipsă de bani și îndepărtarea intempestivă și neprevăzută din funcție a lui Torcy¹³.

De atunci, în mod evident, s-au schimbat multe în Franța și în implantarea ei externă. La nivelul acelor entități de „mediere tehnico-științifică” sămânța a rămas însă și în parte a progresat, deși în tipare foarte particulare. Astăzi, într-o Franță mult mai modernizată (deși contaminată încă de urmele Imperiului lui Napoleon al III-lea și moștenitoare a unei gigantice și greoaie mașinării birocratice) există un agilizat *Centre d'analyse et prévision*, cuprins într-un așa-numit *Institut Diplomatique* care pare să fi fost sursa de inspirație a legislatorului portughez care, în 1994, a creat congeneri omologi la Lisabona. Înființat în 1973, de către ministrul de atunci, Michel Jobert, el se află în directă dependență de Secretariatul General din *Ministère des Affaires Étrangères*¹⁴. Reunește diplomați și specialiști, aceștia din urmă proveniți mai ales din universități, din Ministerul Apărării și din Ministerele Economiei și Finanțelor; și se dedică elaborării unor studii de perspectivă și informării celor care definesc și planifică politica externă¹⁵.

Înaintând rapoarte direct Secretariatului General al Ministerului și urmând de aproape instrucțiunile lui, misiunea acestui *Centre d'analyse et prévision* francez realizează astăzi pregătirea deciziilor în materie de politică externă și anticiparea de scenarii: ceea ce face nu numai cu cadrele sale, ci și recurgând la dialog cu exteriorul, fie chiar în Franța (cu alte ramuri ale administrației publice, centre de cercetare, sau diferite entități din mediul academic și impresarial), fie cu alte state aliate, prin contact cu unități congenere din respectivele ministere ale afacerilor străine.

De subliniat și că au dezvoltat relații cu centre de cercetare oficiale – ca *Centre d'études et de recherches internationales* (CERI), care face parte din CNRS – și chiar și cu instituții nominal independente – ca *Institut français de relations internationales* (IFRI), *Institut de relations internationales et stratégique* (IRIS) sau *Fondation pour la recherche stratégique* (FRS)¹⁶, toate acestea fiind organisme private.

¹³ M.S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1519*, London: Longman, 1993, pp.92-93.

¹⁴ „Atotputernicul” Secretar General francez este, inerent, responsabil cu consilierea guvernului în domeniile în care are competența să se pronunțe. Ministrul, miniștrii delegați și secretarul de stat (cu respectivele cabinete) sunt adeseori în practică doar membri ai unor executive care, pentru majoritatea deciziilor, se sprijină pe opiniile politice și tehnice ale Secretarului General, care are rolul de „punte” între guvernul ales și angrenajul administrativ „de carrière”.

¹⁵ Cu titlu de curiozitate și ca o ilustrare a imaginii pe care o are despre sine și despre postura de mare stat pe care și-o asumă, să subliniem activitatea de „relații publice” care îi revine și care există și în alte țări cu o puternică implantare globală, ca SUA și Japonia: *Programme d'invitation des personnalités d'avenir*, care constă în a invita și primi tineri străini promițători în diverse domenii și a le face cunoscute realitățile Franței actuale. La *State Department* nord-american există un program asemănător: *International Visitors Programme*.

¹⁶ <http://www.france.diplomatie.fr/cap/1390.html>, consultat în 12.04.2005.

Cât privește cazul Spaniei, nu am vrea să ne lungim prea mult. Ajunge să subliniem faptul că *Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación* spaniol posedă un *Gabinete de Análisis y Previsión de Política Exterior* cuprins în *Secretaría de Estado de Asuntos exteriores y para Iberoamérica*, în funcțiune din deceniul 1980. Cabinetul a fost creat cu scopul de a stimula ceea ce doi autori spanioli au caracterizat, într-o lucrare relativ recentă, drept „*the long-term development of foreign policy*”¹⁷. Este așadar vorba de o entitate mai mult destinată să contureze scenarii prospective cu privire la Iberoamerica de limbă spaniolă și la restul lumii decât de un *think-tank* amplu și cuprinzător, proiectat în tipare aplecate spre sprijinirea punctuală, sau sistematică, a acțiunii diplomatice prezente în conjuncturi bi- sau multilaterale. Ea își împarte în orice caz teritoriul – în sensul că desfășoară acest tip de funcțiuni -- cu entități multiple, anume cele legate, în Spania, de puternica sa *Escuela Diplomática* și, de asemenea, de numeroase entități din mediul universitar spaniol, precum celebra Universitate Complutense.

Acesta nu este însă, după cum am văzut, singurul tip de soluție. Istoria ne arată și altă matrice, la care ne-am referit deja anterior, necontinentală, privată, cu implantare în special anglo-saxonă. Apărută în primul sfert al secolului XX, ea avea să acorde atenție puținelor dezavantaje pe care le prezintă atât o legătură directă a entităților ca *think-tanks* cu statul cât și disocierea radicală între acesta și ele.

În Statele Unite, sub egida președintelui Woodrow Wilson a fost creat, în 1921, deja menționatul *Council of Foreign Relations*, o entitate funcționând ca un corp independent, neguvernamental, și bucurându-se de contribuția unor cadre academice și a altor profesioniști specializați. Un grup de „cetățeni americani” aplecați asupra studierii, propunerii de strategii în chestiuni de politică externă și difuzării lor în rândurile opiniei publice naționale (ceea ce face, de exemplu, prin publicarea revistei *Foreign Affairs*). Deși în mod nominal independent, acest *Council* nord-american se află într-o strânsă legătură „tradițională” cu *State Department*, pe lângă care are o enormă influență în privința luării deciziilor politice.

După cum se știe, numeroase entități de același tip, unele mai importante decât altele, proliferază în panorama națională nord-americană atât de înclinată spre acest tip de parteneriate public-private precum producerea de intelectuali și cadre academice de înaltă calitate tehnică. Distanțarea le permite să nu aibă nici un interes și să privească lucrurile cu un mai mare recul analitic. Proximitatea le garantează nu numai un mult mai cuprinzător acces la informații curente și privilegiate, ci și o capacitate de influențare exponențială suficient de intensă, sprijinind rațional multe dintre deciziile guvernamentale. În paralel, și în interiorul organicii din *State Department* nord-american, există un enorm *Foreign Service Institute*, cu sediul în celebrul *National Foreign Affairs Training Center* care, în ciuda gigantismului său (administrează astăzi circa 3.000 de

---

¹⁷ Molina e Rodrigo (2002) „Spain” in *Foreign Ministries in the European Union: Integrating Diplomats*, Brian Hocking and David Spence, eds., London, Palgrave Macmillan.

cursuri pentru un total mediu de aproape 15.000 de cursanți), are funcțiuni care se rezumă la puțin mai mult decât formarea inițială și locală a viitorilor diplomați, și la o școală de limbi și pregătire generală (protocolară, de exemplu) pentru exercițiul funcțiilor executive de diplomați militari, *aid workers*, specialiști în informații etc. Un peisaj instituțional mult mai complex și destul de diferit, cum era și de așteptat într-un stat condus de o logică organizațională foarte diferită de cea europeană continentală¹⁸.

În Regatul Unit conviețuiesc de mult timp cele două modele menționate. În zona privată, a fost creată, în 1920, o *Chatham House (Royal Institute of International Affairs)*¹⁹; dar în sânul lui *Foreign Office* a apărut, la mijlocul secolului al XIX-lea, un grup de cercetători atașați de bibliotecă și arhivă, fiind uneori necesar să se recurgă și la alte grupuri *ad hoc*, precum cel care a pregătit Conferința de Pace de la Versailles. Cu ani mai târziu, în 1943, a fost constituit *Foreign Office Research Department* la inspirația celebrului Arnold Toynbee care, în 1939, recrutase un corp de membri de la *Chatham House* și câteva marcante cadre academice, cu sediul la Balliol College, din Oxford, spre a produce acolo studii pentru Whitehall al lui Churchill care, cum era de prevăzut, se preocupau de regulă de conjuncturile create de recent declanșatul al Doilea Război Mondial.

În timp de pace, acest organism a fost cuprins în structura lui *Foreign Office*, a renunțat la o parte din echipa sa și a fost apoi transformat într-un grup mai coerent sub aspect funcțional, denumit în mod adecvat *Research Analysts Unit*, o entitate care dispune de un cadru de specialiști (mulți dintre ei diplomați cu doctorat), și care produce interfața cu o comunitate academică britanică mai largă și viguroasă de la care cere sprijin tehnico-științific și *know-how*²⁰.

Research Analysts sunt succesorii lui *Foreign Office Research Department*, entitatea menționată mai înainte creată în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Reprezintă pentru *Foreign Office* o sursă permanentă de *expertise* despre țări, organizații internaționale și chestiuni locale, regionale ori globale. În 2005 sunt organizați în șapte Grupuri de Cercetare regională și unul aplecat spre Chestiunile Globale și de Siguranță Internațională. De asemenea produc lucrări răspunzând unor priorități strategice punctuale ale *Foreign Office*, formând „echipe virtuale” (*virtual teams*) pe teme specifice. Analistii lucrează

¹⁸ Nu este greu de înțeles, mai ales într-o lucrare ca cea prezentă care are doar un scop general și indicativ, relativa absență a Rusiei. Moștenitoare a unei tradiții imperiale dar fără strălucirea externă corespunzătoare, Rusia are un Minister al Afacerilor Externe a cărui pagină oficială pe Internet este, cel puțin, haotică. Chiar dacă există posibilitatea de a se obține o versiune în limba engleză a conținuturilor, cea mai mare parte dintre ele este în rusă; în plus, este greu să se înțeleagă organizarea site-ului și să se găsească ceva, orice ar fi. Iar informații demne de încredere nu sunt ușor de obținut pe alte căi. În afara structurii de stat rusești, reiese că a fost creat, în 1987, un „Institut al Europei” în sânul ultragreoaiei Academii de științe, format dintr-un grup numeros de cadre academice și care au drept misiuni să întreprindă cercetări și să facă recomandări organismelor de stat în materie de politică externă. Grupuri asemănătoare mai există și, din perioada sovietică, în legătură cu alte regiuni ale lumii, ca Africa și Orientul Mijlociu, de exemplu. Analiza eventualelor procese de privatizare a acestor entități, paralel cu procesele de tranziție de la sovietism la democrația parlamentară, ar putea în mod avantajos face obiectul unui studiu academic aprofundat.

¹⁹ *Chatham House*, fiind o organizație independentă, cuprinde drept „membri asociați” câteva departamente guvernamentale.

²⁰ Richard Lavers, „Rolul Analistilor Cercetării în FCO”, *Foreign & Commonwealth Office*, Ianuarie 2001.

foarte aproape de decidenții politici și produc nu numai documente de informare, de regulă scurte și incisive, ca răspuns la cerințe operaționale imediate, dar și studii mai cuprinzătoare și de mai mare anvergură a căror perspectivă este mai curând istorică și prospectivă.

6. Caracterizare mai amănunțită a celui de-al doilea pol

Trecând acum la al doilea grup menționat, cel al micilor state preocupate să obțină o mai mare implantare decât cea pe care le-ar oferi-o automat propria lor greutate specifică în ordinea internațională, poate fi util să cităm câteva exemple.

Să începem oarecum *a contrario*, pentru a scoate în evidență, ca fundal, caracteristicile distinctive ale exemplelor mai pozitive pe care le vom schița. Italia (care mai potrivit s-ar putea clasifica drept putere medie) dispune de un *Istituto Diplomatico* (ISDI), creat în 1967 de către eminentul jurist Mario Toscano, un cunoscut profesor de Drept Internațional, și este o Direcție generală a *Ministero degli Affari Esteri* (MAE), cu funcții în domeniile formării personalului diplomatic și pentru gestionarea candidaturilor la concursurile de acces la cariera diplomatico-consulară și la organizații internaționale. Ne aflăm, în acest caz, în fața unei opțiuni deliberate și exclusive pentru calea didactico-formativă, care elimină orice responsabilitate în elaborarea cercetării în materie de politică externă pentru consumul intern, conform unui model care se apropie de cel portughez²¹. Pe aceeași linie a similitudinilor, se înregistrează existența unui *Servizio Storico, Archivi e Documentazione*, alcătuit dintr-un sector de studiere a materialului „istorico-diplomatic” relevant pentru tratarea chestiunilor de interes contemporan și din sectorul bibliotecii și arhivei. Nu există deci chiar nimic, cel puțin în ceea ce privește structura organică internă a MAE, care să semene cu adevărat cu un *think-tank*, deși cu siguranță multe dintre funcțiile pe care le îndeplinește acest tip de entități sunt răspândite în diferite alte localizări instituționale.

Olanda (o țară mică pe o scală nu foarte diferită de cea portugheză care, cum bine se știe, a avut și ea capacitatea istorică de a se proiecta în lume și chiar de a construi un imperiu) dispune deja, în sânul Ministerului său, de un *Adviesraad Internationale Vraagstukken* (AIV, literal, un Consiliu Consultativ pe Probleme Internaționale). O entitate cu funcțiuni clare de „consiliere” a guvernului în materie de politică externă, și anume în domenii ca drepturile omului, pacea și siguranța, cooperarea și dezvoltarea și integrarea europeană (patru domenii cărora le corespund patru comitete, care lucrează într-o strânsă întrepătrundere a temelor spre a garanta o mai bună coerență a rezultatelor).

²¹ http://www.esteri.it/ita/2_13.asp, consultat la 12.04.2005. Asemănarea subliniată, evident, este cu practica portugheză și nu cu ceea ce e prevăzut, de vreme ce un Departament de Analiză și Previzii (într-o modelizare care urmărește de aproape, după cât se pare, modelul francez) a fost cuprins în Decretul-Lege din 1994 care a vizat organizarea Institutului Diplomatic. Adevărul este că, în Portugalia, acest Departament nu a depășit niciodată stadiul de formal.

Activitatea sa este intensă, cum se poate constata după numărul de documente și rapoarte pe care le-a elaborat, fiind notorie și intenția de a chema societatea civilă să participe la dezbaterile politice privind politica externă²². Funcțiunile sale consultative îi permit să răspundă solicitărilor altor instituții cu competențe afine, ca Ministerul Apărării, sau chiar Parlamentul; de altfel, AIV poate lua și inițiativa de a prezenta rapoarte de natură recomandatorie pe teme la alegerea sa, care în fond funcționează ca niște autentice „avize formale”, deoarece se înțelege că guvernul are datoria să reacționeze la ele.

și totuși, acest *think-tank* nu este nicidecum singurul. Olanda urmează formatul mixt, public-privat, tipic pentru SUA și Regatul Unit. În paralel cu acest *think-tank* al Ministerului, mai sus prezentat, apare astfel, de exemplu, *Clingendael*, (Institutul Olandez de Relații Internaționale) care, pe lângă activitatea de cercetare, publicații, învățământ și informare în aria relațiilor internaționale, desfășoară și funcțiuni de consultare pentru guvern, Parlament și alte organizații. Este vorba de un organism juridico-formal total independent de stat, dar este o entitate ținută spre sprijinirea tehnică a politicilor externe ale statului, și care din punct de vedere financiar ajunge să depindă într-o oarecare măsură de el. Cu un *staff* de 75 de persoane, în majoritate cercetători-cadre academice, *Clingendael* dezvoltă contacte cu organizații congenere, cu centre de studii universitare și cu diplomații olandezi, oamenii politici și consilierii lor, pentru discutarea și analizarea unor teme diverse de politică externă, ca siguranța, cooperarea, implicarea țării în misiuni de pace, integrarea europeană etc. La el au participat lideri politici, militari, diplomați, jurnaliști și cercetători din Țările de Jos, fie în calitate de conferențieri, fie ca asistenți. Trebuie să mai subliniem că, dat fiind marele prestigiu de care se bucură, *Clingendael* promovează cursuri destinate diplomaților din țări străine. Finanțarea de care depinde este aproape în totalitate rezultatul unor venituri proprii, din care totuși o mică parte provine de la Ministerul Afacerilor Externe și Apărării olandeze, fără încălcarea autonomiei pe care o proclamă conform statutului²³.

Dintre țările nordice, Norvegia și Danemarca sunt două cazuri care ilustrează bine tendința unor mici țări occidentale „germanice” (și poate că acest lucru are o legătură cu adoptarea unui model cu amprentă, cum am văzut, „anglo-saxonă”) de a recurge la instituții independente, private, care să dea corp capacității de implicare și mobilizare a respectivelor societăți civile (și anume a universităților și institutelor de cercetare) în vederea unei mai bune cunoașteri empirice, sincronice și diacronice și a unei mai bune fundamentări „tehnicorazionale” a deciziilor politico-internaționale pe care le iau. O atitudine care, în multe cazuri, apare din rațiuni programatice cuplată cu convingerea că astfel se garantează mai multă distanțare, o mai mare doză de lipsă de interes, și mai puțină implicare în clișajele birocratico-politice „domestice” care de atâtea ori fragmentează structurile statale. În felul acesta, nici într-o țară nici în cealaltă nu

²² <http://www.aiv-advice.nl/E2601N/E2000RO.htm>, consultat la 12.04.2005. Facilitatea accesului la documentația produsă (sau, cel puțin, la o bună parte a ei) este unul dintre șpanajele sale. E suficient să vezi site-ul ca să ai o conștiință acută asupra subiectului.

²³ <http://www.clingendael.nl/about/>, consultat la 15.04.2005.

se întâlnește, în interiorul structurilor ministerelor afacerilor externe, nici un fel de adevărate unități de cercetare pe teme de politică externă de natura unor *think-tanks*; și asta deși există o relație de strânsă colaborare și consiliere cu instituțiile independente menționate.

În cazul Norvegiei, trebuie să menționăm existența unor organizații precum *NUPI* (Institutul Norvegian de probleme Internaționale), *ARENA* (Centrul de Studii Europene al Universității din Oslo) și *NORAD* (Agenția Norvegiană pentru Cooperare și Dezvoltare, care, printre alte atribuții, are rolul de a acorda pe teren „consiliere profesională” ambasadelor). Domeniul formării diplomatice este însă cuprinsă în structura guvernamentală, în *Norwegian Foreign Service Institute* (NFSI) care, în colaborare cu mai sus citata NORAD, desfășoară cursuri de înaltă specializare pentru care dispune de o echipă permanentă care se menține continuu actualizată astfel încât să poată furniza diplomaților instrumentele care să le permită să-și exercite funcțiile într-un mod mai precis și eficient. În tot cazul, și pentru a asigura îmbogățirea formării, fie în ciclul de inițiere (cu o durată de 3 ani), fie în cel de reciclare, NFSI încheie parteneriate cu alte instituții, naționale și străine, publice și private, a căror contribuție pare să fie valoroasă, mai ales în privința ariilor specializate. Un exemplu este „sub-contractarea” de institute universitare particulare pentru teme foarte specifice, cum este cazul „adjudecării”, de către *Christian Michelson Institutet* al Universității din Bergen a cercetării pe teme de atât de mare actualitate precum „corupția” și „*failed states*”, pregătirea în aceste subiecte, și în problematicile pe care le implică, a agenților și funcționarilor publici și privați norvegieni care au legături cu străinătatea.

În cazul Danemarcei, panorama nu este, *mutatis mutandi*, foarte diferită. Se remarcă totuși în acest caz Institutul Danez de Probleme Internaționale (*Danish Institute of International Affairs*), tot cu vocație de cercetare, analiză și informare în domeniul relațiilor internaționale, în special în chestiunea drepturilor omului. Membrii săi sunt cadre academice, dar au și reprezentanți în cabinetul primului ministru și în Ministerele Apărării și Afacerilor Externe²⁴.

La altă latitudine și cu o necesitate evidentă de a fundamenta și jalona solid activitatea externă, Israelul dispune de o rețea de *think-tanks* de un mare dinamism, câteva dintre ele legate de universități (anume *Hebrew University* din Ierusalim), cu înclinație strategică, printre care se evidențiază *Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, înființat în 1991 de Thomas O.Hecht și *Jaffee Center for Strategic Studies*, constituit în 1977 la inițiativa Universității din Tel Aviv. Guvernul israelian recurge la consilierea lor; dar în Ministerul propriu-zis, ca entitate organică a sa, este instalat și funcționează un „Centru de Cercetare Politică”, *Mashar*, centru de cooperare internațională care are și atribuții de cercetare, consultative și informative.

Domeniul resurselor umane – dedicat recrutării și formării de diplomați – este separat de acest Centru de Cercetare Politică. Dar, în orice caz, o oarecare legătură reziduală pare să se reliefeze: foarte apreciatul Centru de Cercetare Politică a făcut un parteneriat cu *Hebrew University* din Ierusalim, cu care a

²⁴ <http://www.djis.dk/sw241.asp?usepf=true>, consultat la 15.04.2005

organizat un program de post-graduație în Diplomatie, la respectiva școală de Relații Internaționale²⁵. Modelul israelian apare, astfel, compozit, dar într-un sens diferit de cel anglo-saxon, de vreme ce centrul de gravitate al *think-tanks* este mult mai clar localizat în interiorul statului iar recursul la *outsourcings* e mai răzleț și punctual.

7. Bilanț și reflecții

Așa cum s-a afirmat mai înainte, variațiile empirice constatate la nivelul structurilor și locurilor de implantare a entităților de tip *think-tanks* nu sunt total arbitrare. Dimpotrivă. Nu există decât acolo unde conlucrează cu instituții universitare și de cercetare cât mai dezvoltate, și răspund unor culturi organizaționale specifice, diversității manifeste în „ambienturile” academico-intelectuale și politico-economice care le înconjoară, văzându-se constrânse de factori ca o mai mare sau mai mică corporativitate a statului și o formare mai mult sau mai puțin avansată a funcționarilor respectivi, și reacționând la poziționarea entităților statale implicate pe scenele internaționale existente.

Portugalia nu a făcut excepție, iar comparativa rămânere în urmă constatată, și pe care am subliniat-o de la început, își are rădăcina tocmai în aceste domenii. Cel mai grav însă nu sunt motivele reacției lente față de soluția raționalizatoare careia îi dau corp *think-tanks*. Mai îngrijorătoare sunt mai degrabă consecințele acestei lăntor. Cum am avut deja ocazia să subliniem, statul portughez a trăit într-o incertitudine care se reflectă în definirea și chiar în executarea politicii sale externe, la un moment dat foarte marcată de oscilații ciclice, de efemeritatea răspunsurilor punctuale și răzlețe la conjuncturi pe care le observa prost și târziu, și într-o dureroasă absență de provocări ferme, continue și eficiente privind interesele sale naționale mai importante. Mai curând decât să acționeze cum se cuvine, Portugalia se vede astfel de multe ori condamnată să *reacționeze*, improvizând, de câte ori fără ca pentru asta să existe o explicație sinceră sau să se contureze căi alternative. Ceea ce nu a întârziat să creeze, am văzut și asta, ferestre de oportunitate pentru apariția de soluții variate, de valoare și costuri (atât politice cât și economice) de asemenea variabile. Modernizarea, pe acest front al unei mai bune raționalizări a folosirii resurselor disponibile, întârzia deja demult timp.

În acest context, este oricum ciudat să se constate că ideea (sau cel puțin o idee în unele puncte asemănătoare și în altele precursive) nu este nouă, chiar și în cadrul Ministerului Afacerilor Externe însuși. O creație oarecum paralelă, cu un proiect nu total diferit, a apărut în perioada de imediat după 25 Aprilie 1974. Încă din 1975, într-un format și cu o denumire foarte pe gustul epocii, s-a creat la Ministerul Afacerilor Externe, atunci supus unor presiuni de restructurare mai mult profunde decât consecvente, un organism numit *Cabinet de Studii și Planificare*.

²⁵ <http://www.mfa.gov.il/MFA/About+the+Ministry&Structure+and+departments/Traini>, consultat la 14.04.2005.

Conform lui Moisés da Silva Fernandes²⁶, „Cabinetul de Studii și Planificare al Palatului Necessidades a fost creat cu obiectivul de a se *dota Ministerul Afacerilor Externe cu un organ de concepție, studiu și planificare a politicii externe portugheze*, în acord cu Decretul-Lege nr.97/75, din 1 Martie. Funcționând în *dependență directă* de Ministrul și Secretarul de Stat pentru Afaceri Externe, acest organ a publicat patru numere din interesanta revistă *Politica Externă* și a realizat studii pe diferite teme de politică externă portugheză. De altfel, temele abordate în articolele publicate în această revistă indicau foarte bine orientarea puternic pro Europa Occidentală”, o orientare pe care cercurile mai bine informate voiau să o imprime unei politici externe care în acea perioadă se resimțea deja de o comparativă lipsă de linii directoare clare și care începea să fie contestată de diverse sectoare cu agende politice foarte diferite unele de altele²⁷. A fost o perioadă când, la Minister, s-a trăit o oarecare reorientare politică asociată cu schițări ale unei restructurări organice nu întotdeauna reușite.

Calitatea tehnico-științifică pe care o prezenta Cabinetul de Studii și Planificare era destul de bună; cu toate acestea nu s-a putut evita desființarea lui, la aproape șapte ani de la creare, prin Decretul-Lege nr.42/82 din 8 Februarie. Cu beneficiile retrospectivei, această dispariție nu a fost desigur neașteptată: ideea – marcată cum era de un clar voluntarism și de un oarecare personalism – de a dota Ministerul cu un „organ de concepție, studiu și planificare” a politicilor nu se potrivea cu noul format, mai „european occidental”, sau mai democratic dacă se preferă, pe care îl anunța anul 1982 pe diferite fronturi. În noile panorame politico-administrative, asemenea competențe (și în orice caz prima și ultima dintre cele trei enumerate) au ajuns să aparțină, exclusiv, unor entități alese, iar selecția colaboratorilor trebuia să răspundă, în esență, criteriilor formale de aptitudine tehnico-profesională.

Ideea unui Cabinet, în sine, nu era în nici un caz rea, odată decontate noțiunile excesiv de voluntariste și de o ambiție nu prea acceptată în noul context ideologic și instituțional fluid în care se înțelegea tot mai puțin, de fapt, că o entitate de o natură care nu trebuia să fie decât *tehnică* putea să se dedice cu legitimitate „concepției” și „planificării”; asta într-un cadru conjunctural care de asemenea avea dificultăți să înțeleagă că „planurile”, oricare ar fi ele, puteau să reprezinte și soluții bune. Noul mediu era marcat de susținerea (adeseori instrumentală) a ideilor mai legate de noțiuni care preconizau că cea mai bună reglementare posibilă era cea care se presupunea dusă până la capăt de „mâna invizibilă” a „piețelor” anonime, în care forme precum „planificarea” și

²⁶ Moisés Silva Fernandes (2003), „Normalizarea relațiilor luso-chineze și chestiunea retrocedării Macao-lui către China, 1974-1979”, *Administração/King-hèng* [Macao], vol.16, nr.61 (Septembrie), p.1120 (versiunea portugheză). Primul Director al acestui Cabinet a fost Dr.Nuno Broderode Santos, căruia i-a succedat Dr. Bernardino Gomes.

²⁷ Așa cum a sublinat așa de bine Moisés da Silva Fernandes (*ibid.*), o simplă cuantificare o demonstrează: „de exemplu, din cele treisprezece articole publicate în patru numere ale revistei menționate, unsprezece, adică 84,6%, se ocupau de probleme referitoare la procesele de aderare și integrare a Portugaliei în Comunitatea Europeană, în timp ce restul de două articole, adică 15,4% tratau ‚Restructurarea politicii de apărare portugheză’ și ‚Transferul de Tehnologie și Dezvoltare’. Un rezumat jurnalistic despre activitățile acestui organ se găsește în articolul lui Humberto Ferreira, semnificativ intitulat ‚Planificarea: un nou instrument al politicii externe portugheze’, *Tempo*, caietul 2, anul 3, nr.131 (17 noiembrie 1977), p.6”.

„concepția” erau, prin urmare, socotite inutile sau chiar deconseiate. În termeni de atribuții și de competențe, Cabinetul nu părea, într-adevăr, să fie total adecvat noilor conjuncturi emergente – nici cele politico-ideologice care răsăreau, nici rezultatele unei noi distribuiri a puterii.

Pare limpede, în orice caz, că crearea unui Cabinet inserat în poziția structurală a acestuia răspundea percepției că exista un spațiu intercalar, recent deschis, săpat între politicieni și diplomați, un teren viran a cărui ocupare trebuia asigurată de urgență. Pentru a se potrivi cu structura organică a unui stat portughez în curs de reformulare, aveau să fie totuși necesare unele ajustări. Cum s-a văzut mai târziu, ajustările aveau să mai aștepte, de vreme ce măsura luată fost aceea de a desființa pur și simplu entitatea respectivă.

Poate că nu este abuziv, pentru toate acestea, să se vadă în Cabinetul montat în perioada de imediat după 25 Aprilie 1974 un strămoș îndepărtat al noii entități pe care la începutul lui 2005 actualul Ministru al Afacerilor Externe a decis să o implanteze în Minister. Așa cum vom constata, multe sunt, însă, diferențele pe care trebuie să le subliniem, ceea ce vom face o dată cu concluzia noastră²⁸.

Fără să mai așteptăm mult, se cuvine acum să începem a trasa un bilanț generic pentru ceea ce a fost pus în ecuație. Adică, să încercăm acum să formulăm câteva *generalizări utile* în ceea ce privește, pe de o parte, emergența conjuncturală a unor instituții naționale de interfață internațională, cum le-am numit; și, pe de alta, în ceea ce privește semnificația de atribuit anunțării constituirii, implantată în interiorul statului portughez, a unei echipe, conduse de un cadru academic, de analiză și consiliere.

Juxtapuneri-comparații ca cele pe care le-am făcut indică limpede calea spre o rapidă soluționare a ceea ce a reprezentat o adevărată deficiență structurală. Până și o lectură superficială a datelor o sugerează. și, așa cum am avut ocazia să arătăm, nu există nici o tensiune ireductibilă între ceea ce am desemnat drept cei doi poli ai unui *continuum*. Cazul portughez se înscrie atât în grupul țărilor din primul pol pe care l-am conturat, cu o oarecare capacitate de implantare globală (pe calea lusofonă), sau dorința de a o avea sau relua, țări care, ținând seama de multiplicitatea fronturilor în care trebuie să acționeze, au nevoie să prezinte un grad intens de specializare funcțională în trierea informațiilor și în consilierea de strategii; cât și în grupul țărilor mici care, dată fiind scara lor îngustă, se văd forțate să recurgă la strategii bine proiectate și concertate de insinuare și „gherilă”, pe scene care altfel nu le-ar fi accesibile, și care, din acest motiv, necesită o asistență specializată. Așa cum se constată în cazul Olandei, Portugalia împărtășește caracteristicile celor două mari tipuri de state care au adoptat *think-tanks* ca o soluție pentru câteva din noile dificultăți de culegere și procesare tehnică a informațiilor factuale cărora trebuie să le facă față și de asemenea ca un mecanism care face viabilă conturarea de strategii agile și

---

²⁸ Reluând considerația de fond, enunțată mai înainte: nimic nu este, în acești termeni, radicalmente inovator în acord cu exigențele unei noi conjuncturi propice. Curios este că transmutarea Cabinetului care a durat din 1975 până în 1982 a întârziat peste 20 de ani ca să se producă. Așa cum am indicat înainte, ceea ce pare esențial se leagă mai mult de întârzierea în creare decât de faptul că a fost proiectat și anunțat.

bine concertate pentru penetrarea ambiționată, pe care micimea pe scală națională nu i-ar permite să o ducă până la capăt dacă s-ar limita să pășească după tipare „clasice”.

La fel, modelele de tradiție mai etatistă, și modelele anglo-saxone, mai aplecate spre constituirea de entități private, corespund în fond modelizărilor complementare, neexcluzându-se reciproc. În rezumat, o soluție adecvată cazului portughez ar putea deci să urmărească atât crearea unei entități ca cea preconizată în interiorul sau în exteriorul statului, cât și, de altfel, într-o poziție intercalară între cele două. În termeni concreți, această ultimă soluție, cea mai hibridă ca să spunem așa, dar proiectată într-un format „internalist”, pare să fie cea mai convenabilă, dat fiind că se potrivește mai bine (nu e greu de dovedit) cu conjunctura instituțională existentă în Portugalia: cum este ușor de constatat, o simplă lectură critică a juxtapunerilor comparative puse în ecuație evidențiază acest lucru.

Într-adevăr, o observare mai atentă a celor doi „poli” pe care i-am circumscris – și constatarea coexistenței pașnice, la unul și la celălalt, a soluțiilor mixte – sugerează că tocmai formula compozită este cea care poate răspunde mai bine noilor necesități emergente. O formulă, de altfel, testată în puținele țări care împărtășesc cu Portugalia – exemplul paradigmatic este poate, repetăm, cel al Olandei, dar dintr-alt unghi, va fi și Israelul – poziția „ambivalentă” de a fi mici dar, totodată, de a deține o implantare globală destul de substanțială.

8. Concluzii

Este bine de văzut că, în încadrările juridico-administrative naționale, sinteza găsită de al XVII-lea guvern constituțional este cu siguranță un proiect instituțional adecvat pentru concertarea echilibrată a tuturor acestor factori: anume, integrarea, *în însăși structura aparatului de stat*, și în dependență directă de Ministrul Afacerilor Externe, a unui organism specific profilat pe studii de caz, consiliere și formare, o entitate a cărei funcționalitate crește prin recurgerea – printre altele – la *un corp de specialiști* recrutați din zone științifice de interes pentru sprijinirea recomandărilor și studiilor de caz în împrejurările tot mai complexe ale activității politice externe portugheze.

Formula unei integrări centrale, dar cu o marcată autonomie, a unui *think-tank* în Administrație pare, de fapt, să fie proiectul instituțional care realizează cel mai bine, în acest domeniu, diferitele principii structurante ale ordonării juridico-administrative portugheze așa cum se configurează astăzi: anume, un principiu de democraticitate, un principiu de subsidiaritate (în cazul, întrucât de descentralizarea democratico-participativă a Administrației), și un principiu de gestionare după criterii și comparativ mai eficientă (adică, mai rațională) a resurselor publice disponibile.

Un simplu pas înapoi ne permite să întrevădem acest lucru, deoarece ne permite să aruncăm o privire de ansamblu asupra câtorva dintre dimensiunile conexe ale structurii organice *generale* implicate. Implantarea în interiorul statului, așa cum este ea concepută în modelul propus, prezintă avantaje diverse.

Pe de o parte, (i) favorizează o amplă capacitate de gestionare, de către puterea politică democratic legitimată, a producției de cunoștințe și informații, de către aceste *think-tanks*, considerate pertinente pentru interesul național, într-o formă pe care nici un alt model n-ar garanta-o – Ministrul, în plus față de numirea liderului *think-tank*, vas putea întotdeauna și în orice moment să-l facă responsabil pentru îndeplinirea orientărilor care îi vor fi transmise, și poate să fie prezent în viața lui instituțională.

Între timp, să observăm că (ii) modelul adoptat profită, simultan, și o face din plin, de capacități care se bucură de autonomia originară față de stat, existente atât în societatea civilă cât și în alte sectoare statale, dând astfel corp unei subsidiarități și unei descentralizări mai democratice în Administrația publică portugheză: compoziția minoritar academică din *think-tank* o demonstrează, de vreme ce aici societatea civilă și membrii instituțiilor publice originar autonome predomină asupra corpului birocratic propriu care caracterizează Administrația centrală a statului.

Pe de altă parte, (iii) modelul adoptat permite o concentrare de resurse financiare publice care generează o bună „maximizare a produsului operațional” (pentru a utiliza limbajul din aria militară și a informațiilor) care reușește să creeze o instituție permanentă ca să servească necesităților, cotidiene sau extraordinare, ale Ministerului Afacerilor Externe, la nivelul datelor empirice și sistemice pe care complexa lume internațională ni-l prezintă, profitând cu cel mai mic cost de capacitățile intra- și extrastatale deja existente. Rezultă astfel o soluție care este mai ieftină și mai eficientă (lucru făcut viabil prin posibilitatea de a urma calea unei gestionări pe criterii a mijloacelor disponibile) decât proliferarea mai mult sau mai puțin ocazională și imediatistă a schemelor de *outsourcing* tehnic, mai mult sau mai puțin *ad hoc* și mai mult sau mai puțin eficiente, ca cele adoptate până acum.

Să adăugăm că modelul acum proiectat, de implantare-acționare de *think-tank* în interiorul statului, în cadrul unui serviciu central al Ministerului, favorizează proximitatea și contactul cu mașinăria, de atâtea ori *sui generis*, a activității guvernamentale externe. Ceea ce în sine prezintă evidente avantaje: în afară de faptul că face posibilă sedimentarea progresivă a unor canale de comunicare mai funcționale și mai puțin personalizate, canale care tocmai în acest scop sunt dotate cu o mai mare permanență și reguliaritate, soluția găsită ajută la o mai mare familiarizare cu particularitățile, idiosincraziile și problemele specifice ale mediului instituțional al Ministerului în cauză și, prin urmare, face viabilă o mai bună cunoaștere a nevoilor sale informative particulare. Iar formula adoptată face toate acestea fără să compromită necesara libertate științifică a componentei academice din *think-tank*, în măsura în care proiectul instituțional găsit predispune la aceasta, prin autonomia vieții sale interne și implantarea grupurilor de cercetare în universități (publice sau private) din care provine un număr substanțial dintre membrii săi. Adică, modelul ales asigură condițiile pentru o acționare cât mai puțin condiționată și cât mai mult în contact cu comunitățile și mediile științifice în care își are originea și cărora le aparține.

Putem merge mai departe. Dacă vom ține seama de câteva dintre cele mai importante caracteristici ale contextului „socio-cultural” portughez, vom

observa încă și mai bine „de ce”-ul soluției instituționale propuse: atât relativa slăbiciune a societății civile naționale cât și ponderea și apelul simbolice ale statului au contribuit ca să nu se opteze pentru constituirea unor *think-tanks* în exteriorul universului statal. Așa cum putem constata după un moment de atenție, entitățile de acest tip create total în afara statului s-ar afla într-o dependență, directă sau indirectă dar mereu crescândă, față de grupurile de presiune și de interese care predomină în societatea civilă rarefiată, și adeseori monolitică, existentă. Din *think-tanks* ele foarte curând ar fi presate să devină *advocacy* sau *special interest groupings* (când politico-ideologice, când economice, sau poate confesionale *lato senso*) mai mult sau mai puțin explicite, îmbogățind desigur panorama civică națională, dar pierzându-și caracterizarea în privința misiunii asumate. În orice caz, asemenea entități „independente” doar cu o enormă dificultate ar putea să supraviețuiască fără a face din stat – din guvern, din Parlament, din militari și din universitățile publice – principalul lor client și destinatar, agravând astfel vulnerabilitățile în privința autonomiei lor reale (oricare ar fi profesiunile de credință pe care le-ar rosti la plecare) și pe acest front important.

Un *think-tank* construit plecând de la stat, dar un *think-tank* a cărui cercetare are lor în esență în universitățile și instituțiile originare ale membrilor respectivi, devine așadar mai ușor de pus în practică, de implantat și de consolidat. Multe par să conveargă în acest sens. Se construiește astfel o entitate care se va putea bucura, într-o formă mai stabilă și deplină decât în orice altă soluție, de o mai mare importanță – fiind, în felul acesta, un construct conjuncturalmente mai realist – în societatea portugheză ca un tot. La fel, desigur, se va crea o entitate care va putea dobândi o mult mai mare „eficiență normativă”, ca să spunem așa, decât oricare dintre formatele alternative existente, dată fiind natura unuia dintre locurile sale de implantare: executivul.

Pare limpede, pe de altă parte, că s-a progresat mult, în privința caracteristicilor organice ale interesantului, dar efemerului Cabinet de Studii și Planificare care a fost implantat în Ministerul Afacerilor Externe între 1975 și 1982. Avantajele câștigate prin reconfigurarea propusă de actualul Ministru se produc pe două fronturi legate între ele, ambele esențiale în această atât de însemnată fază-șarnieră a dezvoltării democratice naționale: pe cel al *empowerment* și pe cel al *accountability*. Nu este greu de înțeles de ce. Într-un stat de drept democratic, o soluție ca cea expusă permite decidenților suverani o mai bună fundamentare a deciziilor pe care ajung să le ia, și prin aceasta, în principiu, o capacitate mai eficientă de intervenție în domeniile în care acționează. Pe de altă parte, se asigură astfel într-un mod mai clar că responsabilitatea, atât pentru conturarea, cât și pentru desfășurările deciziilor să fie asumată, mai direct și mai transparent, de reprezentanții legitimi ai comunității politice care și-a delegat asupra lor această dublă responsabilitate.

*Experience is the hardest kind of teacher.
It gives you the test first, and the lesson
afterwards.*
Anonim

1.

Privite comparativ, schimbările produse în Ministerul Afacerilor Externe portughez pe planul formării diplomaților, deși au o oarecare pondere, sunt totuși la drept vorbind destul de obișnuite³⁰. Cursurile cu caracteristicile generice ale celui de Politică Externă Națională, inaugurat în octombrie 2005, nu fac excepție. În marea majoritate a cazurilor, de altfel – și mai ales dacă ne oprim la țările care sunt mai comparabile cu noi – cursuri ca al nostru sunt redundante în multe privințe, pe lângă ceea ce se cere de fapt. Reconfigurările pedagogice importante sunt o practică curentă în instituțiile congenere din alte țări – instituții care, după cum vom vedea, sunt de regulă mult mai vechi și sofisticate decât Institutul Diplomatic și mult mai sintonizate cu exigențele concrete ale lumii actuale. și îndeobște formarea de fond oferită în echivalentele laterale ale Ministerului portughez, destul de asemănătoare cu cea actualmente existentă la noi, este suplimentată cu module scurte de predare-învățare având puncte de aplicare diverse și mai specifice, care, evident, corespund particularităților structurale și conjuncturale ale respectivelor politici externe³¹. Direcția generală a schimbărilor de efectuat pe frontul formativ devine, prin urmare, atât evidentă cât și inevitabilă, în caz că dorim să ne situăm pe un plan asemănător celor ale altor state (și al multiplelor entități nestatale) cu care trebuie să colaborăm pe scenele internaționale.

Privind în jur, nu ne trebuie multă atenție ca să constatăm că, în termeni generali, pregătirea administrată diplomaților se schimbă, rapid și profund, cam pretutindeni. Efectiv, cea mai superficială dintre juxtapunerile comparative cu

²⁹ Prezentul articol a fost redactat împreună cu Nuno Canas Mendes

³⁰ Prezentul articol, redactat în esență la jumătatea lunii august 2005, a beneficiat imens de mai multe lecturi critice din partea celor, numeroși, care au fost dispuși să le exprime. Prin aceasta a suferit adăugiri, scurțări și diferite modulări și regândiri răzleje care l-au îmbunătățit substanțial. În ordine alfabetică, nu putem să nu cităm lecturile atente ale lui Ravi Afonso Pereira, João Amador, José Alberto Azeredo Lopes, Jorge Braga de Macedo, Nuno Brito, Bruno Dias Pinheiro, José Augusto Duarte, Moisés da Silva Fernandes, Mónica Ferro, José Manuel Freire Nogueira, Diogo Freitas do Amaral, José Eduardo Garcia Leandro, Bernardo Ivo Cruz, Ana Leal de Faria, Vitor Marques dos Santos, Armando M. Marques Guedes, Maria João Militão Ferreira, Adriano Moreira, Mírcea Naidin, Francisco Pereira Coutinho, Madalena Requiça, Francisco Ribeiro de Menezes, Heitor Romana, Leonor Rossi, Rolando Stein e António José Telo. Responsabilitatea pentru produsul final revine însă exclusiv celor doi autori, iar textul prezentat nu reprezintă decât poziția ambilor.

³¹ Cursuri scurte cu puncte de aplicare legate direct de prioritățile actuale ale politicii externe și diplomației portugheze sunt în pregătire, și anume în domenii ca Europa Comunitară, Lusofonia, Diplomația Economică, Securitatea și Apărarea; articularea diplomației-media, acțiunea culturală externă și cooperarea juridică internațională. Vor avea caracteristici proprii și publicuri-țintă diferite de ale Cursului general, motiv pentru care se vor bucura de o oarecare autonomie.

exemple din afara granițelor ne-o demonstrează cu ușurință și claritate. Transformările la nivelul metodelor și conținuturilor a ceea ce se predă au reprezentat o constantă virtual universală în Institutele și Academiiile care au drept sarcină să încerce a asigura adaptarea profesională a diplomaților la profilurile cerute de noile competențe care le incumbă. Aceste schimbări nu sunt constatate numai într-un cadru geografic largit: în termeni diacronici, ceea ce se observă imediat este evidența unui flux constant de schimbări în zona centrală a pregătirii funcționarilor și agenților diplomatici, schimbări declanșate adesea la începutul secolului XX. Panorama generală, atât sincronică dar și diacronică, se prezintă, în total, destul de clară. În ultima sută de ani foarte multe lucruri s-au schimbat ireversibil în privința pregătirii diplomaților – și acest fapt s-a produs în special în cazul țărilor “occidentale” în cea peste o jumătate de secol care s-a scurs de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și în reorganizarea ordinii internaționale provocată de acesta.

După cum vom vedea, sunt ușor de reliefat principalele momente iconice ale traseului schimbărilor care au venit să reconfigureze, cam peste tot, procesele de formare diplomatică. Să facem acum o periodizare generală, pe care o vom relua pe parcurs: Congresul de la Viena, din 1815, a fost fără îndoială un reper. Dar posibil ca și Conferința de la Berlin, 1885-1886, să fi fost evenimentul discret care a pus în evidență urgența, marcând o linie despărțitoare mai importantă. Cu 1919 și Pacea de la Versailles, și cu sfârșitul veleităților pasagere ca cea a unor Concertări ale Națiunilor sau *ententes cordiales* care să pacifice definitiv sistemul internațional, s-a mai adăugat și stratul nou alcătuit din entități multilaterale de siguranță colectivă, precum Societatea Națiunilor. Profesionalizarea a ajuns să facă parte dintr-o serie de exigențe subordonate proceselor formale de educație și instrucție în domeniile asupra cărora s-a aplecat noua diplomatie într-o lume profund schimbată. Totul s-a modificat după 1945, și mai ales după sfârșitul anilor 50 trăiți în timpul și după reconstrucția unei Europe devastate de al Doilea Război Mondial, al cărui rol de șarnieră nu poate fi subestimat. Profesionalizarea – și procesele de formare, predare și învățare, asociate ei – nu numai că i-au menținut importanța, dar au și intensificat-o într-o manieră vehementă.

Cu avantajele retrospectivei, nu este deloc greu să se înțeleagă de ce. Repercusiunile schimbărilor pe scară tectonică, ca să spunem așa, au început să se facă simțite curând, și inexorabil. Nu se putea altfel. Cu enormele reorganizări de fond care au urmat unele după altele în ordinea internațională, multe s-au schimbat pe planul structurilor conjuncturale care s-au succedat. Cam pretutindeni diplomația a încetat definitiv să mai respecte stilul, curtoaziile și celebrul principiu mai difuz (dar nu și mai puțin normativ) al lui Talleyrand, acel *surtout pas de zèle*. S-a specializat. Câteva exemple paradigmatiche: dimensiunile comercială, consulară și juridică (ca să menționăm doar trei aspecte) au dobândit rapid o importanță crucială în practica diplomaților. În timp ce prioritățile propriu-zis politice (în sensul mai „de curte” al expresiei) au scăzut ca număr, dacă nu și ca pondere, au crescut exponențial într-o manieră accelerată multiplele procese de negocieri multilaterale pe care le pretindeau schimbările din ordinea internațională postbelică.

La transformările politico-economice produse s-au adăugat rapid niște modificări tehnologice importante. Consecințele au fost cumulative. Diplomația a ajuns să-și asume noi imperative, a căpătat noi sensuri și dimensiuni neașteptate și s-a văzut obligată, mai ales după anii 60, să încorporeze noi tehnici și să țină seama de ponderea noilor tehnologii apărute. Paralel cu reorientările impuse în consecință, la practicile diplomatice s-au adăugat o strategie nouă și un nou mecanism, ambele menite să formeze cadrele profesionale cerute de viața internațională: cheia profesionalizării se afla în formele moderne de învățământ și formare.

Firește că formatul tradițional al învățării, care avea drept destinatari pe membrii elitelor numiți în ministere, și care opera „prin osmoză” – dacă putem caracteriza astfel modalitățile până atunci tradiționale de pregătire a diplomaților și baza lor de recrutare – nu a fost nicidecum abandonat, la fel cum nu a fost abandonată nici pregătirea profesionalizantă tipică în condiții de lucru în care previzibilitatea sarcinilor o făceau utilă și indispensabilă. Dar cadrul s-a schimbat și ambele formate au devenit secundare față de procesele „academice” mult mai sintonizate cu realitățile schimbătoare și complexe cu care se confruntau tot mai des funcționarii diplomațici, pentru care era urgent să se știe cum să fie pregătiți spre a le face față.

După cum vom vedea, din păcate Portugalia a oferit diplomaților săi o pregătire care, cel puțin sub aspectul timpului și al programei, pare mai puțin ambițioasă decât cele ale multor parteneri cu care aveam un contact politico-diplomatic mai intens și mai regulat, și care astfel ajunseseră să asigure o pregătire tot mai bună diplomaților lor pentru înfruntarea noilor tipuri de sarcini ce se conturau la orizont. Avem un drum relativ lung de parcurs până să atingem nivelul țărilor mai avansate în acest domeniu. Într-adevăr, pregătirea oferită în Portugalia este redundantă sub puține aspecte, metodele didactice folosite s-au dovedit insuficiente, instrucția a fost oferită răzleț și adesea necoerent, și de regulă nu s-a știut să se obțină în predare și învățare calitatea cerută pentru a se putea acționa și colabora cu eficiența dorită pe scenele externe, la fel cu ceilalți contemporani. Institutul Diplomatic ființează abia din 1994, ceea ce ne plasează în urma Maltei, care și-a creat echivalentul lateral – numit *The Mediterranean Academy of Diplomatic Studies* – în 1991. În majoritatea strivitoare a celorlalte state europene, crearea de instituții congenere a fost mult anterioară. Iar Institutul portughez, victimă a leșului rezultat dintr-un *design* inițial minimalist, nu a știut de fapt niciodată să fie o reală „școală diplomatică”, spre deosebire de cele care, de decenii, există cam pe toate continentele. Pe acest front, ca și pe atâtea altele, am rămas în urmă, cu toate consecințele pe care le atrage după sine acest lucru.

Poate că cel mai surprinzător este faptul că o asemenea carență comparativă, departe de a fi privită cu tristețea sau cu indignarea cu care trebuie să se rezolve o problemă, a fost considerată sub diverse unghiuri – și, pe scară largă, continuă să fie așa – cu o bonomie liniștită. Și asta când nu este privită drept constituind, chiar, un soi de curioasă plusvaloare: prima impresie, spontană, pare a fi că mulți consideră că este *bine* să fie așa. La aceasta se adaugă faptul că puterea politică nu a știut, nu a putut sau nu a vrut să impună un model mai ambițios și modernizat. La suprafață pare să domnească, în țara noastră, credința

că buna diplomație este o formă de artă, într-o configurare asociată cu noțiunea că ar exista o splendoare intrinsecă asemănătoare cu cea a clasicelor *Corps diplomatiques* aristocratice, imagine articulată cu convingerea că acțiunii diplomatice i-ar ajunge, ca să fie eficientă, să posede spoiala unei activități *glamorous*, sau cel puțin să fie marcată de stil, de șarm, de distincție și de șiretenie. Expresiile-cheie prin care o asemenea imagine este vehiculată de regulă sunt „profil diplomatic”, „nivel”, „prezentă” și „abilitate”.

O reprezentare imagistică idealizată ca aceasta, oricât de simpatică ne-ar putea fi, nu rezistă unei scrutări atente, și nu-i rezistă din inadecvare structurală: este vorba de o idee de formare mai puțin modernă, asociată cu o lume marcat ierarhică și eurocentrică ce aproape că nu mai există, în care diplomația era practică ca o funcție artizanală a unor grupuri sociale dominante, rezultat al unui tip de intuiție adeseori concepută ca fiind cvasiereditară, sau un subprodus al unei înțelepciuni care ar decurge din procese de învățare legate – cel puțin așa era imaginat procesul – de împărtășirea intimă a experiențelor, realizată între tineri discipoli și maeștri, ultimii mai puțin ignoranți fiindcă erau mai implicați în viața concretă a Cancelariilor. Veriga predare-învățare era, altfel spus, gândită drept, în sensul tare, *inițiativă*.

Implicațiile care reies din această autoreprezentare nu sunt de disprețuit pe plan pedagogic. Este ușor să se enunțe câteva din consecințele care decurg din ele la acest nivel. Mai mult decât orice instrucție formală, ceea ce s-a căutat să se asigure în Portugalia prin strategiile formale de pregătire adoptate a fost doar o mai mare implicare efectivă a diplomaților în activitatea profesională *stricto sensu*, care le revine în cadrul organicii statului. Învățarea și-a asumat, în esență, formatul unei înțineri mimetice.

Consecințele generice de tipul unei posturi mai puțin atente nu au fost cele mai bune, în cadrul unui număr tot mai mare de state, dintre care multe au reușit o implantare regională și globală mai importantă tocmai pe cale inversă: adică printr-o mult mai intensă pregătire tehnică și specializată a funcționarilor diplomați, într-o lume în schimbare care impunea viteză și precizie în readaptările constante pe care le pretindea. Cele mai evidente analogii abundă: ar fi, de exemplu, de negândit ca, în locul pregătirii integrate și diferențiate, inginerii, medicii, juriștii moderni să fie instruiți doar după un sistem bazat pe transmiterea personală a experiențelor și practicilor maeștrilor lor³².

---

³² Ne gândim anume la cazul Forțelor Armate portugheze, ale căror procese de formare cuprind, de câteva decenii deja, o pregătire academico-științifică solidă și foarte prelungită, în afară de o indispensabilă latură „practică”. La astăzi deja „clasicul” Institut de Înalte Studii Militare, al Armatei, se predă de vreo treizeci de ani un Curs de Stat Major (pentru ofițeri cu brevetul de Major, și care condiționează avansarea lor la Colonel) și alt curs, de Comandă și Conducere, destinat selectării Ofițerilor Generali. Un enorm procentaj al celor predate erau în sarcina didactică a unor cadre academice „civile”. Atât Marina cât și Forțele Aeriene au posedat până în octombrie trecut instituții și cursuri echivalente. Argumentul că acest lucru a putut să fie posibil datorită existenței unei mâini de lucru militară suficientă pentru „dispense de serviciu” prelungite (un an școlar în *full-time* sau mai mult) nu ține: crearea unei Universități militare, intitulată Institut de Studii Superioare Militare, a coincis, practic, cu sfârșitul serviciului militar obligatoriu în Portugalia, în anul 2005. Argumentul invers pare mai convingător: anume, cu cât a început să existe mai puțină mână de lucru, cu atât s-a considerat indispensabilă o pregătire modernă, chiar dacă acest lucru putea să însemne o amânare în utilizarea, de către ierarhie, a forței de muncă disponibile.

După cum vom constata, rațiunile de a fi ale reacțiilor față de schimbare își au rădăcinile pe diverse planuri cauzale, și nu sunt nici noi și nici atipice. La ezitățile asociate implicării într-un ansamblu de imagini tot mai puțin actualizate despre funcția diplomaților în lumea de azi, s-au adăugat, pe de o parte, rezistențele corporative ale unui corp destul de închis în sine (și de aceea destul de reticent față de acceptarea oricărui fel de *inputs* pe care le-ar socoti externe) și, pe de altă parte, conservatorismul defensiv și protecționist care rezultă din tensiunile (vizibile cam peste tot în lume) dintre exigențele birocratico-administrative ale „serviciilor”, care presează în sensul de a menține diplomații „în funcții”, și necesitățile urgente de a se elibera de ele astfel încât să poată dobândi tipurile de *know-how* indispensabile pentru a le organiza și îndeplini mai bine³³.

Argumentul central din prezenta lucrare e simplu, și anume că, văzut într-o lumină comparativă adecvată, nu are nimic surprinzător anunțul că începe să funcționeze, la mijlocul lui octombrie 2005, un prim curs formal simultan și cu reală substanță (Cursul de Politică Externă Națională) dedicat studiului aprofundat al politicii externe portugheze, organizat în cadrul unui serviciu central al Ministerului Afacerilor Externe, condus oarecum de cadre academice, și mai ales axat pe o mai bună „pregătire profesională” inițială a tinerilor recent intrați în cariera diplomatică; îngrijorătoare este, de fapt, apariția sa atât de tardivă. Într-un cadru mai amplu, cum vom constata cu ușurință, devine ușor de înțeles programul, în gestație, al noilor pași schițați în vederea realizării unei mai bune pregătiri complementare a diplomaților noștri. La fel cum se poate înțelege fără greutate intenția, anunțată, de a indexa în parte, în pregătirea realizată, avansarea acestora în respectiva carieră profesională.

În scurtul studiu preliminar pe care îl prezentăm, încercăm să aprofundăm ceva mai mult acest ultim punct, formulând, în fond, un ansamblu de sugestii cu privire la condițiile generale ale dinamicii proceselor de acest tip. Adică, proiectăm o interpretare relativă la schițele de declanșare a unor noi procese de formare în Portugalia, pe fundalul unei anume „teorii generale” implicite apariției sale. O facem prin juxtapuneri comparative rapide și nu foarte detaliate, dar realizate într-o manieră destul de sistematică.

În prima secțiune care urmează, punctul 2 al acestui articol, schițăm astfel o comparație privind esența istorico-genealogică a proceselor de formare și recrutare în diferite state. Scopul nostru principal nu are nici un fel de pretenții istoriciste; este mai curând acela de a trasa liniile de forță în convergențele și în divergențele progresiilor apărute. Într-o a doua secțiune mai lungă, adică punctul 3, prezentăm comparații selective ale unor cazuri actuale diferite. Acolo

---

³³ De menționat că acest lucru nu se întâmplă doar în Portugalia. E important să subliniem generalitatea existenței sale: pare să fie curentă dificultatea de a gestiona simultan nevoile urgente ale departamentelor ministerelor cu privire la funcționarii lor și la competențele formative pe care trebuie să și le însușească aceștia. Astfel, cum bine a observat diplomatul și cercetătorul italian D. Polloni, într-o lucrare pe care o vom cita de mai multe ori, și care a știut să formuleze în termeni sociologico-organizaționali aplicați că „*one constant in many countries is the conflict between training requirements and the operative pressures of the Department, which creates bad feeling and misunderstandings between the training body and the other Ministry departments and causes viscosity in the management of young diplomats who are the preferred recipients of the training*” (p.39). După cum vom vedea, cam pretutindeni s-a impus această realitate, iar pregătirea a ajuns să se intensifice.

finalitatea este de a pune în evidență accente tonice dominante, în termenii generici ai tendințelor pe care le-am stabilit ca mai relevante în aceste progresii; atragem atenția că intenția noastră e mai degrabă de a arăta liniile de forță și tendințele generale decât de a pune în ecuație macrocomparații precise, de puțină utilitate pentru obiectivele centrale ale prezentului studiu. Într-o a patra parte, ne focalizăm atenția, exclusiv, asupra marilor linii directoare ale traiectoriei cazului portughez. Într-o ultimă parte a prezentului studiu introductiv, a cincea, încercăm un bilanț general și o reluare în context a celor stabilite mai înainte, în scopul de a localiza mai bine, în acest cadru, exemplul Portugaliei.

Cum va deveni chiar prea evident, discuția aici prezentată îndeplinește două funcții: în afara faptului că oferă o fundamentare – simultan istorică, comparativă și funcțională – pentru câteva dintre deciziile avizate ale Ministrului de Stat și al Afacerilor Externe, ea pretinde și să ofere prima schițare a unei încadrări teoretice care urmărește să dea o mai mare inteligibilitate schimbărilor de fond vizibile cam pretutindeni pe scenele diplomatico-instituționale contemporane.

2

Fără a vrea să intrăm în amănunte excesive pentru economia prezentului text, merită desigur să începem prin a ilustra aceste procese cu câteva exemple de elecție. Obiectivul nostru nu este aici, cum va deveni evident, să propunem vreo narare istorică a proceselor complexe și puțin cunoscute; este mai degrabă, cum am mai spus, de a contura câteva dintre principalele linii de forță „genealogice” și „arhitectonice”; de a le trasa reperele principale și articulațiile de șarnieră. Această secțiune servește drept introducere generică; vom relua toate punctele în partea finală a lucrării, cu o mult mai mare densitate analitică și factuală pe care, sperăm, o vor face posibilă exemplele prezentate.

Să începem cu germeii instrucției formale. Din secolul XVII – și de la deplina recunoaștere, în Westfalia, a importanței diplomației ca instrument al politicii externe a statelor – succesivele tratate încheiate – printre care menționăm pe cele de la La Houssaye și Moetjens – au subliniat necesitatea de a reuni nașterea, studiile și experiența drept calități esențiale ale unui diplomat³⁴. *Pedigree*-ul, învățarea și practica alcătuiau ingredientele unei formule consacrate.

A fost o rețetă generică și care, *mutatis mutandis*, a rezistat în timp: chiar dacă Vechiul Regim a modificat forma în care se înțelegea prima dintre cerințe, a doua și a treia au rămas inextricabil legate între ele în mintea oricui intenționa să

³⁴ Referitor nu numai la cazul portughez, ci și la cel european, a se vedea, în acest scop, lucrarea Anei Maria Honim Leal de Faria (2003/2004), *O Tempo dos Diplomatas. Estudo sobre o processo de formação da diplomacia moderna e o seu contributo na tomada de decisão política*, Centro de História, Universidade de Lisboa: 45-56 (litografiat). A se vedea și Isabel Ciunty, în *D. Luís da Cunha e a ideia de diplomacia em Portugal*. Lisboa, Livros Horizonte, 1999, p.34, care citează și discută (dintr-un unghi de vedere, sau cel puțin cu un obiectiv, care nu este al nostru) un ansamblu de lucrări de la sfârșitul secolului XVII și prima jumătate a secolului XVIII referitoare la temă. La același subiect, a se vedea și Claire Gantet, în *La Nouvelle histoire des relations internationales 2 : Guerre, paix et construction des États 1618-1714*, Paris, Éditions du Seuil, 2003, pp.45-60.

îmbrățișeze cariera și să avanseze în ea, ca și în mințile celor care se ocupau de acest subiect. În mod foarte clar criteriile de selecție și pregătire au pus întotdeauna în relief chestiuni de lungă durată în profilul agenților diplomați, în special cele legate la adecvarea lor pentru funcțiile de îndeplinit. Variațiile – și acestea au fost multe – se confirmă în privința conținutului de atribuit acestor cerințe. Nu au fost omogene. Originea s-a considerat de la bun început un dat indiscutabil, dar curând după aceea a devenit o chestiune de clarificat, când ascendența a fost înlocuită de apetență și calitate intrinsecă. Studiul și experiența, însă, aveau contururi aprioristice mult mai indefinite: de aceea au suferit mult mai multe fluctuații conjuncturale în privința metodelor și conținuturilor.

Să scoatem la suprafață liniile directoare ale progresiilor produse este un lucru revelator. Primele academii de pregătire a diplomaților au apărut în Franța, datorită lui de Torcy, în 1712, și în Austria, în 1754, o dată cu *Orientalische Akademie* a Împărătesei Maria Tereza. Asemănările dintre ele erau marcate. Dar și deosebiri. Era vorba de academii cu vocație formativă, total dedicate dobândirii unor elemente foarte concrete care, se credea, ar trebui să ajute la slujirea unei *raison d'Etat*: emulația unor modele anterioare bine testate de experiență și atribute considerate în ambele drept esențiale, ca, de exemplu, „dezinvoltura, sagacitatea și mai ales multă disimulare”, cum a afirmat, în epocă, Cunha Brochado³⁵.

Se știe, într-adevăr, documentația veche, care denota experiența practică a unor predecesori iluștri socotiți deosebit de eficienți în urmărirea intereselor caselor domnitoare; la fel cum se încerca să se garanteze obținerea, de către discipoli, a unui minimum de măiestrie în folosirea limbilor, în cunoașterea dispozițiilor juridice și o oarecare experiență în practicile comerciale. și se învăța, în interacțiune cu persoane experimentate, asumarea unor posturi și atitudini cerute pentru buna funcționare în artele diplomatice de șiretenie și salon care caracterizau interacțiunile dintre comunitățile politice ce constituiau lumea socială a epocii. În ambele cazuri, de altfel, ceea ce cântărea mai mult în definirea calităților de așteptat de la un discipol exemplar era fluența în respectarea etichetei de curte. Angajat, în esență, în încercarea de a asigura o imagine de credibilitate și integritate practicanților artei diplomatice, sistemul educațional administrat în Franța și în Austria urmărea, mai presus de orice, să-i înzestreze cu dezinvoltura socială, degajarea culturală, am spune astăzi, acceptate, cam prin toată Europa, drept „moneda forte” de legitimare în cercurile respective.

În ambele cazuri, acest lucru se producea pe două fronturi: pe de o parte, căutându-se candidați aproape exclusiv în mediile sociale aristocratice, sinecurile în care erau definite regulile comportamentale cărora le era simbolic atribuită această legitimitate, și pe care constantele schimburi reciproce și alianțe matrimoniale dintre casele nobile le răspândeau de mult timp pe continent; și pe de altă parte, punând accentul pregătirii oferite și dobândite pe reproducerea mimetică a acestui univers simbolic hegemonic. Adică, atât pentru austrieci cât și pentru francezi, recrutarea și formarea erau în mare parte centrate pe reduplicare, cu un minimum de ajustări corective, a ceea ce se socotea a alcătui profilurile

³⁵ I.Cluny, *op.cit.*, p.36.

potrivite pentru o eficiență (reală sau imaginată), procedură ce fusese probată în cadrul unor relații standardizate; care, la rândul lor, proveneau dintr-un trecut atât imuabil cât și exemplar. Un trecut pe care, prin aceasta însăși, elevii celor două academii erau în mod sistematic învățați să-l cultive cu respectul cuvenit.

O scrutare mai atentă a detaliilor arată însă că existau diferențe importante între un caz și celălalt. Diferențe care făceau toată diferența. Merită să descriem, deși o facem aici doar într-o manieră destul de superficială, cu ce se ocupa fiecare dintre cele două instituții menționate. Repetând mult din cele abordate mai înainte, și fără a pretinde altceva decât să dăm niște simple indicații: în 1712, *Secrétaire d'Etat* francez de atunci, marchizul de Torcy, a înființat la Paris o *Académie Politique*, în intenția de a pregăti mai bine funcționarii diplomați despre care înțelegea că vor fi folositori Franței pe scenele a ceea ce devenea în mod clar o panoramă internațională tot mai complexă și exigentă. După cum am văzut, traiectoria formării atunci proiectate și probate era legată de înființarea arhivei istorico-diplomatice a regatului. Scopul era de a permite studierea tot mai voluminoasei și bogatei corespondențe diplomatice, pentru a căuta în felul acesta inspirație la marile nume ale unei practici diplomatice care se consolida.

În acest scop, tinerii nobili studenți ai Academiei lui de Torcy începeau să culeagă și să catalogheze hârtiile miniștrilor de succes în trecut, documente pe care le studiau cu grijă și amănunțit; în paralel, ei erau instruiți în limbi străine. În cadrul unei metode pe care astăzi am numi-o „analogică”, absorbeau învățămintele posibile ale istoriei. Pe baza acestui model de învățare aveau să fie abilitați, cel puțin așa se credea, să pregătească memoriile detaliate care își vor dovedi utilitatea în politica externă franceză a viitorului. Modelul pedagogic avea dimensiuni școlare marcate, executate în echipă, ca să spunem așa: lucru care rentabiliza și potența învățătura și, totodată, ajuta cu siguranță la constituirea a ce am numi astăzi „comunități epistemice”. și conținea o dimensiune didactică mai „științifică”, ca să spunem așa: paralel cu studiul individual, se realizau la Academie seminarii regulate, întâlniri de studiu și de lucru în care memoriile erau întoarse pe toate fețele și evaluate³⁶ de către colectivul de elevi aleși, sub orientarea tutelară a unuia sau a mai multor profesori cu experiență în chestiunile în cauză.

Pe drept cuvânt, nu a fost foarte diferit ceea ce, în cadrul Imperiului Austro-Ungar, a instaurat Maria Tereza cu o jumătate de secol mai târziu. Soluția găsită la Viena era asemănătoare în metode și conținuturi; accentele, însă, erau altele și sistematicitatea și impersonalitatea metodelor de predare-învățare erau relativ mai mari. Timpurile se schimbaseră, și tipul de stat în cauză de asemenea. Sub aspectul respectivului impact internațional, modelul austriac avea să se dovedească oricum mai de durată și mult mai influent decât cel francez. Într-adevăr, activitatea sa de când a fost introdus în 1753 nu a cunoscut întrerupere, cu excepția perioadei dintre al 2-lea Război Mondial și 1964; din el a apărut – pe vremea împăratului Franz Josef – *Konsularakademie*.

³⁶ M.S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1519*, London: Longman, 1993, pp.92-93.

Scopul inițial al creării unei *Orientalische Akademie* austriace a împărătesei Maria Tereza (mai târziu rebotezată *Diplomatische Akademie*) era pregătirea tinerilor diplomați și consuli imperiali pentru zona Orientului Apropiat, și mai specific pentru legătura formală cu un Imperiu Otoman cu care Austria menținea, în plus față de o lungă linie de frontieră, relații apropiate și tensiuni adesea prelungite. Era vorba de o inițiativă inedită, de a furniza un învățământ sistematic, de nivel academic, astfel încât Casa Imperială să-și poată administra mai bine relațiile cu lumea neeuropeană, sau cel puțin cu o parte importantă a ei. Se inaugura astfel un stil de învățare-predare care avea să facă istorie.

Modelul-ghid al formatării de fond era „modern” și rivaliza, în multe privințe, cu cel al universităților din epocă. În afară de predarea limbilor orientale (de la turcă la arabă și la persană), se predau cursuri și seminarii *ex-cathedra* despre culturile diferitelor țări din întinsele regiuni ce se aflau pe atunci sub controlul Marii Porți a otomanilor. Sigur este că Academia Diplomatică austro-ungară, în afară de importanța pe care a căpătat-o în conturarea diplomației Habsburgilor ca un tot, a devenit un element cu un oarecare relief în viața și formarea generică a Imperiului, stimulând interesul cosmopolit și doct al altor diferite sectoare din societatea vieneză. Astfel, în afară de diplomați, numeroși au fost bărbații de stat austrieci și unguri care au frecventat-o, în intenția de a-și aprofunda pregătirea proprie, unii dintre ei ajungând inclusiv la râvnitul post de Cancelar³⁷. Foarte departe erau ei, dintr-un anumit punct de vedere, de acea *Académie* istorică și inițiativă a lui de Torcy.

Dar dincolo de diferențele de amănunt, constantele linii de forță mențineau o oarecare asemănare de familie între formatele urmărite; fapt care s-a văzut reprodus în instituțiile analoge pe care secolul al XIX-le a avut misiunea să le creeze treptat în diferite puncte ale Europei. O tendință, iar timpul o va demonstra, de durată medie-lungă.

De fapt, variațiile au fost, în esență, variații pe o temă unică. Într-adevăr, în ciuda foarte numeroaselor schimbări care au avut loc la suprafață, în Europa secolului XIX nu s-au schimbat foarte semnificativ concepțiile de fond valabile cu privire la recrutarea și formarea diplomaților. Cu toate modificările tectonice precum Revoluția Franceză, accesarea Americilor la independențe generalizate, și o Revoluție industrială galopantă, la nivel macro ordinea socio-politică, cea internă și cea internațională, s-a menținut *tant bien que mal*. Natura ereditar-familială a succesiunii corporative în posturi³⁸ și puterea economică s-au menținut în toată această perioadă ca factori determinanți; rarele excepții n-au făcut decât să confirme o regulă aplicabilă întregii Europe și acelor părți ale Americilor care începeau să intre în jocul diplomatic. Mecanica funcțională implicată urmărită de acest model este ușor de generalizat: prestigiul diplomatului depindea mult, în primul rând, de rețeaua de contacte și relații pe care originea sa

³⁷ Idem, *ibid.*, p.91.

³⁸ În Portugalia, tradiția aristocratică s-a menținut puternic înrădăcinată până în secolul XX, fiind notorie influența unor adevărate dinastii de diplomați, un exemplu flagrant al acestui lucru constituindu-l nucleul familial Palmela-Teixeira de Sampayo.

socială o permitea și potența; în al doilea rând, el era tributار talentului și abilității sale; dar mai era și în mare măsură dependent de averea sa personală.

Dacă este adevărat că schimbările care se insinuuau au fost puțin mai mult decât superficiale, la fel de adevărat este și că ele erau orice însă nu neutre. Schimbările de amănunt indicau toate aceeași direcție, aceea a unei indispensabile și progresive mișcări în sensul adaptării generale la o ordine a lucrurilor care se potriveaua prea puțin cu modelele inițiatice „clasice”. Pentru observatorii atenți ai epocii, schimbarea, deși întârzia și nu fusese niciodată asumată în mod direct, stătea la pândă. Relativul immobilism al procedeelelor și obiceiurilor părea, într-adevăr, să se împace tot mai puțin cu transformările pe care le suferea lumea. Treptat, dar inexorabil, nevoile și constrângerile sistemice se acumulau, impunând transformări structurale de fond.

Este relativ ușor – în orice caz la nivel macro – să se identifice etapele în care s-a profitat de această tendință implicită. La Congresul de la Viena, în 1815, în fața neputinței diplomației tradiționale de a struni elanurile imperiale, a devenit evidentă nevoia de a schimba într-o formă destul de radicală statutul diplomatului, iar la jumătatea secolului au început să fie tot mai mari presiunile exercitate asupra „vechii diplomații”: a devenit indispensabilă organizarea rigidă și sistematică a serviciilor diplomatice, pentru ca eficiența și meritul să înceapă a fi recompensate imediat și cum se cuvenea. Conferința de la Berlin, care a durat din 1885 până în 1886, nu a făcut decât să confirme inflexiunile a căror inexorabilitate venea din urmă: cele ale unei rearanjări a proceselor în vederea unei mai mari eficiențe funcționale. Aceasta nu însemna apariția ideii că diplomația „tradițională”, să-i spunem așa, cu semnele sale de arhaism, fusese cu totul ineficientă ca formă de relaționare între state; cu atât mai mult cu cât, desigur, pentru că era, pe atunci, ca și în ultimul timp, foarte dependentă de influența personalităților și grupurilor de elită: aceasta se menținea în mare măsură neatinsă. Dar se acumulau semnele care indicau urgența unor readaptări structurale importante, schimbări care aveau să afecteze formarea și recrutarea diplomaților care rămâneau totuși esențiale într-o lume brusc mai complicată și densă, dar nu și total transformată³⁹.

În al doilea caz, cel al Conferinței de la Berlin, chiar dacă epicentrul continua să se afle în Europa, celebrul *scramble for Africa* (și Asia) indica noi preocupări și fronturi de acțiune. Natura colonială a problemelor cărora trebuia

---

³⁹ Să fim expliciti în legătură cu aceste două caracteristici. Congresul de la Viena, în 1815, a modificat brusc procedeele structurale și rolurile asumate, cum a făcut și – chiar dacă poate într-un mod mai puțin clar – Conferința de la Berlin, în 1885 și 1886. În primul caz, s-a revenit la o amplitudine cantitativă care nu-și avea paralela decât la deja depărtata Pace din Westphalia din 1648: la fel cum, cu un secol și jumătate înainte, numeroase entități aspirante la statutul de suveranitate au hotărât să se opună unei *Respublica Christiana*, însă cu o ineficiență tot mai vizibilă, la jumătatea celui de-al doilea deceniu al secolului XIX au fost numeroase statele care s-au coalizat ca să reorganizeze o Europă profund destructurată de fulguranta aventură napoleonică. Sistemul Concertului European, cu ale sale conferințe periodice, și, mai târziu, apariția primelor organizații internaționale (Comisiile Renană și Dunăreană, Uniunea Postală Universală...) au ilustrat acest lucru perfect: modificarea exigențelor vieții internaționale și a metodelor de relaționare dintre state pretinzând o specializare funcțională și chiar niște tehnici crescânde. Noi tipuri de *know-how* tehnic au devenit indispensabile, într-o lume în care problemele dobândeau tot mai mult asemenea fațete. Ca și până atunci, diplomaților le-a revenit să reprezinte, să negocieze, să implementeze și să aplice adesea dificilul *métier* al relațiilor internaționale: dar, dacă n-ar fi fost decât prin efectul de scală, și oricât de redusă ar fi fost conștiința acestui lucru-la actorii implicați, se schimbaseră deja multe în coordonatele acțiunii.

de acum înainte să i se facă față avea, de exemplu, o intensă dimensiune comercială, consulară și juridică, iar drept rezultat al acestor aspecte a dobândit repede o importanță crucială în viața, prioritățile și acțiunea diplomaților. Rămăsese în urmă, fără ca toată lumea să observe acest lucru – sau să tragă consecințele cuvenite – imaginea de șarm, grație și *panache*, de figuri de ambadori precum maestri metternicheeni (și doar foarte rar machiavelici) ai unei vechi arte marcate de stil, protocol, de minuțiozitățile simbolice și elegante ale curtoaziilor de palat, și de dezvoltarea unor competențe specifice în domenii ca șiretenia, limbajul indirect și disimularea. Cunoștințele aprofundate pe care mulți diplomați le demonstrau spontan au devenit plusvalori tehnice care pentru actorii mai atenți ai epocii nu puteau să nu devină evidente. Spectrul specializării profesionale ajunsese pe calea noilor imperative funcționale că, după Viena, Berlin emitea un semnal înalt și bun.

Impactul conștientizării progresive, în cadrul sistemului internațional de state, a inexorabilității acestor tendințe nu s-a făcut simțit, după cum se pare, în mod omogen. Iar schimbările n-au fost sincronizate universal. Primele state care au reacționat, reconfigurând modelele de recrutare și formare utilizate până atunci, au fost cele supuse presiunilor și constrângerilor de ordin internațional în mod mai liniar și direct: statele din „centru”, ca să utilizăm o imagine din alt context, iar, dintre ele, mai ales cele pe care schimbările le plasau într-o situație de risc. În locuri ca Franța, Statele Unite, Austro-Ungaria, sau recent unificata Germanie, s-a schițat profesionalizarea și s-a lansat ideea de a supune candidații la un examen – de regulă nu deosebit de selectiv – pentru ceea ce a început să fie considerat o „carieră”, simultan cu deja utilizata sistematizare a documentelor istorico-profesionale și dobândirea de aptitudini lingvistice.

Rațiunea acestora este ușor de înțeles, cel puțin în ceea ce privește statele centrale „în criză” din sistemul în curs de schimbare. Dezvoltarea relațiilor comerciale a generat inexorabil înmulțirea consulatelor și, în cadrul acestui proces, a retras ambadorilor domenii care până atunci erau de competența lor și pentru care se simțeau tot mai puțin pregătiți⁴⁰. Noi probleme de Drept apăreau o dată cu evoluția juridificării materiilor internaționale, mai întâi ca reacție la cuceririle lui Napoleon, apoi prin cursa după coloniile africane și asiatice, Americile fiind pierdute. Evoluția tehnicilor și dimensiunea războaielor a produs apariția atașatilor militari și navali. Mai ales pentru statele nehegemonice, diplomația se specializa din punct de vedere economic și cultural. Desigur nu era cazul, însă, pentru o Mare-Britanie, al cărei ascendent permitea reacții atipice, care rezultau poate din posibilitatea de a înlocui diplomația cu puterea pură și dură: astfel, și ca un semn puternic al unui Regat Unit indiscutabil hegemonic, doar corpul diplomatic a scăpat de recrutarea prin concurs instituită pentru tot restul funcțiilor publice imediat după 1870.

Dar ne confruntarea cu inexorabilității unor tendințe tot mai clare își avea zilele numărâte. Multe lucruri militau în această direcție. Primul Război Mondial

⁴⁰ Pentru o excelentă perspectivare de ansamblu în legătură cu aceste transformări, a se vedea M.S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy: 1450-1919*, London, Longman, 1993, pp.119-128; a se vedea și, mai ales pentru perioada post-Conferința de la Berlin, René Girault, *Diplomatie européenne: Nation et impérialismes 1871-1914*, Paris, Armand Colin, 1997, p.9.

– Marele Război – și efectele devastatoare ale diplomației secrete au adus în discuție modelul wilsonian al Societății Națiunilor și, foarte concret, primul dintre celebrele sale *Fourteen Points*: cel care încuraja deschiderea și democratizarea în luarea deciziilor privind politica externă, insistând, în termenii idealismului care îl caracteriza atât de mult, că a aduce la cunoștința opiniei publice măsurile diplomatice era un mijloc ce accentua democrația și contribuia la pace. Evenimentele imediat posteroare au venit să demonstreze că o asemenea concepție nu a fost nicidecum primită cu entuziasm de către state. Dar acest lucru n-a împiedicat să apară și să se formeze conștiința necesității inevitabile de a revedea statutul și pregătirea diplomaților care continuau să fie trimiși pe „frontul” relațiilor internaționale; la fel cum nu a însemnat că nu au început să se estompeze și să se abandoneze vechile metode de recrutare și pregătire, reconfigurându-le pe planul adecvării funcționale, astfel încât să satisfacă mai bine – făcând-o cu eficiența și competența pe care noile tipuri de probleme le pretindeau – exigențele unei lumi tot mai complexe⁴¹. Nu era doar acumularea schimbărilor „continue” pe care le preconizase secolul anterior: noi entități, ca Uniunea Sovietică și Japonia, porta-voce ale unor modele alternative la ce ar trebui să fie ordinea internațională, intraseră în scenă.

Curând, un nou palier de complexitate avea să fie atins. Al Doilea Război Mondial, cu ale sale consecințe în ceea ce privește numărul de state și respectivele corpuri diplomatice – de la mult mai marea sofisticare a organizațiilor internaționale, la dezbaterile pe probleme economice, de la dezvoltare la integrarea regională – a lărgit imens spectrul competențelor care le reveneau diplomaților. Direcția generală a transformărilor era cea pe care o prevăzuse începutul secolului XIX. La aceasta venea din nou să se adauge o complexitate formală tot mai mare a sistemului internațional. Numărul crescând de interlocutori, densificarea temelor și diversitatea forurilor impunea o mai mare specializare, precum și o capacitate de negociere mărită. Nimic nu avea să mai fie vreodată la fel. Așa cum a scris A.H.M.Kirk-Greene, în 1945 a apărut nu o virgulă, ci mai curând o *cezură* în istoria relațiilor internaționale, o discontinuitate care a impus o ruptură destul de radicală cu trecutul; ceea ce, drept consecință, a dus la o ruptură și în metodele de formare (deoarece și în funcțiuni) a acelor „a căror responsabilitate este de a negocia, promova și pune în practică diplomația”⁴², această activitate pe cât de importantă pe atât de greu de definit.

În metodele de pregătire și în principiile de recrutare, am adăuga noi. Cea mai simplă viziune de ansamblu dezvăluie acest lucru cu prisosință. Profesionalizarea a câștigat teren în defavoarea ceremonialului și a talentului, nu numai prin perfecționarea resurselor tehnologice tot mai disponibile, făcând față unor noi exigențe pe planurile comercial, consular, juridic și acționării pe noi, tot mai numeroase și ample, paliere multilaterale (apărând, în acest cadru anume,

⁴¹ Cum s-a întâmplat, de exemplu, în SUA prin crearea, în 1919, a *School of Foreign Service* a Universității din Georgetown.

⁴² A.H.M.Kirk-Greene, *The Sons and Daughters of Maria Theresia. An Anniversary History of the Annual Meeting of Directors and Deans of Diplomatic Academies and Institutes of International Relations*. [s.l.]: Edmund A. Walsh School of Foreign Service, Georgetown University, 1994, p.1.

concepte analogice ca cel de „diplomație parlamentară” sau „de conferință”⁴³. Noi domenii aveau să fie desțelenite. Consacrarea juridică internațională a acestor mari transformări a avut loc cu ocazia Convenției de la Viena privind Relațiile Diplomatice, semnată în 1961.

Era pe bună dreptate un tablou diferit cel care se creiona. Măsura, după cezură constatată în 1945, și-a reluat ritmul transformărilor din secolul XIX: cu primii ani ai Războiului Rece, încă o dată, schimbările au fost de suprafață. Din nou, în spatele variațiilor de amănunt, liniile constante de forță mențineau o asemănare clară de familie cu concepțiile de fond valabile la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în privința recrutării și formării diplomaților. Accentele tonice, e adevărat, s-au schimbat, cu un crescendo marcat în dimensiunile politico-militare și economico-comerciale, anume, și cu o centralitate crescândă pe planul politicilor de alianțe impuse de alinierea bipolară a forțelor în prezență în noua ordine a lumii. Dar în spatele acestora toate, structura sistemului, cel puțin în această primă fază, s-a menținut.

A fost un soare trecător. Decolonizările din anii 50, 60 și 70 ai secolului XX, sincronizate cu a doua fază a bipolarizării, au venit însă să schimbe totul într-un apogeu: deși, în esență, nu modificaseră tabloul și implicațiile lui, l-au făcut însă într-o asemenea măsură mai dens și mai complex, încât conștientizarea noilor necesități ale diplomației a devenit practic inevitabilă. Numărul statelor care alcătuiau sistemul internațional s-a dublat, într-o scurtă generație. Diversitatea agendelor de asemenea, și, lucru poate mai semnificativ, atât în noile state postcoloniale cât și în cele mai vechi, metropolitane și altele, au început să apară probleme până atunci inexistente la nivelul recrutării și pregătirii diplomaților. Nevoia urgentă de a se limita diferențele flagrante pe planul formării nu a fost niciodată atât de marcată. Divergența dintre agende a devenit notorie. Alinierea și alianțele au dobândit semnificații neobișnuite. Chestiuni absolut noi s-au ridicat în fața diplomației, într-o lume încă o dată profund schimbată.

Implozia Uniunii Sovietice, sfârșitul ordinii bipolare care a rezultat din aceasta, următoarele explozii etno-naționaliste cam pretutindeni, și procesele de integrare regională care se accentuau rapid într-o lume în epoca globalizării, nu au dat răgaz transformărilor declanșate. De la diplomați se cerea tot mai multă și mai multă specializare, pe măsură ce creștea numărul și tipul de fronturi cărora era urgent să li se facă față. Recrutarea corporilor de specialiști – unii regionali, alții tematici – a devenit o necesitate urgentă pentru statele care trebuiau să supraviețuiască în noua ordonare structurală a sistemului.

Acestea toate au avut redundanță într-un proces – sau mai bine spus într-o serie de procese – pe care 11 Septembrie a venit să le intensifice încă și mai mult. Consecințele sunt numeroase, și aproape toate imposibil de prevăzut. Dar o evidență se impune. Recrutarea și formarea diplomaților este o chestiune care s-a pus din nou pe tapet, acum cu centralitate și urgență, și a ieșit la suprafață o nouă listă de conținuturi (care merg de la o reînnoită importanță a chestiunilor de siguranță și apărare până la o tot mai accentuată centralitate a negocierilor

⁴³ Pierre de Sernaclens, *La politique internationale*, 2^e ed., Paris, Armand Colin, 1998, p. 148.

multilaterale și, nu rareori, multiculturale), pe care caracterul fluid al lucrurilor o face de regulă imperativă.

În secțiunea care urmează ne vom opri, cu oarecare amănunțime, la impacturile schimbărilor produse în ultimii ani în cadrul general al restructurării pregătirii diplomaților, focalizându-ne atenția asupra unor comparații-contrapunerii sistematice ale modelelor urmate într-un număr substanțial de state.

3

Înainte de a prezenta niște exemple rătăcite, în mod necesar descriptive, există avantaje evidente – desigur pe planul convenienței analitice – să încercăm a fixa o tipologie a instituțiilor de pregătire diplomatică. După cum vom vedea, deși tipizarea riguroasă a acestor instituții nu este nici posibilă nici de dorit, foloasele decurgând din conturarea prealabilă a unui cadru generic sunt directe și indirecte, și aceasta pe diferite planuri. Ne-ar permite o ordonare bazată pe criterii a diferitelor cazuri examinate, făcând posibilă punerea în evidență, treptat, a caracteristicilor distinctive ale diverselor exemple la care ne vom opri. Ceea ce, la rândul său, ne permite să avansăm ipoteze cu privire la articularea dintre logica internă a proceselor de formare prezentate și inserarea lor conjuncturală externă: adică, ne va îngădui interpretări cu un minimum de fundament empiric. Este de o conveniență evidentă, prin urmare, ca încă de la început să trasăm o ordonare a formelor instituționale pe care, chiar dacă numai indicativ și în schiță, *pour autant dire*, le vom compara între ele în această a treia secțiune a lucrării noastre.

În acest scop, ne vom ajuta de modelizarea propusă de Paul W.Meerts, de la *Clingendael Institute*, din Olanda, care ni se pare deosebit de utilă dacă se intenționează – ca în cazul de față – să se porceadă la comparații sistematice⁴⁴. Meerts, cum se poate ușor constata, și-a bazat modelul proiectat pe relația de proximitate/distanță dintre locurile de inserție a pregătirii administrate diplomaților și respectivele ministere. Cercetătorul olandez a propus patru mari grupări:

1. *Academii Diplomatice* (de regulă intitulate „*diplomatic institutes*” și „*diplomatic academies*”): este vorba de institute integrate în respectivele Ministere ale Afacerilor Externe, conduse adeseori de un Ambasador sau un Profesor universitar, și care își asociază un *staff* recrutat predominant dintre funcționarii Ministerului (este cazul majorității țărilor de origine latină, incluzând grosul academiilor latino-americane);

2. *școli de Formare a Diplomaților* („*foreign service schools*”): sunt Departamente ale unor Universități, în unele cazuri publice, în altele private, care formează studenți la nivel de licență și postgradual în aria diplomației (este cazul lui *Georgetown School of Foreign Service*, și programele de pregătire diplomatică ale Universităților din Nairobi și Iaunde, ca să dăm doar trei exemple) articulate strâns și formal cu respectivele Ministere;

⁴⁴ Paul W.Meerts, *A Short Guide to Diplomatic Training*, The Hague: Clingendael Institute, 1992, p.6.

3. *Institute de Relații Internaționale*: am ajuns la organizațiile formal independente de Ministerele Afacerilor Externe, deși, din punct de vedere material, ele pot să fie (și în majoritatea cazurilor chiar sunt) direct sau indirect subvenționate de respectivele guverne (este cazul, de exemplu, al lui *Clingandael* din Olanda);

4. *Institute cu sediul în Organizații Internaționale*: o ultimă grupare reunește câteva organizații internaționale multilaterale, care își asumă funcții de pregătire a diplomaților, fiind finanțate în acest scop fie de către guvernele din care fac parte, fie de entități private (cazul lui UNITAR – *United Nations Institute for Training and Research*).

Răverindu-se apoi la *curricula* care le compun, Meerts distinge patru mari tipuri de programe de formare diplomatică, conform următoarelor criterii: (I) dacă apar înainte, sau după procesele de numire în Minister; (II) dacă sunt de tip *full-* sau *part-time*; (III) dacă variază ca durată și niveluri; și (IV) dacă cuprind, sau nu, grupuri complementare specifice de beneficiari-țintă, ca, de exemplu: studenți universitari, diplomați la început de carieră; diplomați și alți funcționari publici la mijlocul carierei; diplomați și funcționari publici care îndeplinesc funcții de conducere (de pildă, directori generali sau de servicii și șefi de misiune)⁴⁵. Astfel Paul Meerts reușește să tipizeze, grupându-le pe familii, diferitele sisteme moderne de predare-învățare în vigoare pentru pregătirea funcționarilor din Ministerele Afacerilor Externe.

Să observăm încă o dată, totuși, că taxonomia propusă de Meerts ar câștiga dacă s-ar include și unul sau mai multe criterii, în acest caz criterii *pedagogice*. Anume, ni se pare că ar fi avantajoasă o detaliere a accentelor tonice și metodologiilor didactice urmărite. Într-adevăr, doar în această formă este posibil, pe drept cuvânt, să se ajungă pe deplin la atribuirea unui sens substantiv general diferențelor empirice detectate în ordonarea comparativă pe care o întreprindem – dat fiind că numai după un criteriu de acest tip putem să formulăm ipoteze despre scopurile urmărite de procesele de pregătire alese de la caz la caz. În lipsa unor asemenea criterii esențiale, ni se pare evident că tipologia propusă de cercetătorul de la *Clingandael* reușește doar puțin mai mult decât o ordonare formală și abstractă a ceea ce sunt, în realitate, niște procese instrumentale cu obiective foarte clare. Se pierde astfel din vedere eficiența comparativă a diverselor metode de predare-învățare cercetate: o chestiune fundamentală, în orice caz când finalitatea juxtapunerilor-comparațiilor este să se aprecieze valoarea metodelor și proceselor utilizate.

În termenii reformulați ai modelizării generice proiectate de Meerts – deși fără ei am da dovadă de o rigoare macro-comparativă desigur excesivă și deplasată într-o lucrare preliminară de acest tip –, să trecem acum la prezentarea, într-o formă neexhaustivă, ci mai degrabă prin exemplificarea unor state, a câtorva dintre ansamblurile de cursuri destinate pregătirii diplomaților. Să păstrăm mereu în atenție dimensiunea „normativă” (considerațiile de eficiență) la care ne-am mai referit. Din rațiuni care vor deveni evidente pentru cititor, le

⁴⁵ Idem, *ibid.*, p. 7.

organizăm în funcție de distribuția lor geografico-continentală⁴⁶. Treptat, credem, va deveni clar că metodele mai „moderne” și eficiente tind să se restrângă la acele state în care instituțiile academice de învățământ și cercetare sunt bine stabilite. Într-o versiune mai nuanțată, același lucru se constată în cazul statelor fără asemenea instituții de excelență, dar cu relații de o intimitate specială cu altele care le posedă – exemplul tipic va fi cel al ex-coloniilor vizavi de respectivele ex-metropole. Nici un caz nici celălalt nu este surprinzător.

Dintre aceste două grupuri – de fapt grupări în sine relativ mici, deși, cum este de înțeles, cu pondere –, metodele moderne și eficiente de producere a unor diplomați eficienți tind la rândul lor să fie mai ales adoptate de două subgrupuri de state ușor de circumscris: sunt fie state pe o scară și cu responsabilități internaționale, fie, invers, state mici, dar ambiționând un protagonism internațional (regional sau global) pe care scara lor îngustă nu li-l permite. Procentajul este strivitor. Ceea ce, încă o dată, nu trebuie să surprindă: în esență, aceste două grupuri sunt cele care au motive imperative să se dedice unui efort suplimentar adeseori destul de împovăraător.

În primul dintre aceste grupuri se află țări ca Statele Unite ale Americii, Germania, Regatul Unit, Brazilia sau Spania, ca să ne limităm doar la câteva dintre numeroasele exemple care se pot detalia. Celui de-al doilea grup îi aparțin Suedia, Norvegia, Olanda, Israelul, Republica Cehă, Polonia sau Statele Baltice, ca să ne oprim din nou doar la câteva cazuri. Deși nu avem nici o pretenție de exhaustivitate, deplasată într-o lucrare ca aceasta, nu vom pierde ocazia să includem, în cele ce urmează, și alte exemple răzlețe, pentru a lărgi baza comparativă, îmbogățind astfel studiul nostru și permițând să se detecteze tendințe generice în evoluția actuală.

3.1. *Panorama generală în Europa comunitară și în afara ei*

Să începem cu vecinul nostru iberic, al cărui stat, pe plan juridico-politic, prezintă multe asemănări cu cel portughez. În legătură cu cazul Spaniei se pot spune multe, chiar și numai într-o abordare indicativă ca cea pe care o preferăm aici. Ajunge să subliniem că *Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación* spaniol posedă o uriașă și foarte bine dotată *Escuela Diplomática*, cu un corp

⁴⁶ Există și astfel de motive care au dus la utilizarea unei forme mai laxe de comparativism. Dintre acestea, cel mai puternic este, neîndoios, faptul că obiectivul nostru nu este de a trage vreoa concluzie din comparațiile întreprinse. Altul este relativa arbitraritate analitică a criteriilor lui Meerts, care în esență sunt descriptive. Multe alternative ar fi evident posibile, și ele merg de la ordonarea culturală a exemplilor în discuție (de pildă, după un gradient de proximitate-apropiere) la organizarea pe criterii demografice (cu o populație mai numeroasă) sau geografice (cu o dimensiune mai mare). Toate ar fi fundamentale; dar toate ar fi și relativ incomplete. Preferăm să urmăm un criteriu geografico-continental (care are îndobște drept corelative unele asemănări istorice și socio-culturale) și să indicăm, totodată, paralelismele pe care le căutăm. Pentru fiecare unitate continentală, începem de regulă cu exemplele pe care ca pondere (și pentru rațiuni variabile) le considerăm a fi (sau a putea fi) mai asemănătoare cu al nostru, și ne vom îndepărta progresiv de ele. Deși, în consecință, comparațiile vor apărea mai puțin evidente și mai puțin precise, credem că astfel vom ajunge la o bază mai amplă de susținere a argumentului nostru general. Ceea ce se pierde eventual din rigoarea comparativă abstractă este recuperat, astfel, și credem că cu folos, pe planul mai didactic și empirico-factual pe care preferăm să situăm studiul nostru. Amintim că obiectivul nostru central nu este de a formula comparații exacte, ci mai degrabă de a trage concluzii dintr-un proces sistematic de juxtapuneri comparative, fără mult control – ceea ce anglo-saxonii numesc „*relatively uncontrolled comparisons*”.

didactic propriu și cu legături ombilicale cu numeroase entități din mediul universitar spaniol, și anume cu pe drept cuvânt celebra Universitate Complutense din Madrid: în esență, o entitate (de o indubitabilă calitate tehnico-stiințifică) a societății civile.

Escuela Diplomática este organismul public care declară drept obiective prioritare ale activității sale formarea candidaților și perfecționarea funcționarilor diplomați⁴⁷. În urmărirea scopurilor pe care și le asumă, *Ministerio* spaniol de *Asuntos Exteriores* consideră absolut fundamentale studiul, reflecția academică și discuția critică⁴⁸. Este extraordinar numărul de seminarii, discipline și mese rotunde tematice pe care le organizează *Escuela* pentru diplomați în diferite momente ale carierei lor. În plus, accentul cade pe o crescândă specializare a funcționarilor care le frecventează, într-un procent tot mai mare de sesiuni speciale dedicate unor teme ca activitatea culturală externă, diplomația economică, apărarea Drepturilor Omului sau prevenirea terorismului. Le frecventează atât nativi spanioli, cât și funcționari ai numeroaselor state latino-americane, precum și încă vreo câțiva de alte origini – cu titlu de ilustrare și edificare, trebuie să subliniem faptul că *Escuela* spaniolă organizează, de la acordarea la independență a Timorului-Est, cursuri speciale dedicate formării de funcționari diplomați din acea mică țară lusofonă.

Așa cum a fost cazul cu exemplele anterioare pe care le-am abordat foarte pe scurt, e inutil să dăm aici mai mult decât ceea ce este indispensabil pentru a lua pulsul pregătirii administrate tinerilor diplomați spanioli la începutul carierei. Frecventarea cursului de bază pe care îl oferă *Escuela Diplomática* (cu un conținut curricular mai ales teoretic, dar și cu aspecte practice, și foarte clar și specific orientat spre o cunoaștere aprofundată a priorităților politicii externe spaniole) este o condiție *sine qua non* de acces deplin la cariera diplomatică. Ceea ce dobândește un sens total dacă ne uităm la formatul pedagogic al proceselor de predare-învățare utilizat, în contextul importanței pe care Spania o acordă (după relativa marginalizare pe care a suferit-o în intervalul franchist) reinserării sale plene, cu un statut demn de putere medie în ascensiune, în sistemul internațional al statelor.

Dintre multele posibile, să ne oprim la cazul paradigmatic al „cursului bazic de inducție” pentru tinerii funcționari diplomați spanioli. Cursul are un aspect marcat academic – nu fără a menține, de altfel, legătura pe care o are cu Universitatea Complutense din Madrid –, este intensiv, obligatoriu, și proiectat în așa fel încât să acopere „toate aspectele vieții unui diplomat, inclusiv o

⁴⁷ Pe această temă și cu obiective identice celor încercate în această parte a articolului prezent, *Escuela Diplomática* a publicat un minunat volum al colectivului de autori Nicolás Cimarra Etchenique, Helena María Cosano Nuño, Magdalena Cruz Yábar, María Luisa Merteles Gutiérrez del Álamo și Jorge Mijangos Blanco, intitulat *Los procesos de selección y formación de funcionarios diplomáticos en los principales países del mundo*, editat în 2005. Sunt tratate cazurile Franței, Regatului Unit, SUA, Canadei, Germaniei, Suediei, Danemarcei, Norvegiei și Finlandei.

⁴⁸ Domenico Polloni îi sintetizează bine misiunea: „*The Escuela Diplomática is tending to develop into something between a diplomatic training centre, a public administration college and an academy for diplomatic studies*”, Domenico Polloni, *Birth of a Diplomat...*, p.14. Este vorba, în tot cazul, de o înclinație-tendență spre dezvoltare pe termen mediu pe care *Escuela* o recunoaște explicit.

perioadă care presupune experiență practică în Minister”⁴⁹. Are o durată variabilă, de la 6 la 8 luni. Cursul este, ulterior, completat cu diverse cursuri scurte, de dimensiune și cu puncte de aplicare variabile, dar de regulă cu un marcat aspect de „postgraduare” de natură academică⁵⁰. Atât formatul pedagogic cât și compoziția curriculară aleasă și oferită de *Escuela* dovedesc cu prisosință importanța atribuită de statul spaniol potențării capacității de adaptare creativă și de interarticulare a funcționarilor săi activi în exterior, întru apărarea a ceea ce se consideră interesele naționale.

Rămânând la Europa comunitară, să ne deplasăm puțin spre est. Italia dispune de un *Istituto Diplomatico Mario Toscano* (ISDI), creat în 1967 de către eminentul jurist Mario Toscano, cunoscut profesor de Drept Internațional și un mare maestru al Istoriei Tratatelor și Politicii Internaționale. Însăși alegerea denumirii denotă intenția de a înființa o instituție para-universitară care a dus la crearea aceluși *Istituto* de către stat. Este vorba de o Direcție-Generală din *Ministero degli Affari Esteri* (MAE), cu funcții în domeniile pregătirii personalului diplomatic și pentru gestionarea candidaturilor la concursurile de acces la cariera diplomatico-consulară și la organizațiile internaționale din care face parte Italia.

Istituto Diplomatico a apărut ca rezultat al unei restructurări realizate în acest scop, în 1967, în sânul Ministerului italian. Are drept finalitate explicită principală să încerce să amelioreze și să completeze calificarea profesională a funcționarilor, diplomați și nediplomați, prin cursuri și inițiative de formare și reciclare, precum și pregătirea candidaților la concursul pentru cariera diplomatică. Cuprinde cursuri elaborate pentru inițiați neconfirmați, intitulați *Secretari di Legazione in Prova*, cursuri mai aprofundate pentru *Conseglieri di Legazione*, cursuri speciale de pre-numire în post, cursuri pentru „operatori area promozione culturale”, altele de științe informatice, cursuri de limbi și învățământ fără frecvență (*e-learning*).

Să ne oprim, din nou, cel puțin într-un prim moment, la pregătirea oferită tinerilor diplomați italieni la început de carieră, *Secretari di Legazione in Prova*. Este vorba de cursuri obligatorii, cu o durată de 9 luni. Formatul lor este mixt, în sens deplin: cuprinde o parte academică, dar este mai ales axat pe dobândirea de experiență practică. ISDI nu formatează și organizează așadar cursul în termeni pur și simplu reductibili la o transmitere inițiativă în cadrul Departamentelor Ministerului, de vreme ce include vizite la instituții internaționale multilaterale și străine, cum o pretinde pregătirea *on the job* în Ambasade, Misiuni Permanente și Consulate italiene în exterior. Asemănător cu exemplul anterior al Spaniei, întregul proces urmărește clar, în Italia, o pregătire integrată a funcționarilor,

⁴⁹ *Idem, op.cit.*, „Programmes de Formation des MAE de pays de l’UE et d’institutions de l’UE”, în capitoul referitor la Spania.

⁵⁰ Din anul universitar 2004-2005, de altfel, *Escuela*, în asociație cu șase Universități spaniole, predă pentru *Magisters*. Aceste grade au completat pregătirea de bază, la nivel de „Licență”, pe care o oferea de mult timp *Escuela* eventualilor candidați la cariera diplomatică spaniolă. Conduse de un Profesor universitar nediplomat, și cu o echipă de docenți recrutați din Universități madrilenice, aceste Cursuri au caracteristici integral academice. Menționăm că ele sunt *anterioare* cursului de „inducție”, acesta fiind realizat *după* concursul de admitere, și destinat doar celor care l-au absolvit cu succes.

astfel încât să poată asigura mai bine, confruntându-se cu o realitate internațională complexă și schimbătoare, apărarea informată și capabilă a intereselor naționale definite de stat.

Astfel, la nivelul formării celei mai avansate oferită acestor *Conseglieri di Legazione*, apare în toată plenitudinea sa dimensiunea academică în pregătirea diplomaților italieni, și aici se observă mai bine crescândă ambiție italiană în dobândirea unei ponderi mai mari pe scenele internaționale. În scopul eventualei treceri la funcția de Consilier de Ambasadă este obligatorie frecventarea, cu bune rezultate, a unui Curs intensiv de 6 luni, care cuprinde „Seminarii de înalt nivel, cu cadre academice, *scholars*, politicieni, pe o mare varietate de probleme internaționale și domestice majore. Mai cuprinde și vizite în instituții publice, și *updating* pe teme curente de natură politică, culturală, chestiuni de politică economică națională etc.”⁵¹. Modelul pintește deci clar în direcția formării mai tehnico-științifice decât doar birocratico-administrative pe care statul italian o urmărește pentru diplomații săi, în acord cu logica ce decurge din voința sa de proiectare și garantare a unei mai bune implantări. Un proiect la care modelele de formare mai specializate, mai profesionale și mai creative să se potrivească mai bine.

Comparația-contrapunerea acestor două cazuri latine și sud-europene cu un exemplu anglo-saxon, de origine diferită – Marea Britanie –, este un exercițiu deosebit de revelator. A da exemplului o profunzime istorică este, după cum vom constata, un lucru util. În Regatul Unit a fost creată, în 1920, în zona privată, faimoasa *Chatham House (Royal Institute of Foreign Affairs)*⁵²; dar în cadrul lui *Foreign Office* a apărut, la mijlocul secolului XIX, un grup de cercetători legați de bibliotecă și de arhivă, care s-a cristalizat în urma faptului că uneori era nevoie să se recurgă la grupări *ad hoc*, ca cele care a pregătit Conferința de Pace de la Versailles. După ani de zile, în 1943, s-a constituit *Foreign Office Research Department*, la inspirația celebrului istoric Arnold Toynbee care, încă din 1939, recrutase un grup de membri de la *Chatham House* și câteva remarcabile cadre academice, stabilindu-și sediul la Balliol College, din Oxford, ca să producă acolo, pentru Whitehall al lui Churchill, studii previzibile centrate pe conjuncturile proiectate și re-proiectate de recent declanșatul al Doilea Război Mondial.

Tradiția unei întrepătrunderi intense între pregătirea ministerială și formația academică are deci, după cum se vede, rădăcini istorice profunde în cazul britanic; și, în buna tradiție anglo-saxonă, diversificate în măsura în care își au rădăcina și în straturile care s-au suprapus unele peste altele. Trebuie să menționăm că inserția universitară a acestui tip de formare și-a avut de mult locul la Universitatea din Oxford, care găzduiește un *Foreign Service Program*: o postgraduară în Diplomatie, creată în 1969, ai cărei discipoli, propuși de respectivele lor guverne de origine, urmează un curs alcătuit din patru module

⁵¹ Idem, *op.cit.*, „Programmes de Formation des MAE de pays de l'UE et d'institutions de l'UE”, în capitolul referitor la Italia. A se vedea și Domenico Polloni, *Birth of a Diplomat, Procedures for recruiting and training diplomatic staff, a comparative study*, p.9.

⁵² *Chatham House*, fiind o organizație independentă, cuprinde ca „membri asociați” câteva departamente guvernamentale.

Într-o suprapunere „stratigrafică” tipică pentru modelul britanic, cazul nu este unic. Alte instituții foarte prestigioase desfășoară activități identice, cum ar fi *School of Oriental and African Studies (SOAS)*, Universitatea din Westminster sau *Winston House*, cu avantaje evidente pentru înaltul nivel al pregătirii corpului diplomatic britanic. Diplomatul și funcționarul internațional Domenico Polloni este explicit și categoric în acest punct: „*all this, together with the opportunity open to intermediate level officials to apply for sabbatical leave for study, updating purposes and personal research makes the British diplomatic corps still one of the most cultured and best prepared in the world*”⁵⁴.

Pregătirea oferită în Regatul Unit nu se rezumă însă la legături privilegiate cu lumea academică locală. O bună parte din ea are loc în interiorul lui *Foreign Office* însuși. Merită să ne oprim puțin asupra ei. Ținând seamă de enorma multiplicitate de specializări funcționale socotite necesare, este deosebit de dificil să enunțăm care este formarea oferită în Minister diplomaților britanici la început de carieră. Va fi suficient să subliniem că la solida pregătire de bază academică se adaugă o redimensionare practică importantă, care să pună mai mult la încercare capacitățile reale decât cunoștințele dobândite anterior. Formatarea acestor aspecte formative *on the job* este deosebit de interesantă, deoarece mai mult decât legată de unitățile organice (entități structurale în tot cazul mult mai difuze în modelul britanic de administrație publică decât în cele din statele europene continentale), ea este absolut limpede centrată pe probleme concrete⁵⁵.

Foreign Office pretinde astfel, de exemplu, tinerilor săi diplomați frecventarea și obținerea de note bune la mici cursuri profesionale sau de specializare în domeniile comercial și consular, cu o durată de 2 sau 3 săptămâni fiecare, dar predate în sistem *full-time* și foarte intensive⁵⁶. După aceea le oferă cursuri modulare tematice (unele dintre ele facultative, altele obligatorii), și acestea intensive, dar mai scurte, pe probleme precum „*counter-proliferation and weapons of mass destruction*”, „*counter-terrorism*”, „*crisis management*”, „*data protection and freedom of information*”, „*drugs and international crime*”, „*effective speaking*”, „*human rights*”, „*international law*” și nenumărate altele, inclusiv perfecționarea și învățarea de limbi străine. Un aspect de scos în evidență este pregătirea pre-numire în post⁵⁷, unde cursurile de frecventat depind

⁵³ <http://www2.ox.ac.uk/oufspi/>, consultat în 18.08.05.

⁵⁴ D.Polloni, *op.cit.*, p.24.

⁵⁵ Specificitățile evidente ale modelului britanic arată câteva dintre limitele aplicabilității liniare a grilei lui Meerts. Totuși ni se pare că ea își menține utilitatea ca principiu general de organizare a datelor. Un punct asupra căruia vom reveni la sfârșitul prezentului studiu. Polloni observă, referitor la cazul britanic, atât de *sui generis*, că „*the vocational training system is part of a fairly flexible, loose structure which looks to make new staff operative immediately and to complete theoretical grounding later*”: in Domenico Polloni, *op.cit.*, p.19.

⁵⁶ Jorge Mijangos Blanco, „El modelo de acceso a la carrera diplomática en el Reino Unido”, in M.C.Etchenique, *op.cit.* (263-324), p.306.

⁵⁷ D.Polloni, *op.cit.*, p.24: „*the bulk of the training takes place in the pre-posting stage, with courses on specific geographical areas, cooperation in development (1-5 days), courses for commercial attachés (a fairly intensive course which lasts 5 weeks on average), consular courses (3 weeks), accountancy courses, courses in resource*

de tipul de funcțiuni ce urmează a fi desfășurate. Finalitățile unui aranjament pedagogic de acest gen sunt absolut manifeste – atât în privința constituirii unui corp marcat de o enormă diviziune specializată a muncii, relativ la profilurile profesionale ale funcționarilor diplomației care fac parte din el, cât și în privința unei preocupări centrale, care ordonează totul în mod limpede, cu o adecvare funcțională eficientă a acestor profiluri la lumea contemporană⁵⁸.

Olanda este un caz de interes special, în termenii cadrului comparativ pe care l-am ales: pe timpuri un stat cu o enormă implantare globală, ea este astăzi doar un stat foarte ambițios dar de dimensiune mică-medie. Într-o țară mică pe o scală nu foarte diferită de cea portugheză, organismul privat *Clingdael Institute* are, printre diferitele activități pe care le desfășoară în calitate de *think tank*, o academie diplomatică ce-și structurează cursul de pregătire pentru tinerii diplomați pe baza nevoii de dobândire a competențelor lingvistice și comunicaționale, diplomatice și consulare, pe materiile predate (Drept Internațional, Economie Internațională, Politică Internațională, Politică Externă, Integrare Europeană și Negociere Internațională) și pe evaluare (mai ales prin simularea de reuniuni, conferințe și negocieri). *Clingdael* organizează și cursuri destinate diplomaților „la jumătatea carierei”, care se referă în special la planificarea politică și procesul de aplicare respectiv⁵⁹.

În afară de această legătură „ombilicală” cu *Clingdael Institute*, însuși Ministerul Afacerilor Externe neerlandez organizează cursuri destinate tinerilor diplomați care tocmai și-au început cariera, și nu s-au prezentat încă la post. Obiectivul este, cum era de așteptat, de a asigura dobândirea de „*diplomatic skills*” și o mai bună cunoaștere a „*foreign policy*” și, anume, a „*objectives of the foreign policy*” a Țărilor de Jos. Astfel de cursuri sunt obligatorii, intensive, și au o durată de 3 luni. Înainte de plecarea la post, tinerii diplomați olandezi mai trebuie să frecventeze un curs de 2 luni, cu un caracter mult mai practic, care urmărește să amelioreze calitățile în domenii ca cele legate de „*communication, management, operational management, personal performance, thematic courses, consular courses, safety, automation, language training*”⁶⁰. Modelul, după cum se vede, nu este foarte diferit de cel britanic, și o simplă privire asupra conținuturilor cursurilor oferite de Minister și de *Clingdael* demonstrează perfect importanța dimensionării tehnico-științifice a formării proiectate pentru diplomații începători din Țările de Jos.

Un caz deosebit de interesant, dată fiind din nou asemănarea de scală, este cel al Austriei. Fidelă tradiției sale din secolul XVIII, Austria are astăzi o

---

management and administration (...) and introductory seminars on economics, history, international law, current international politics, etc.”.

⁵⁸ Este interesant de constatat cât de asemănătoare sunt extrem de înlănțuitele procese britanice de formare specializată și foarte profesionalizată a diplomaților și cele din Republica Irlandei.

⁵⁹ <http://www.clingdael.nl/cdsp/training/>, consultat în 06.07.05. Se subliniază ce instituție de excelență este *Clingdael* pentru formarea diplomaților, ceea ce se poate atribui în parte faptului că, neaflându-se sub tutela Ministerului Afacerilor Externe al Țărilor de Jos, cum observă Polloni, „*does not have diplomatic staff controlling it; it encourages independent development and concentrates training in the hands of specialists; on the other hand, great attention is paid to the specific needs of the trainees (...)*” : Domenico Polloni, *op.cit.*, p.18.

⁶⁰ *Idem, op.cit.*, „*Programmes de Formation des MAE de pays de l'UE et d'institutions de l'UE*”, în capitoul referitor la Olanda.

Academie Diplomatică, integrată în Universitatea din Viena, cu o lungă tradiție de organizare a programului „Diploma”, a cărui frecvență este condiția legală pentru participarea la concursul de admitere în Ministerul Afacerilor Externe pentru candidații care au o pregătire de bază în Drept, știință Politică sau Economie⁶¹. Obiectivul se dovedește însă mai vast, deoarece urmărește să furnizeze cursanților pregătirea necesară unei cariere internaționale, nu numai în diplomatie, ci și în domeniul comerțului și al finanțelor, organizațiilor internaționale și neguvernamentale, și la acest nivel par să se audă limpede ecourile tradiționale provenite de la meticuloasa structură imperială austro-ungară. Cazul austriac, prin aceasta însăși, este deosebit de interesant. De la un stat pe scală mare și cu o puternică implantare regională, Austria s-a văzut relegată la statutul de stat mic dar ambițios; și a știut să acționeze în consecință.

Academia dispune de asemenea de un Program Special în Studii Internaționale, un program multidisciplinar care dă acces la MAIS (*Master on Advanced International Studies*), cu obligația prezentării unei disertații finale. Materiile predate sunt foarte ample și diversificate, cum se poate desprinde din lista prezentată pentru anul școlar 2004-2005: Uniunea Europeană și sistemul internațional; subiecte de actualitate privind Siguranța Europeană; implicațiile economice ale lărgirii Uniunii Europene; procesul de luare a deciziilor în Uniune; arii specifice ale Dreptului Comunitar; relații externe economice și politica externă a Comunității; relații transatlantice; strategii economice ale Europei și competitivitate internațională; America Latină, Europa și SUA; Orientul Mijlociu, Europa și SUA; balcanizare și libanizare; Asia între conflicte și cooperare; Africa după independențe; diplomația nord-americană; operații de pace ale ONU; simularea unei reuniuni a Adunării Generale a ONU; drepturile omului și minoritățile; siguranța mediului; politica și economia piețelor petrolului; investiții internaționale; diplomația publică; diplomația și *media*; protocol, etichetă și corespondență diplomatică; reguli de ospitalitate; predarea limbilor.

Centralitatea atribuită, pe de o parte, pregătirii de bază academice a tinerilor diplomați austrieci – într-o tradiție care, după cum am văzut, vine de departe – cu greu ar putea fi mai limpede. Același lucru se poate spune despre caracterul integrat al programelor oferite: obiectivul de a pregăti, într-o formă care să le respecte autonomia și creativitatea personală (fără prin aceasta să se îndepărteze de la coordonarea de ansamblu), diplomați capabili să se confrunte cu o lume complexă și multiformă nu putea fi mai explicit.

Să privim acum spre Vest, spre Germania, unde cariera diplomatică, receptoare a tradiției prusiene, urcă până la înființarea bismarckiană a celui de-al doilea *Reich*, chiar din 1871. Ceea ce se evidențiază din primul moment ca primă impresie este această origine gestațională: după cum a explicat cu o luciditate istorico-comparativă evidentă Magdalena Cruz Yábar, „*la formación profesional en el Ministerio de Asuntos Exteriores há seguido las tendencias conservadoras de su remoto origen prusiano*”⁶². Dar aceste tendințe, cum vom vedea, arată că

⁶¹ Domenico Polloni, *op.cit.*, pp.16-17.

⁶² Magdalena Cruz Yábar, “El modelo de acceso a la carrera diplomática en Alemania”, în Etchenique et.al. – *op.cit.* (109-180), p.123. A se vedea și Domenico Polloni, *op.cit.*, p.9.

dinamica structurilor urmează un ritm care nu este neapărat mai conservator decât cel al altor cazuri europene studiate de noi, deși cu particularități și contingente istorice de care nu putem să nu ținem seama. Într-adevăr, moștenirea din secolul al XIX-lea, predominant aristocratică, prezintă un model de dobândire a cunoștințelor specifice decurgând din titlul academic al diplomatului și din voința sa de a-și achiziționa competențele necesare în afara Ministerului. Curând s-a văzut, urmărind evoluția evenimentelor și ca o consecință a izbucnirii Primului Mare Război, că un asemenea model nu ar putea rezista mult mai mult timp în esența sa.

Conjunctura implantării, de fapt, se schimbase. Într-adevăr, în timpul Republicii de la Weimar formarea se întindea pe 3 ani, combinând un curs teoretic cu experiența în chestiunile Cancelariei. După al Doilea Război Mondial, lipsa de profesioniști a dus la crearea unui centru de formare, care s-a născut în 1950, unde se ofereau cursuri intensive de 3-4 luni pentru a da o bază candidaților și diplomaților începători. Acest caracter de urgență a dispărut o dată cu mărirea perioadei de formare și contactul direct cu realitatea din Minister. În 1956, ciclul inițial fusese deja lărgit la 3 ani, incluzând și un an de practică la post. De atunci sistemul nu s-a schimbat prea mult, făcând obiectul unei reforme în 2003, când s-a decis, desigur pentru motive funcționale, că pregătirea administrată *in loco*, oricât era ea de indispensabilă, nu trebuia să depășească o durată de un an⁶³.

Astăzi, dată fiind extraordinara diversitate a specializărilor funcționale recunoscute, este deosebit de greu să se enunțe care este pregătirea oferită tinerilor diplomați la început de carieră. Statul federal german oferă funcționarilor săi diplomați recent recrutați trei modele alternative de „*pre-service training*”⁶⁴, în acord cu profilul funcțional care s-a decis în prealabil să li se atribuie. Cele trei profiluri de început de carieră sunt definite drept cel de „*executive level*”, cele de „*Consular officer or Administrator*” și cel de „*executive Assistant*”. Pariul german aplicat formării considerate o parcelă a efortului de recâștigare a unui mai mare protagonism pe scenele internaționale nu putea să fie mai clar.

Primul dintre aceste grupuri primește un an de instrucție formală. Cursurile naturalmente obligatorii sunt de natură mixtă, dar cu un accent în esență universitar, și se ocupă de „*history, consular and international public law, economics and job-related topics such as development policy, negotiation skills, language training in English and French and preferably another official UN-language*”. Pretențiile preliminare sunt de natură în esență academică; și sunt foarte înalte. Să cităm Ministerul german când descrie aceste cursuri: *University graduates (Master's or doctoral degree) are hired by the MFA as trainees after passing an extensive concours. They then go through a 1-year-training-course during which various exams have to be passed. The objective is to prepare the future diplomats for their jobs in all its aspects. After passing final exams, they start off as 3rd Secretaries in a diplomatic or consular mission abroad or are*

⁶³ Idem, *ibid.*, p.124.

⁶⁴ „*Programmes de Formation des MAE de pays de l'UE et d'institutions de l'UE*”, în capitolul referitor la Germania.

assigned to a desk at MFA". Caracterul, simultan academic și practic, este împede formulat pentru parcursul formativ al acestui prim grup: „6-months introductory course in the Foreign Office Training Center in Bonn (will move to Berlin early 2006), 5 months internship at the MFA in Berlin, 6 months training at the University of Applied Sciences for Public Administration and Legal Affairs, 1 preparatory month followed by a 9-months-internship at a mission abroad, 1 month of intensive language training, 7 months of theoretical training plus final exams”.

Cât privește cel de-al doilea grup, instrucția administrată se prelungește la trei ani. Finalitatea centrală a formării oferite este de a pregăti efective pentru o carieră în esență de natură consulară. Exigențele de bază sunt mai mici, dar nu de disprețuit: „minimum requirement for admission to the concours is Baccalaureat/Abitur. The trainees go through a 3-year-training-course with the emphasis on legal/consular affairs, equivalent to a Bachelor's degree/Paralegal training. Also part of the 3-year-programme are internships in the MFA and at diplomatic or consular missions abroad. After final exams, the graduates are usually assigned to a mission abroad”. Încă o dată – formularea o arată clar – pregătirea academică specifică oferită în Minister se consideră o condiție prealabilă pentru pregătirea-formarea profesională *on the job*.

În fine, pentru al treilea și ultimul grup (funcționari, în esență administrativi), formarea are o durată intercalară de 21 de luni. Etapele pentru acest tip de pregătire sunt: „introductory course (4 ½ months) consisting of courses in administrative and consular law, financial administration and English, 2 months internship at the MFA, 8 months internship at a mission abroad, final course (5 ½ months) preparing for the final exams in civil, constitutional and consular law, nationality and immigration law, and financial administration”. Remarcabil este că, până și în acest ultim caz – în care este vorba de formarea personalului administrativ – accentul academic școlar este foarte apăsător. Exigența caracterizează și examenele care încheie aceste cicluri de studii și confirmă aptitudinea tinerilor Atașați astfel ca, dacă au rezultate bune, să fie plasați în categoria de „Referent” în Minister sau într-o reprezentanță din străinătate.

Franța, pentru toate efectele, poate fi considerată un model *sui generis*. Una dintre rațiunile acestui lucru este desigur existența, în panorama universitară franceză, a *Grandes Écoles*, care funcționează ca un loc privilegiat de recrutare a viitorilor diplomați și altor funcționari publici. Alta reiese din specificul propriu structurii statale de inspirație napoleoniană, cu noua sa „ordine civilă”. Poate că la fel de importantă ca aceste motive este însă și ponderea unei tradiții corporative care, în cazul formării și pregătirii în aria diplomatică, urcă, așa cum am avut ocazia să constatăm, până la *Académie Politique* a marchizului de Torcy, născută ca un soi de gildă *après la lettre* în plin *Ancien Régime* prer evoluționar.

La suprafață, statul francez pare să fi adoptat un model asemănător cu cel instaurat ca normă în Europa după al Doilea Război Mondial: a creat atunci un *Institut Diplomatique*. Acest *Institut Diplomatique*, destul de mult restructurat în 2001, este integrat în Quai d'Orsay. Organizează cursuri de formare, pe o perioadă care s-ar putea numi „stagiu”. Dar privilegiază exercițiile practice,

mărturiile personale și intervențiile unor specialiști din *métier* și *milieu*, considerând că formarea trebuie să urmărească mai curând obiectivul transmiterii de experiențe decât simpla dobândire de cunoștințe⁶⁵. În consecință cursul pe care îl organizează este structurat în patru module, dintre care doar unul este de natură teoretică. Celelalte trei sunt esențialmente orientate spre „practică”, reliefându-se pe acest plan subiecte precum profesia, instrumentele, practicile și timpul de acțiune ale diplomației, ca și aspectul european specific în care statul francez este vizibil atât de implicat. Un mare procent dintre tinerii diplomați care le frecventează sunt însă originari din elitele statale formate în puternica *École Nationale d'Administration* (ENA)⁶⁶. Adevărul este că atât în recrutare cât și în predare-învățare ecourile vechii *Académie* sunt evidente, sub noua aparență

Ținând seamă de economia prezentei lucrări, este inutil să intrăm în amănunte excesive despre evoluția pregătirii oferite, în Franța, diplomaților destinați reprezentării externe a ceea ce statul consideră drept interesele sale naționale. Pentru a pune bine în evidență, pe de o parte, continuitățile decurgând din modelul istoric al lui de Torcy, și a arăta principalele linii de forță ale procesului de predare-învățare oferit de Quai d'Orsay pe de alta, va fi suficientă o descriere a ceea ce constituie învățământul administrat tinerilor diplomați francezi la început de carieră. Atragem însă atenția că discutăm aici numai învățământul oferit *în interiorul Ministerului*, odată diplomații recrutați prin concurs și conform specializării oglindite în existența categoriilor de funcționari (corpul consilierilor, în majoritate proveniți din ENA, și secretarii pe probleme externe)⁶⁷: rămâne de o parte orice pregătire academică – și în cazul francez, cum am avut ocazia să subliniem, distincția este crucială –, o pregătire de regulă excelentă – obținută, cum am spus, în *grandes écoles* (mai ales, repetăm, la ENA și *Sciences Po*) de unde provin cei mai importanți dintre ei. Acest lucru nu este posibil, afirmăm, decât în cazurile atipice ca cel francez, în care se constată o strânsă legătură „ombilicală”, ca să spunem așa, între învățământul oferit într-o mână de instituții publice de elită și aparatul de stat.

Contrastul, parțial dar oricum marcat, față de evoluția generică din marea majoritate a altor state moderne este limpede. Pentru a constata acest lucru nu este nevoie să mergem prea departe. Accentul pus pe metodele tradiționale de „inducție inițiativă” este imediat vizibil în definiția unicului obiectiv al formării inițiale a „*lauréats de catégorie A*” (diplomații): „*[une] connaissance du Ministère et des métiers de la diplomatie*”⁶⁸. Ar fi greu de afirmat mai clar

⁶⁵ http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/ministere_817/emplo_/institut_diplomatique_7261.htm, consultat în 06.07.2005.

⁶⁶ ENA a fost înființată în octombrie 1945, la inițiativa Generalului de Gaulle, cu obiectivul de a forma înalte cadre ale administrației publice.

⁶⁷ Menționăm că acești Consilieri țin de „*cadre d'Orient*”, în timp ce secretarii pot fi plasați în „*cadre d'Orient*” sau „*cadre général*”.

⁶⁸ Toate aceste date au fost furnizate de statul francez Comisiei Europene, în vederea publicării, în 2004, a unui manual intitulat „*Programmes de Formation des MAE de l'UE et des institutions de l'UE*”. Pentru „*lauréats catégorie B*” (circumscrișă unor „*diplomates ou personnel administratif, selon les fonctions*”), ca și, de altfel, celor de „*catégorie C*” („*personnel administratif*”) de asemenea foarte semnificativă, cele patru finalități centrale care conduc primii pași în formare sunt cele de „*acquérir une vision d'ensemble du Ministère des Affaires Étrangères ; se familiariser avec les règles propres au Ministère ; favoriser l'intégration des nouveaux lauréats dans le Ministère ; [et la] mise à niveau (ou remise à niveau) de notions indispensables (budget, droit,*

ponderea acordată de către statul francez reproducerii, pur și simplu, a practicilor ministeriale endogene Ministerului, lucru posibil doar dacă se presupune, drept punct de plecare, o excelență pregătire prealabilă a tinerilor diplomați recent intrați în carieră și se urmărește, ca punct de sosire, garantarea unei simple continuități. În coerență cu modelizarea analitică a prezentei lucrări, ni se pare, în orice caz, inevitabil ca statul francez să nu fie, în timp, obligat să realizeze noi restructurări în strategiile sale de pregătire a diplomaților sau să o indexeze cu avansarea în carieră, apropiindu-se ceva mai mult de norma europeană modernă: riscul, dacă nu ar face-o, este de a pierde protagonismul global pe care îl ambiționează atât de mult. Nu e deci deloc surprinzător să se atragă atenția asupra *insuficienței*, ca o critică de fond ce se aduce cazului francez în ceea ce privește formarea diplomatică⁶⁹.

Cazul Suediei contrastează puternic față de cel francez. În pofida calității superioare a multora dintre universitățile suedeze (cea din Stockholm, cea din Göteborg, cea din Uppsala, toate excelente în domenii ca știința Politică, Relațiile Internaționale, Drept sau Economie), diplomații recent numiți în Minister sunt supuși unui curs intensiv, obligatoriu și de tip *full-time*, cu o durată de 9 luni. Cursul, în descrierea Ministerului suedez al Afacerilor Externe, „*provides the participants with a broad overview of all aspects of Swedish foreign policy. A variety of subjects are covered (such as Foreign and Security Policy, Economy, Trade and Export Promotion, International Law and Human Rights, etc.) through lectures, seminars, workshops and visits to various Swedish and international bodies, as well as three periods of internship at the MFA, other government agencies and organizations*”⁷⁰. Acest curs, celebru, se intitulează *The Swedish Diplomatic Programme*. Reiese clar, din organizarea sa, că încearcă să compatibilizeze seminariile teoretice și practice variate⁷¹ cu sarcinile unora dintre departamentele Ministerului și chiar ale vreunei reprezentanțe a Suediei în străinătate.

Urmează foarte numeroase cursuri scurte de pregătire mai specializată, înainte și imediat după prima numire în post și, mai târziu, de-a lungul carierei numeroșilor profesioniști diplomați suedezi. O țară mică cu mai puțin de zece milioane de locuitori, Suedia pare orientată limpede spre utilizarea structurilor sale diplomatice, bine pregătite și echipate, pentru a încerca să-și asigure o prezență mai mare și mai importantă pe scenele globale emergente: și, cu siguranță, va reuși.

---

administration)”. În timp ce pentru funcționarii începători francezi de “categoria A” pregătirea durează 2 luni, pentru cei de “categoria B” sunt suficiente doar 6 săptămâni, iar pentru cei de „C”, 3 săptămâni.

⁶⁹ A se vedea, de exemplu, Helena María Cosano Nuño, „El modelo de acceso a la carrera diplomática en Francia”, în M.C.Etchenique et al., *op.cit.*, p.54.

⁷⁰ Idem, *op.cit.*, „*Programmes de Formation des MAE de l'UE e institutions de l'UE*”, în capitolul referitor la Suedia. A se vedea și Domenico Polloni, *op.cit.*, p.20.

⁷¹ Iată câteva exemple de natură teoretică: Politică Externă și de Securitate; Probleme ale Uniunii Europene; Economia și Comerțul Exterior al Suediei; Drepturile Omului și Democrația; Cooperare Internațională și Dezvoltare; probleme Culturale, de Media și Informare; Chestiuni Juridice, Consulare și Politica de Imigrare; Funcționarea Administrației Publice; Chestiuni de Protocol și altele de natură practică: Redactarea Informațiilor și Telegramelor; Tehnici de Negociere Internațională; Relații cu Media. Cf.Etchenique – *Los procesos de selección...*, p.31.

Rămânând în cadrul generic al statelor membre ale Uniunii Europene, prezintă un interes special să ne îndreptăm atenția asupra unor exemple din fosta Europă de Est recent admise în Uniune și Alianța Atlantică. Este vorba de țări de curând ieșite din fostul bloc sovietic, bogate în elite purtătoare ale unui nivel mediu de instrucție destul de înalt, foarte sărace ca implantare internațională proprie, dar cu o ambiție de a o dobândi ușor de înțeles. Conjunctura pare propice și o formare atentă a cadrelor diplomatice special apte pentru a acționa pe scenele internaționale în schimbare profundă reprezintă mecanismul în multe sensuri ideal pentru a atinge acest lucru. Din motive evidente, ne vom opri într-un prim moment asupra a două din aceste state, cele care ni se par mai apte să-și utilizeze recenta integrare în NATO și Uniunea Europeană spre a da avânt unor ambiții atât de ușor de înțeles: Polonia și Republica Cehă.

Cele două exemple sunt destul de diferite unul de celălalt, dacă urmărim, poate, nu numai diferențele de tradiție statală, ci și cele de scală. Cu toate acestea, și dat fiind că scopul nostru este de a arăta cum urmărirea unor obiective strategice comune sprijină instaurarea de mecanisme afine de predare-învățare pentru mediatorii diplomați, le vom trata împreună. O rapidă și succintă trecere în revistă a pregătirii cerute în faza inițială a carierei diplomaților polonezi și cehi va fi, din nou, suficientă.

Să începem cu Republica Cehă. Acolo li se furnizează diplomaților recent numiți în Ministerul respectiv o „*theoretical part of the course for newly recruited diplomats who successfully passed exams of the recruiting contest which is held by the Ministry of Foreign Affairs every year. [The] course develops the diplomatic skills (negotiation, presentation, etiquette) and further develops knowledge in the subjects important for diplomatic career (international relations, international law, economics, etc.)*”⁷². Acest curs, definit de autoritățile cehe drept „teoretic”, are o durată de 5 luni, și este obligatoriu și predat în *full-time*. Este vorba de un curs pretențios și foarte intensiv, care urmărește o ameliorare generică vizibilă în calitatea celor care îi urmează.

În paralel, în Polonia, tinerii diplomați polonezi numiți în Ministerul Afacerilor Externe sunt supuși unor cursuri locale de pregătire intensivă și formală, în exclusivitate și pe o perioadă de 6 luni (o lărgire recentă deoarece, până foarte de curând, durata era de doar 10 săptămâni⁷³), în discipline integral academice: „*international relations – history and theory; economy; European integration (history, European Law, economic integration); international security (legal framework, institutions, proliferation, terrorism); globalization, international organizations and Polish multilateral diplomacy; the history of Polish diplomacy; Polish bilateral relations; international law theory*”. Această pregătire este suplimentată cu moduli teoretici, dar având o nuanță mai aplicată: „*consular service; diplomatic protocol and correspondence; negotiations and*

⁷² Idem, *op.cit.*, „*Programmes de Formation des MAE de l'UE et institutions de l'UE*”, în capitolul referitor la Republica Cehă.

⁷³ Comunicare personală primită la Varșovia, în 17 noiembrie 2005, de la noul director al Academiei Diplomatice poloneze.

*public relations*⁷⁴. De fapt, se adaugă un aspect teoretic-practic fundamental. Ca și în cazul ceh, în cel polonez pregătirea teoretică este oferită, într-o majoritate strivitoare, de universitari proveniți de la Academia de științe națională, entități în ambele cazuri tributare modelului de stat anterior și care au supraviețuit prăbușirii acestuia; li s-au adăugat astăzi profesori din diferitele numeroase Universități publice și private existente.

În ambele cazuri, cel polonez și cel ceh, funcționari publici cu pregătire superioară (mulți dintre ei cu doctorat) sunt responsabili de formarea mai profesionistă realizată astfel încât să faciliteze o mai bună integrare ministerială. În cazul polonez, cele 6 luni de timp integral și regim intensiv pe care tinerii Atașați îl petrec în Academia Diplomatică imediat după concurs și numirea în Minister sunt urmate de o altă jumătate de an de activitate „în serviciile centrale ale Ministerului”⁷⁵, pentru a primi acolo un *on the job training* suplimentar. În cazul unor „disponibilități financiare”, ultima treime dintre cele optsprezece luni care, de regulă, sunt intercalate între ocuparea postului și confirmare sunt utilizate pentru numirea „în regim de stagiu experimental” a tinerilor Atașați în posturi din exterior, de regulă în Ambasade și Consulate implantate în state membre ale Uniunii Europene, ceea ce reprezintă marea prioritate poloneză.

Alt caz interesant – și nu foarte diferit de al celor două țări „din Est” pe care le-am prezentat deja rapid, și anume al Poloniei aproape vecina sa – este cel al Estoniei. Ca și în exemplele anterioare, ne limităm la învățământul oferit diplomaților estonieni la început de carieră.

Cursul preparator pentru numirea în Ministerul estonian cuprinde discipline academice, în multe cazuri predate de persoane „ale casei”: „*how Estonian Foreign Service works; priorities of Estonian Foreign Policy; international organizations and Estonia's role in them; Estonia and EU; security policy, NATO; bi- and multilateral relations; trade policy; foreign economic relations; international law; consular affairs*”. Mai cuprinde și o formare mai direct orientată spre viața internă a Ministerului și relația sa instituțională cu exteriorul (național și internațional): astfel sunt oferite sesiuni referitoare la „*protocol and etiquette; negotiation training*”. Asemănările cu cazul polonez sunt foarte clare⁷⁶.

Interesantă este și compoziția grupului de cursanți care frecventează aceste cursuri, cu o durată stipulată de „92 ore academice”: Pe de o parte este vorba de ceea ce se definește drept „*a 2-months compulsory course*”, în ceea ce-i privește pe tinerii diplomați recent intrați în cariera estoniană. Dar, pe de altă parte, cursul este deschis: „*non-diplomatic staff can join on voluntary basis*”.

⁷⁴ Idem, *op.cit.*, *Programmes de Formation des MAE de l'UE et institutions de l'UE*, în capitolul referitor la Polonia.

⁷⁵ Idem, comunicare personală.

⁷⁶ Cum, de altfel, sunt și exemplele celorlalte două state baltice, Letonia și Lituania. În primul caz, nou-numiții diplomați letoni participă la două serii de prelegeri, una de 32 sesiuni, cealaltă de 33. În al doilea, tinerii diplomați lituanieni urmează un curs intensiv de 2 luni în *full-time*, cu prelegeri pe teme variate, ca „*public administration, constitutional law, international law, international organizations, international economics, strategic planning, etc. Specialized courses cover international relations, diplomacy, diplomatic protocol, professional skills, psychological training, etc.*”. Așa cum specifică Ministerul Afacerilor Externe lituanian, în aceste cursuri „*lecturers are university professors and Ministry officials*”.

Acestui curs îi mai urmează, în traiectoria profesională a tinerilor diplomați estonieni, încă două. Nemijlocit înainte de prima numire în post, un al doilea cu o durată de „24 ore academice”. și un al treilea, complementar și cu o puternică amprentă lingvistică locală, când sunt deja numiți în post, cu o durată de „50 de ore academice”.

Pare deci evident efortul estonienilor de a obține o implantare europeană și mondială mai puternice tăind legăturile cu modelul sovietic care le-a fost impus timp de o jumătate de secol. Acest model era definit în cadrul Academiei Diplomatice a Ministerului Afacerilor Externe al Uniunii Sovietice, pe atunci cea mai importantă instituție de pregătire și cercetare în domeniu, care conferea grade universitare de licență, masterat și doctorat în Relații Internaționale și Economie Internațională.

Aici mersul lucrurilor este revelator. Înființată în 1934, Academia moscovită (dar cu antene cam prin toată URSS) a suferit reforme succesive, ultima în 1974, ocupând un rol de mare însemnătate în formatarea unor generații de diplomați în țările aflate sub sfera de influență sovietică. Pentru a o înlocui a fost creată, după implozia de la începutul anilor 90, o Academie Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse, care i-a luat locul. Are drept obiective formarea, reciclarea și specializarea funcționarilor guvernelor federal și al celor locale ale Rusiei, Comunității Statelor Independente și altor țări, anume cele cu care a menținut relații mai strânse din punct de vedere istoric – ca Statele Baltice, multe din Europa Centrală și de Est, sau Vietnamul, Coreea de Nord, Cuba și Mongolia –, precum și a politicienilor și oamenilor de afaceri.

Pe această cale, modelul s-a menținut foarte omogen în acest grup de state. Pentru a intra în carierele diplomatice respective, ceea ce e posibil numai, cel puțin din punctul de vedere al principiilor, cu o diplomă pentru unul din gradele pe care le acordă Academia, există un curs inițial, urmat, într-o fază mai avansată, de cursuri scurte pentru Ambasadori, Miniștri Consilieri și Consuli Generali. Corpul didactic este alcătuit în majoritate din academicieni, profesori și cercetători, unii dintre cei mai proeminenți politicieni și diplomați fiind frecvent invitați să țină prelegeri și conferințe. Aria cercetării și publicațiilor cade în sarcina Institutului de Studii Internaționale Contemporane⁷⁷. Din cele expuse se observă un efort de *aggiornamento*, care totuși nu face să dispară o anume predispoziție „hegemonică” (sau, în tot cazul, dominantă local) asupra unor state din fosta URSS ca și asupra regimurilor socialiste supraviețuitoare la sfârșitul Războiului Rece⁷⁸.

Rămânând încă axați asupra Europei necomunitare, putem să relevăm cazul norvegian, aici atrăgând atenția existența unor organizații ca NUPI (Institutul Norvegian de Probleme Internaționale, care găzduiește un important departament de Politică Internațională), ARENA (Centrul de Studii Europene al Universității din Oslo) și NORAD (Agenția Norvegiană pentru Cooperare și Dezvoltare, care, printre alte atribuții, are rolul de a oferi, pe teren, „consiliere profesională” Ambasadelor).

⁷⁷ Unei „ore academice”, în modelul tradițional european, îi corespunde o oră și un sfert sau o oră și jumătate pe ceas”.

⁷⁸ http://www.in.mjd.ru/brp_4.nsf/english și Domenico Polloni, *op.cit.*, p.32.

Pregătirea diplomatică este însă cuprinsă chiar în structura guvernului, la *Norwegian Foreign Service Institute* (NFSI) care organizează și oferă cursuri de o înaltă specializare, în strânsă colaborare cu menționata NORAD, cursuri pentru care dispune de o echipă permanentă întotdeauna perfect actualizată, astfel încât să poată furniza diplomaților norvegieni instrumente care să le permită să-și exercite funcțiile într-o manieră mai precisă și eficientă.

În orice caz, și pentru a asigura îmbogățirea pregătirii fără a mări excesiv costurile, NFSI încheie parteneriate cu alte instituții, publice și private, naționale și străine, ale căror contribuții sunt considerate prețioase: fie în ciclul de inițiere (cu o durată intensivă de 3 ani, în parte practice, dar în esență teoretice), fie ulterior, ca reciclare. Aceasta se întâmplă mai ales în privința ariilor mai specializate. Un exemplu este *outsourcing* educațional de la institute universitare particulare pe teme foarte specifice, cum este cazul „adjudecării” la *Christian Michelson Institutet* a Universității din Bergen, pentru pregătirea și cercetarea pe teme de actualitate precum „corupția” sau „*failed states*”, a învățământului privind aceste teme și problematica implicată. Aceste cursuri sunt destinate nu numai funcționarilor diplomați naționali din Norvegia, ci și tuturor agenților și funcționarilor publici și privați norvegieni care întrețin legături cu străinătatea⁷⁶. Nu pare necesar să evidențiem faptul că acest tip de pregătire urmează modelul mixt modern, care a început să aibă atâta importanță în ministerele europene dedicate implantării naționale pe scenele internaționale. Iar Norvegia, o țară mică cu puțin mai mult decât patru milioane de locuitori, a reușit cu siguranță acest lucru într-un mod demn de invidiat.

3.2. *Peisajele variate ale Americilor*

Păstrând aceleași criterii analitico-descriptive, să ne mutăm acum pe alt continent. Un bun exemplu – deși este vorba de un exemplu în multe sensuri atipic, de n-ar fi vorba decât de scală – este cel al Statelor Unite ale Americii. SUA au, în domeniul pregătirii, o tradiție vădit academică, deoarece au creat, în 1919, în cadrul Universității din Georgetown, *Edmund A. Walsh School of Foreign Service*. Întemeietorul ei, care a și dat numele școlii, era un călugăr iezuit care și-a orientat cursurile spre pregătirea de profesioniști care să știe să acționeze în relațiile internaționale dintr-o perspectivă interculturală. Actualmente, școala oferă cursuri la nivel de licență și masterat, fiind frecventată de elevi proveniți din peste șaptezeci de țări, dându-le oportunități pentru „*to think about, analyze, and act in the world of the twenty-first century with*

⁷⁶ Este greu de verificat până în ce punct toate acestea au conotații politico-ideologice reziduale și, în caz afirmativ, care anume. Diplomatul citat mai înainte, Domenico Polloni, *op.cit.*, p.32, a comentat, pe această temă, făcând aluzie la modelul rusesc: „*the process whereby new diplomatic officials are actually selected for the Ministry of Foreign Affairs today is not very transparent, as may easily be imagined*”. Nu este evidentă extinderea aplicabilității acestei considerații (nici, de altfel, veridicitatea ei chiar și în cazul rusesc) la alte state menționate în acest grup.

*imagination, good judgement, and compassion*⁸⁰. Dar în aceeași țară prima instituție care a conferit grade academice a fost *Fletcher School of Law and Diplomacy*, a Universității din Tuft, înființată în 1933⁸¹.

Dar asta nu este tot. În interiorul lui *State Department* nord-american este implantat un enorm *Foreign Service Institute*, cu sediul la *National Foreign Affairs Training Center*, de o atât de bună reputație încât, din 1993, a crescut foarte rapid, și oferă astăzi circa 3.000 de cursuri pentru un total mediu de aproape 15.000 de cursanți, deține funcții care se rezumă la ceva mai mult decât pregătirea inițială și locală, de la 3 luni la 1 an, a viitorilor diplomați nord-americani și dispune de o școală de limbi și pregătire generală (anume, pe plan protocolar) pentru formarea specifică, orientată spre exercitarea de funcții executive (adeseori atât de particulare) de către alți agenți ai Administrației, cum ar fi, de exemplu, diplomații militari, specialiștii în informații, *aid workers* etc. Uneori recurge la parteneriate cu organizații private, ca celebra *Association for Diplomatic Studies and Training*. Încă o dată, intensitatea specializării funcționale oferite prin cursurile sale (în majoritate de natură academică, deși cu o marcată componentă practică, incluzând seminarii despre structurile și sarcinile lui *Department of State*, serviciul diplomatic și consular, tehnici de comunicare, actualitatea internațională, precum și vizite de studiu în numeroase instituții și exerciții de simulare) face criticabilă orice încercare de simplificare a ceea ce este oferit⁸².

Să ne întoarcem către sud, spre America numită latină de limbă spaniolă, unde cariera nu este deosebit de competitivă în măsura în care în multe cazuri, cum s-a afirmat adeseori, este strâns legată „de o logică fie foarte oligarhică și

⁸⁰ Multe alte exemple s-ar putea adăuga, dar ca să nu supraîncărcăm prea mult textul și fiindcă nu dezvăluie specificități semnificative, am decis să le inserăm în note. Croația are și ea o Academie Diplomatică ale cărei funcțiuni esențiale sunt pregătirea diplomaților, publicarea de ediții relevante, cercetarea unor teme de politică externă și cooperarea cu instituții afine. În Danemarca, pe de altă parte, un departament al Ministerului Afacerilor Externe este cel care recrutează și formează diplomații, ținând seamă de necesitățile fiecărui serviciu în reciclarea și perfecționarea cunoștințelor. Recent selecționații trebuie să treacă printr-o perioadă specială de trei ani, în timpul căreia își compatibilizează lucrul în două departamente (câte un an și jumătate în fiecare), cu frecventarea prelegerilor teoretice referitoare la funcționarea Ministerului, organica administrației publice, predarea limbilor și practica diplomatică (vezi Etchenique, *Los procesos de selección...*, p. 43 și Polloni, *op.cit.*, p.21). În Grecia abia în 1998 s-a înființat Academia Diplomatică, integrată în Ministerul Afacerilor Externe, care are drept misiune fundamentală pregătirea profesională, inițială și continuă a tuturor funcționarilor din Minister (inclusiv, deci, și nediplomați), precum și o intervenție în avansarea în carieră, centrată pe faza, socotită crucială, a trecerii tinerilor prim Secretari de Ambasadă la gradul de Consilieri. (http://www.mfa.gr/english/the_ministry/academy/ajms.html), consultat în 19.07.05. Malta, cum am spus mai înainte, posedă *Academia Mediterrânică de Estudios Diplomáticos*, asociată cu Universitatea din Malta în parteneriat cu *Intitut d'Etudes Internationales*, din Geneva. Academia acordă gradul de *Master in Diplomacy* (M.Dip.) și *Master of Arts in Diplomatic Studies* (M.A.), precum și un certificat și o diplomă în Studii Diplomatice pentru cursuri de tip *part-time*, de 1 sau 2 ani.

⁸¹ <http://www.georgetown.edu/sfs>, consultat în 09.08.2005.

⁸² <http://fletcher.tufts.edu/about/mission.shtml>, consultat în 09.08.2005. Întemeietorul, Austin Barklay Fletcher, se gândea la o "*school to prepare men for the diplomatic service and to teach such matters as come within the scope of foreign relations [which] embraces within it as a fundamental a thorough knowledge of the principles of international law upon which diplomacy is founded, although the profession of a diplomat carries with it also knowledge of many things of a geographic and economic nature which affect relations between nations*". Cf. Russell E. Miller, *Light on the Hill: A History of Tufts College 1852-1952*. Boston: Beacon Press, 1966, p.571. Cel puțin în unele cazuri, ajunsese cu adevărat în epoca pregătirii moderne.

endogamică, fie marcat politică”⁸³. Cu toată influența tradiționalismului în criteriile de recrutare – ceea ce nu face decât să mărească nevoia unei pregătiri de calitate – ,este în curs o schimbare de tendință, de care Brazilia pare să fie exemplul cel mai elocvent și liniștitor. Fără, firește, nici o pretenție de exhaustivitate, care ar fi deplasată aici, să ne aplecăm asupra unora dintre țările în cauză.

Chile dispune de o *Academia Diplomática* numită „Andrés Bello”, parte integrantă din *Ministerio de Relaciones Exteriores*; a fost înființată în 1954 cu scopul de a selecționa, forma și specializa diplomații chilieni. Conform Ambasadorului Rolando Stein, actualul director al Institutului chilian, pregătirea inițială a tinerilor diplomați din țara sa cuprinde „un curso de formación que dura 18 meses – distribuidos en cuatrimestres – y contempla aproximadamente 60 materias, muy vinculadas a la agenda internacional. [Acest curs cuprinde] nociones elementales de Derecho Internacional Público, Relaciones Internacionales y Economía para nivelar los conocimientos de alumnos que provienen de diversas carreras universitarias (últimamente han sido seleccionado periodistas, un arquitecto, un ingeniero electrónico e historiadores, además de abogados y economistas. [...] Cuando se gradúan después de 18 meses reciben su Maestría en Diplomacia y luego desarrollan una práctica de dos años antes de salir al exterior en su primera destinación”⁸⁴.

Din 1977 Academia mai organizează și cursuri internaționale, permițând formarea de tineri diplomați din „țări prietene”, originari în special din America hispanofonă. „Curso Internacional de Diplomacia”, fără nici o îndoială cel mai important dintre toate, pune un accent special pe problemele latino-americane, primind cursanți din 48 de țări. Obiectivele declarate privilegiază orientarea multidisciplinară, specializarea pe chestiuni regionale – mai ales din America Latină – , cunoașterea aspectelor specifice ale politicii internaționale dintr-un punct de vedere latino-american, aprofundarea contactului cu diplomați și cunoașterea realității chiliene.

⁸³ Domenico Polloni, *op.cit.*, pp.26-27. În Canada se constată existența unui *Foreign Service Development Program*, un amplu curs de pregătire teoretico-practică, o parte din el fiind în sarcina lui *Canadian Foreign Service Institute*, cu o durată de 5 ani, incluzând numirea în post sau într-o instituție a administrației centrale, la sfârșitul cărora cursanții devin funcționari cu drepturi depline ai *Foreign Service*. În mediul universitar ocupă o poziție de marcă *Norman Paterson School of International Affairs*, din *Carleton University*, Ottawa, care, din 1965, are un rol important în cercetare și formarea în diplomatie.

⁸⁴ O perspectivare reductoare despre contururile unui ansamblu difuz de situații extrem de diferențiate unele de altele, care astăzi par, cel puțin în unele cazuri, să facă obiectul unor eforturi moderat de reușite, prin presiuni pentru o mai mare „profesionalizare” sistematică, prin modalități de contractare-recrutare de diplomați și, în diferite țări din regiune, prin încercări de reducere a numărului „politice” cu ajutorul unui sistem restrictiv de „cote”. Generalizând poate abuziv, Domenico Polloni, *op.cit.*, p.33, rezumă astfel situația: „(...) the main features of the Latin American system are the absence or rarity of any competitions for a diplomatic career, the selection of future diplomatic staff from among graduates of the Diplomatic Academy, the fact that the tests are aptitude, a „traditional” humanistic notion of the diplomat and a sound knowledge of foreign languages”. O rezervare atentă arată diferențe evidente între America Centrală și cea de Sud, între acestea și Caraibe, fiecare dintre aceste grupuri fiind, în plus, destul de eterogene. Chiar dacă acceptăm această omogenizare implicită, trebuie notat că Brazilia și Chile sunt poate exemplele cele mai reușite ale eforturilor de „modernizare” și „rationalizare”.

În ambele cazuri, predarea cursurilor este asigurată, împreună, de diplomați și profesori universitari. Primul dintre aceste cursuri este cel care cel mai mult interesează aici mai mult. Programa de pregătire inițială a tinerilor Atașați cuprinde, cum am văzut, două perioade de câte 4 luni, în care în prima se dă multă importanță materiilor mai generale, iar în a doua se focalizează mai mult chestiunile regionale. Simultan, se țin anual la Academia chiliană un număr variabil (dar întotdeauna mare) de seminarii sau cursuri scurte de diverse tipuri ale căror accente tonice tind, în esență, să fie academice⁸⁵.

Tot în America Latină nu se poate să nu menționăm exemplul brazilian pentru organizarea remarcabilă a cursurilor la Institutul Rio Branco, creat în 1944 pentru selecționarea și pregătirea diplomaților „în proces continuu de formare”. Celebrul Institut realizează acest lucru în esență prin trei cursuri, și anume Programul de Formare și Perfecționare (PROFA-I), frecventat de tineri diplomați la început de carieră; Cursul de Perfecționare a Diplomaților (CAD), destinat Secretarilor 2; și Cursul de Înalte Studii (CAE) pentru Consilieri.

Institutul Rio Branco oferă și cursuri de tehnici de negociere și diplomație, de practică consulară, protocol și limbi. În paralel organizează cursuri speciale pentru ziariști și funcționari publici legați de aria comerțului exterior⁸⁶. Așa-numitul PROFA-I are drept destinatari diplomați aprobați la concursul de admitere și este un ciclu formativ, precum și de evaluare a aptitudinilor și capacităților în perioada de stagiul cât sunt Atașați de Ambasadă (2 ani).

Obiectivele sale – a căror transcriere pune în evidență faptul că s-a realizat, în Brazilia, o înlănțuire armonioasă între teorie și practică – sunt de la început formulate de către Institutul însuși: „i) stimularea interesului pentru profesie; ii) armonizarea cunoștințelor dobândite în cursul universitar cu necesitățile pregătirii diplomatice; iii) transmiterea și practicarea învățămintelor proprii funcției diplomatice; iv) dezvoltarea capacității critice pentru o mai bună înțelegere a gestației deciziilor și atitudinilor politicii externe braziliene și v) inițierea în normele de conduită și în tehnicile de gestiune din Itamaraty”⁸⁷. Ca instrumente de formare și perfecționare sunt executate de-a lungul cursului diferite lucrări practice, prelegeri, examene, dezbateri la seminare, compunerea de monografii, se oferă tinerilor Atașați pregătire la post și în Secretariatul de Stat al Relațiilor Externe, li se organizează vizite în state ale Federației, printre multe alte activități.

La rândul său, CAD – stagiul de perfecționare destinat Secretarilor 2 în cariera braziliană – au drept obiectiv aprofundarea și actualizarea cunoștințelor necesare desfășurării funcțiilor exercitate de Secretarii 1 și 2 și este o condiție pentru avansarea în carieră (în cazul celor din urmă). Cursul are două faze, prima de conferințe despre politica externă braziliană și actualitatea politică, și a doua de examene. La sfârșit, CAE – curs de „Înalte Studii” – este dedicat Miniștrilor

⁸⁵ Rolando Stein, comunicare personală.

⁸⁶ *Embaixada de Chile*. Lisboa, Nota Verbală nr.49/2005, din 19.07.2005.

⁸⁷ <http://www2.mre.gov.br/irbr/irbr/institu.htm>, consultat la 19.08.05.

din clasa a 2-a și 1⁵⁵. Renunțăm la comentarii – dat fiind că ni se par inutile – despre gradul de profesionalizare și nivelul și calitatea pregătirii oferite de stat diplomaților care, în exterior, reprezintă interesele Braziliei.

3.3. Orientul Mijlociu

Dar Orientul Mijlociu? Referindu-ne, în general și doar într-un mod indicativ, la grila comparativă a lui Meerts pe care am prezentat-o, este cu siguranță util să lărgim și în această direcție cadrul pe care am încercat să-l schițăm. La altă latitudine și cu o necesitate evidentă de a fundamenta bine și a jalona mai bine și mai solid activitatea sa externă, Israelul dispune de o rețea de pregătire de mare calitate și dinamism, legată de universități de renume, precum *Hebrew University* din Ierusalim și cea din Tel Aviv.

Această legătură universitară de bază nu este de disprețuit. Dimpotrivă, este vorba de o înlănțuire intenționată. În cazul israelian este deosebit de vizibilă articularea strânsă între procesele de pregătire a diplomaților și activitatea în cadrul politicii externe naționale. Domeniul resurselor umane – dedicat recrutării și formării diplomaților – este separat de Centrul de Cercetare Politică existent în Ministerul israelian al Afacerilor Externe. Dar, în tot cazul, o oarecare legătură reziduală este evidentă între cele două: foarte apreciatul Centru a făcut un parteneriat cu *Hebrew University* din Ierusalim, cu care a organizat un program de postgraduare în Diplomatie, la respectiva școală de Relații Internaționale⁵⁶.

Pentru lumea arabă, ne vom restrânge la exemplul Egiptului și, încă o dată, ne vom limita la pregătirea oferită tinerilor diplomați la început de carieră, și doar conform criteriilor deja enunțate. Există în țară un *Institute for Diplomatic Studies*, creat în cadrul Ministerului egiptean al Afacerilor Externe în 1966, unde se țin cursuri care, deși deschise societății civile, sunt mai ales orientate spre pregătirea socotită esențială pentru personalul de diverse categorii din cariera diplomatică.

În acest Institut se acordă o atenție specială cursului destinat tinerilor Atașați, care, cu o durată anuală, privilegiază ariile politicii, economiei,

⁵⁵ Idem, document ministerial din 10 noiembrie 1995.

⁵⁶ Se mai pot adăuga cu folos și alte exemple din Americi. Din nou, fără nici o preocupare de exhaustivitate, indicăm câteva. În Venezuela a fost înființat, în 1991, *Instituto de Altos Estudios Diplomáticos „Pedro Gual”* (ca un omagiu adus primului cancelar din Gră-Colombia, șef de stat în Venezuela și simbol al unității latino-americane), funcționând ca organism din *Ministerio de Relaciones Exteriores*, care este definit ca un for pentru studiu, analiza și înțelegerea problemelor prioritare ale politicii externe venezuelane, orientat după principiul director al integrării regionale. În acest scop, organizează cursuri de formare, actualizare și extindere profesională pentru diplomați, dar, având concomitent și un statut universitar, desfășoară și studii la nivel de postgraduare. În Costa Rica există un *Instituto Diplomático* (denumit *Manuel María de Peralta*), parte integrantă a Ministerului Afacerilor Externe (și a Bisericii!), care și-a început activitatea de formare a diplomaților în 1988, pentru inițierea, actualizarea și pregătirea diplomaților. A încheiat un parteneriat cu Universitatea din Costa Rica pentru organizarea de studii postgraduale și caută să atragă cursanți din America Centrală și Caraibe. Peru are o *Academia Diplomática* înființată în 1955, în cadrul *Ministerio de Relaciones Exteriores*, a cărui frecvență, prin absolvirea unui curs de doi ani, este o condiție *sine qua non* pentru intrarea în cariera diplomatică. Argentina are un model identic cu al Braziliei, dispunând de un *Instituto del Servicio Exterior de la Nación*, care organizează un curs de doi ani pentru acces și altul pentru Atașați, tot de doi ani, în care primul an este teoretic, iar al doilea practic, într-un departament al Ministerului. A se vedea Polloni, *op.cit.*, p.34.

strategiei, tehnologiilor informației, practicii diplomației, învățământului limbilor, protocolului și problemelor consulare (incluzând *workshops* și vizite de studiu)⁹⁰. Modelul are o orientare academică marcată, care se împletește bine cu o solidă pregătire profesională *intra muros*, în cadrul practicilor interne din Ministerul egiptean.

3.4. Marea Asie

Mutându-ne atenția spre alte latitudini, mai îndepărtate, ale continentului asiatic, merită să ne oprim rapid la ceea ce se întâmplă în trei puteri cu o enormă proiecție internațională: China, India și Indonezia.

În privința vechiului „imperiu de mijloc”, trebuie de la bun început să prevenim că datele de care dispunem sunt puține: se afirmă că Ministerul Afacerilor Externe chinez dispune de o structură, proiectată de Facultatea Problemelor Exterioare, cu un format identic cu cel al unei Universități, cum de altfel o sugerează și numele, o Facultate care oferă o varietate de cursuri și diplome, ce conferă grade de licențiat, master și doctor, având drept destinatari principali pe viitorii funcționari diplomați. Cuprinde următoarele departamente: Studii Diplomatice, Studii Engleze și Internaționale, Studii de Limbi Străine (engleza, franceza și japoneza), Institutul de Relații Internaționale și Institutul de Drept Internațional⁹¹.

și *Indian Foreign Service*, a cărui origine se situează în structurile coloniale britanice, face acum parte din Ministerul Afacerilor Externe. Candidații diplomați primesc o pregătire de 6 luni într-o academie de formare pentru funcția publică, numită *Lal Bahadur Shastri National Academy*, trecând după aceea la *Foreign Service Institute* (FSI), care oferă o pregătire teoretică, durata fiind de 10 luni, în Istorie, Relații Internaționale, Drept Internațional, Diplomație, știința Politică și Economie, gestiune și limbi. Înființat în 1985 la inițiativa lui Rajiv Gandhi, are o implantare din ce în ce mai puternică și un dinamism demn de invidiat, primind cursanți din republicile Asiei Centrale⁹².

Indonezia, țara musulmană cea mai populată din lume, posedă un *Center for Education & Training* (CET) al Ministerului Străinilor (*Department of Foreign Affairs*) creat la începutul deceniului 70, succedând unei *Foreign Service Academy* înființată în 1949 de către ministrul Ahmad Soerbadjo, în timpul luptei pentru independență. Într-o fază inițială, era destinat exclusiv pregătirii diplomaților, dar astăzi a fost lărgit primind funcționari nediplomați din minister și din alte instituții, precum și membri ai guvernelor la nivel local și provincial. CET este condus de un diplomat senior, oferind cursuri pentru diplomați la începutul, la mijlocul și în apogeul carierei. Are drept obiective formarea de diplomați, nediplomați, cooperarea cu alte instituții, universități, organizații internaționale, acordarea de burse și sprijin administrativ. Ciclul de pregătire inițial se prelungește pe o perioadă de aproape 2 ani, cu un modul introductiv de

⁹⁰ <http://www.mfa.gov.il/MFA/About+the+Ministry/Structure+and+departments/Training>, consultat în 14.04.2005.

⁹¹ <http://www.mfa.gov.eg/english>, consultat în 18.08.05.

⁹² Domenico Polloni, *op.cit.*, pp.32-33.

1 lună și altul de 1 an, teoretic (cu accent pe materii ca Drept, Economie și limbi), care include exigența finală de prezentare a unei disertații; restul timpului corespunde numirii într-un departament ministerial și la post⁹³.

3.5. Africa subsahariană

În încheiere, merită desigur să dedicăm atenție Africii. În Africa subsahariană se manifestă adeseori aceeași enormă preocupare pentru formarea tinerilor diplomați trimiși în altă parte pe Continent, sau în restul lumii. În multe cazuri, în plus față de procesul de formare inițială și complementară a diplomaților, noile state africane recurg la respectivele ex-metropole coloniale. Dar nu întotdeauna: există destule exemple când s-a constatat crearea locală de instituții universitare (sau de legături instituționale formale, interne și externe, cu entități de acest tip) în scopul propus.

Din multele exemple posibile, alegem două, notabile pentru că au semnificat crearea, în două Universități, a unor cursuri de postgraduat în acest domeniu – unul dintr-o țară africană de matrice britanică, celălalt dintr-o țară de matrice franceză. Anume: la Universitatea din Nairobi, în Kenia, există un *Institute of Diplomacy and International Studies*, care conferă grade de master și doctor în Studii Internaționale și dispune de o postgraduat în Relații Internaționale; și de asemenea la Universitatea din Camerun, unde a fost creat, încă din 1971, IRIC (*Institut de Relations Internationales du Cameroun*) care permite să se obțină o *Diplôme d'Études Approfondies* (DEA), și chiar și un doctorat în Diplomatie.

Mai merită o atenție specială cazul sud-african, prin specificitățile socio-politice pe care le prezintă, și prin efectul de întârziere pe care îl are desigur asupra întregului continent (sau cel puțin asupra sectorului său subsaharian). Exemplul Africii de Sud mai este, în plus, interesant și în mod intrinsec. Într-adevăr, această țară a organizat un *Foreign Service Institute* (FSI) pentru pregătire diplomatică într-un moment politic relevant de transformare a ordinii constituționale a țării, în deceniul 90 al secolului trecut⁹⁴. Ceea ce în mod necesar a însemnat un spirit de deschidere față de societatea civilă, contrastând cu izolarea internațională anterioară la care se aliniase activitatea externă a țării și cu o metodă de a face politica externă caracterizată, printre altele, de un mare secretism.

Programul sud-african de pregătire diplomatică (*Diplomatic Training Program* – DTP) este suplimentat cu predarea limbilor și pregătirea pentru sarcini administrative. Destinatarii lor sunt diverși și de niveluri diferite. Orice șef de Misiune, Ambasador sau Înalt Comisar, ori un diplomat începător, este obligat să frecventeze FSI, cu prezumția implicită că va avea o contribuție la întărirea bazelor academice prin implicare în diplomația reală (incluzând colaborare cu instituțiile congenere). Se adaugă convingerea că cea mai bună apărare a intereselor țării presupune cunoașterea aprofundată a acesteia și în acest sens „*diplomats furthermore need to be familiar with the social and economic*

⁹³ *ibid.*, pp.30-31.

⁹⁴ *ibid.*, pp.31.

policies of South Africa (education, health, welfare, labour, economy, trade, defence, and security), and South Africa's political, legal and justice system". În plus față de acest aspect fundamental, funcționarii înscriși urmează o pregătire domeniile vitale ale diplomației, adică „*the practical skills of negotiation, conflict management and resolution, multilateral diplomacy, trade and investment promotion, public and media relations, public speaking, preparation of speeches, cultural diversity and protocol and etiquette*”.

Valorizarea specialiștilor și cadrelor academice este o altă prioritate, recrutându-se profesori de la universitățile din Durban, Cape Town, Witwaterseand, South Africa și Pretoria, care nu numai țin conferințe și conduc cursuri, ci propun și conținuturi pentru DTP. Este o rețetă de succes. Calitatea pe care a atins-o deja face ca FSI să fie atractiv pentru diplomații din țările vecine. lucru potențat prin parteneriatul cu *Southern Africa Development Community* (SADC) care îi acordă rolul de pivot în sub-regiune.

Să ni se permită să mai cităm și altă țară care, trecând recent printr-un ciclu de normalizare a vieții politice și economice, și-a evidențiat în acest moment preocuparea pentru activitatea sa externă în vederea consolidării poziției pe care o avea și ameliorării pe care o urmărea: Zimbabwe. *Institute for International Affairs* (ZIIA) din Zimbabwe a fost creat în 2002, ca urmare a reformei efectuate în *Zimbabwe Foreign Service Institute*, cu obiectivul creării unui corp de diplomați înzestrați cu competențele și cunoașterea necesare pentru a pune în practică obiectivele politicii externe a țării. ZIIA este integrat în Ministerul Afacerilor Externe și organizează un program de formare, în sarcina unui *Diplomacy and International Affairs Department* adresat diplomaților în început de carieră; dar oferă și cicluri de formare continuă pentru funcționarii Ministerului și ai altor departamente de stat cu funcții care au o componentă externă.

Merită să detaliem puțin caracteristicile modelului zimbabwean. Cursul de bază are două module principale, primul având o anuprență de inițiere în structurile politico-diplomatice ale țării, cu materii precum „*the Government of Zimbabwe: Structure and Processes; structure and functions of the Ministry of Foreign Affairs; the Political Economy of Zimbabwe; Zimbabwe's Foreign Policy; Diplomatic Practice; International Relations; International Law; International Economic Relations; Strategic and Security Studies; Regional and International Organizations; Communications and Media Studies*”; și mai cuprinde altul, acesta mult mai orientat spre dobândirea specialității: „*Analytical Skills; Negotiating Skills; Economic Diplomacy; Trade, Investment and Tourism; Promotion; Human Rights; Good Governance and Democracy; Conflict Prevention, Management and Resolution; Administrative and Financial Skills; Language training; Information Technology*”. Într-un model recognoscibil ca fiind al modernizării generice ca peste tot în lume, compoziția curriculară a cursului oferit în Zimbabwe este diversificată, adoptând un format care cuprinde conferințe, dezbateri, lucrări în grup, exerciții de simulare, studii de caz, prezentări de lucrări, *workshops*, vizite de studiu etc.

Tară	Durata pregătirii	Tipul de pregătire
Spania	6-8 luni /full time	teoretic
Italia	9 luni/full time	teoretic/practic
Regatul Unit	Cursuri scurte de specializare, 2-3 săptămâni/full time	teoretic/practic
Olanda	5 luni/full time	teoretic/practic
Austria	1 an/full time	teoretic
Germania	3 ani/full time	teoretic/practic
Franța	?	practic
Suedia	9 luni/full time	teoretic/practic
R.Cehă	5 luni/full time	teoretic, apoi practic
Polonia	8 luni/full time	teoretic
Estonia	2 luni/full time	ractic
Federația Rusă	3 ani/full time	teoretic
Norvegia	3 ani/full time	teoretic/practic
SUA	3 luni-1 an/full time	teoretic/practic
Chile	16 luni/full time	teoretic
Brazilia	2 ani/full time	teoretic
Israel	universitară/full time	teoretic
Egipt	1 an/full time	teoretic
R.P.China	?	teoretic
U.Indiana	10 luni/full time	teoretic
Indonezia	2 ani	teoretic
Kenia	universitară	teoretic
Camerun	universitară	teoretic
Africa de Sud	?	teoretic/practic
Zimbabwe	?	teoretic

Figura 1. Un scurt tabel comparativ

4.

Evident, s-ar putea prelungi foarte mult această înșiruire de exemple. La fel cum ar fi ușor să se aprofundeze fiecare dintre ele și să se specifice asemănările și deosebirile, valențele, insuficiențele și tensiunile. Nu ni se pare însă necesar. Strategiile „moderne” de formare – de predare-învățare, cu alte cuvinte – tind să apară, mai ales, în statele cu sisteme educaționale robuste, dar și în statele mici de pe orbita lor. Printre acestea sunt ușor de descoperit două subgrupuri: unul, al statelor de scală mare cu implantare globală sau regională; celălalt, al statelor mici ambițioase, dar înguste.

Chiar și excepțiile aparente, cum este, în tot cazul la prima vedere și într-un sens parțial, cea a francezilor, își găsesc aici o explicație paralelă, o justificare conjuncturală care nu depășește nicidecum cadrul propus: și tocmai prin selecția

academică *prealabilă*, realizată în instituții proprii proiectate în acest scop, Franța poate face abstracție – sau, cel puțin o va putea face – de acest tip de reconfigurare a sistemelor formative orientate spre indispensabila pregătire a funcționarilor săi publici strategici. Acest lucru este evident și în grupările geografico-politice mai puțin favorizate de modernitate: fie că se află în America latină, în Africa sau în mare parte din Asia, modelul dualist (să-i spunem așa) circumscris de noi se menține, *mutatis mutandis*.

Păstrând aceste comparații în minte și având în vedere și considerațiile pe care le-am enunțat, ne propunem acum să acordăm o atenție specială cazului portughez. Întreaga evoluție la care ne-am referit în partea a 2-a a prezentului studiu ne permite să întrezărim un minimum din direcția pe care o urmează politica externă portugheză și executanții ei, și la aceasta ne vom opri acum. Deoarece ea nu a fost cu adevărat reflectată anterior. Așa cum vom constata, impactul progresului la nivel național, în diferitele etape, a fost infim, cel puțin în termeni comparativi.

Repetăm că intenția noastră nu este nicidecum să purcedem la vreo relatare istorică, lucru care oricum ni se pare dificil de făcut în mod convingător: intenționăm mai curând să trasăm niște linii de forță, să accentuăm niște fluctuații și să dăm reliefurile convenit continuităților. Să începem referindu-ne la a doua jumătate a secolului XIX și la o activitate externă portugheză (diplomatică și politică) cu specificități care, în parte, desigur, decurgeau din inserția în sistemul internațional al unei țări care, parafrazând elocventul titlu al vicontelui de Almeida Garrett, cântărea pe atunci prea puțin pe „balanța Europei”. Implantarea efectivă a Portugaliei în coloniile africane și asiatică nu era mare. Pătrunderea noastră formală, într-un sistem internațional de state încă redus și aproape în totalitate centrat pe Europa, doar cu idealism ar putea fi caracterizată a fi fost mai mult decât îngustă.

Într-adevăr, dincolo de ponderea unei deja vechi relații cu „bătrânul și perfidul Albion”, cu o Brazilie recent independentă și cu care legăturile se normalizau, cu niște State Unite ale Americii în ascensiune, cu Franța, cu Spania (sau cu Sfântul Scaun, acesta cu un statut *sui generis*), puține erau legațiile pe care le posedă Portugalia în alte țări, și, cum este de prevăzut, corpul diplomatic național portughez era redus și – nediferind sub acest aspect de altele congenere – foarte tributar aspectelor provenite din *Ancien Régime*.

Începutul secolului XX nu va însemna schimbări pentru inserția noastră politico-diplomatică într-un sistem internațional el însuși având a face față unor transformări. Sfârșitul Monarhiei, ca și de altfel mai înainte Restaurația, a impus deschiderea rapidă a unui front nou, în bătălia diplomatică ce s-a declanșat curând pentru recunoașterea noii Republici. Un sistem internațional care se străduia să impună o concertare liniștită și o normalizare cât de universală posibil conviețuia prost cu schimbările turbulente pe planul suveranității sau în forma statelor care alcătuiau piesele sale centrale.

Dar șocul rezultat din această schimbare nu a fost unic într-un proces de densificare a legăturilor noastre diplomatice și politice în exterior; în această fază a tranzițiilor multiple, au existat și diferite alte momente de ruptură. Domnia crucială a regelui Carlos I, de exemplu, a fost utilă implicării statului portughez

în *démarches* eduardine de promovare a unei *entente cordiale* pentru susținerea elanurilor beliciste periodice pe care Europa voia să le evite cu orice preț. Când nu erau în cauză, în mod direct și inechivoc, chestiuni de stat sau de suveranitate (și ambele tindeau să se confunde între ele), mecanismele tradiționale de rezolvare personală a diferendelor, bazate pe logicile proprii unei ordini sprijinite pe alianțe personale între elite, funcționau mai puțin prost. Într-un format foarte pe gustul epocii, în bună parte, totul devenise posibil grație bunelor oficii ale unei relații de prietenie (bazată pe gustul comun pentru femei, țigări de foi și banchete, după cât se pare), între marchizul de Soveral și Eduard VII; pe un palier încă atât de marcat de conservatorism și de personalizat care venea din urmă, acestea erau câteva din ingredientele transversale...

Curând însă miza avea să crească și regulile jocului să se schimbe: supraviețuirea unui Imperiu amenințat de menționatul *scramble for Africa* – așa se considera, foarte în spiritul timpului, o mare parte din implantarea globală portugheză după pierderea Braziliei – a implicat Portugalia în Primul Război Mondial și imediat după aceea ne-a pus în contact cu realitatea noii diplomații cristalizată de Versailles. Încă o dată, s-a încercat o schimbare de pondere și de consecințe. Fie că eram pregătiți pentru asta sau nu, că doream acest lucru sau nu, fapt este că nevoia unei diplomații diferite de cea obișnuită și urgența conturării unui politici externe reale își dădeau mâna. Presiunile s-au instalat: cu doar o generație în urmă, „Ultimul englez” prevăzuse acest lucru. Urmările războiului l-au făcut evident. Participarea lui Egas Moniz, sau a mult mai radicalului Afonso Costa, la negocierile postbelice au arătat limpede percepția crescândă a necesității unei implicări portugheze diferențiate într-o ordine internațională care suferea la vârf schimbări importante.

Schimbările s-au succedat în avalanșă, într-o întrepătrundere care pune bine în evidență interdependența presiunilor provenite din exterior cu factorii interni. Ca să ne oprim doar la una dintre liniile de forță a ceea ce a însemnat asta în domeniul generic la care am făcut aluzie, să amintim că instaurarea Statului Nou printr-o lovitură de stat militară în 1926 și implicarea directă și personală a noului Președinte al Consiliului și a Miniștrilor Afacerilor Externe în problemele internaționale care aveau un impact tot mai mare asupra vieții naționale au venit să modifice profund stilul de acțiune al diplomaților portughezi. O fuziune crucială avusese loc. Era vorba de un avânt care venea dinăuntru, ca să spunem așa; dar care, *ab initio*, se articula cu exteriorul.

În noua ordine internațională care se coagula, permeabilitatea structurală portugheză față de „externalități” creștea în mod inexorabil. Războiul Civil din Spania, în rapizii și totuși dificilii ani 30, a fost un prim test al unei reînnoite accelerări a schimbărilor, inducând și altele, răzlețe. Dar fără îndoială sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial a fost ceea ce, ca jalon esențial, a făcut evidentă necesitatea de a transforma rolul tradițional al diplomatului și implantarea diplomatică a Portugaliei. Până atunci, accesul la „carieră” era dificil, iar corpul diplomatic național portughez era foarte redus⁹⁵.

⁹⁵ John Barrat and Peter Vale, „Diplomatic Training in South Africa: Sharing Perspectives”, in *Global Dialogue*, vol.3.3, dec.1998.

După înfrângerea Axei de către Aliați, încet dar sigur totul avea să se schimbe, intensificându-se paradoxal încă și mai mult tendințele de porozitate externă și de dependență politică internă care veneau din urmă. În postura politico-strategică a Portugaliei în perioada postbelică, cu un regim care risca izolarea și o nouă ordonare a lucrurilor, politica externă dobânda o importanță crescută, cu atât mai mult că devenea urgent să se găsească răspunsurile de dat – în Europa și în afara ei – conjuncturilor care se succedau și care nu erau deosebit de favorabile pozițiilor tradiționale ale statului portughez. Era tot mai imperativ să se reacționeze într-un mod mai pro-activ, cum am spune astăzi, schimbând accentele tonice, posturile și comportamentele.

Ceea ce, desigur, și în ciuda efortului considerat atunci aproape *contra natura*, a avut loc, și aceasta cu rapiditate și eficiență: în perioada postbelică precum și în timpul conflictului, și cu pierderea rezultată a marginilor de manevră, era în cauză însăși supraviețuirea regimului. Se impunea să se acționeze rapid și în forță. Intensificarea controlului politic devenise crucială. Recrutarea de oameni tineri era inevitabilă. Schimbarea posturilor de asemenea, deși aici eforturile fuseseră mai puțin reușite, și se impunea desfășurarea de noi fronturi de acțiune, crescându-se numărul punctelor de aplicare și ridicându-le statutul.

Se ajunsese într-o fază nouă. Continuând un proces de creștere o dată cu amărăciunile lungului secol al XIX-lea, îmboldit de Ultimatumul, căruia Implantarea Republicii îi dăduse brânci, și care reîncepuse în forță după marele Război din 1914-1918, se impunea o reorganizare în noua epocă postbelică. Ceea ce s-a și întâmplat. După cum a observat Ambasadorul António Leite de Faria, după 1945 Legațiile, puține, au devenit Ambasade, înregistrându-se ceea ce el a desemnat drept „inflație diplomatică”⁹⁶. Care, ca toate inflațiile, avea un foarte marcat *dark side*.

Efectiv, o dată cu sfârșitul conflictului din 1939-1945, pentru un stat portughez brusc socotit ca atipic într-un sistem internațional tot mai omogenizat, nu numai că au devenit mai apăsătoare exigențele politicii externe, dar creșteau ca o săgeată și mijloacele și numărul agenților care o puneau în practică. A fost o perioadă de criză, deși i se opunea faptul că alte preocupări se profilau pentru puterile învingătoare în lungul conflict.

Mai mult: creșterea subită a avut și ea prețul ei. S-au făcut simțite, ca rezultat al unuia sau celuilalt din aceste lucruri, o desfacere-distanțare între, pe de o parte, ceea ce era realitatea emergentă într-o viață diplomatică în reconversie față de noua conjunctură a politicii internaționale postbelice, și, pe de alta, apărarea încăpățânată a poziției Portugaliei într-un sistem internațional tot mai puțin compatibil cu regimul instalat. Să ridici o punte între două lumi nu era ușor: un fapt material, a cărui rezolvare constrângerile interne – restricții structurale care funcționau ca tot atâtea limitări, precum insuficiențele din Universitățile portugheze și logica corporativă a Ministerelor noastre – o făceau încă și mai

⁹⁶ O „carieră”, de altfel, abia de atunci s-a instituționalizat cu adevărat într-un loc central. Ceea ce existase înainte era un grad înalt de politizare care greva corpul diplomatic: în posturile mai relevante numirile erau politice – fie prin legături de ascendență, fie din motive politico-ideologice, fie din rațiuni de fond impunând mobilizarea unor entități naționale de cea mai mare pondere pretinse de problemele de maximă importanță (care se înmulțeau). Până în faza a doua a Statului Nou, și cu excepția unor cazuri rarissime, diplomații de carieră erau subalternizați în puținele Legații existente, sau în Secretariatul de Stat din Lisabona.

dificilă. Un *deficit* instituțional părea inevitabil, în noile conjuncturi, și s-a și produs.

Motivele sunt ușor de identificat. Pe de o parte, tensiunea care imediat după jumătatea anilor 40 s-a instalat între Uniunea Sovietică și ceilalți Aliați – și care a sfârșit să se materializeze într-o ordine bipolară relativ stabilă – a favorizat reintrarea portugheză, ca partener, pe scenele internaționale ale *high politics*, chiar fără să fie nevoie să se întreprindă marile restructurări care mai înainte păruseră să se impună.

În această încadrare mai mare, intrarea în NATO, ca unul dintre statele fondatoare, a fost providențială: Portugalia dispunea de o margine de manevră de negociere îngustă pe plan multilateral, mai ales pe scena recent creată a ONU, la care inițial nu fusese invitată, dar unde a sfârșit prin a intra în 1955 grație definirii unui contingent, sau unei cote, în logica aceluiasi bipolarism care a dat naștere uneia dintre principalele rațiuni de a fi ale Alianței Transatlantice. Fereastra de oportunitate a fost exploatată cu succes de către un Stat Nou în criză, dar atent la tot ce i-ar fi putut amenința supraviețuirea.

Pe de altă parte, încadrarea în preocupările strategice cerute de schimbările apărute pe scenele internaționale devenea aproape o faptă de vitejie, în cadrul unui Minister care brusc crescuse în mod exploziv, și care se vedea obligat să pară că realizează diferitele reorientări politice de fond executând însă, efectiv, cel mai mic număr posibil dintre ele. Prezența forțelor care împingeau în direcții opuse făceau inevitabile dificultățile în eforturile de adaptare a Ministerului portughez al Afacerilor Externe atât la noua ordine în curs de cristalizare, cât și la reconfigurarea sa față de aceasta.

Reacionând într-o manieră foarte caracteristică, Statul Nou a încercat să rezolve acel *deficit* instituțional crescând, care se făcea simțit, printr-o consolidare internă a voințelor. Din nou factorul personal a avut aici un rol preponderent: un exemplu este accesul privilegiat al șefului Guvernului – el însuși Ministru al Afacerilor Externe între 1936 și 1947 – pe lângă noul Ministru și pe atunci atotputernicul Secretariat General: cazul așa-numitei „axe Santa Comba-Cartaxo”, o *boutade* care face aluzie la proximitatea și legăturile de încredere stabilite între Salazar și Teixeira de Sampayo. Expedientul „clasic”, și închiderea simbolică a filierelor pe care le semnifică acest gest, erau marcate de un voluntarism foarte caracteristic.

Dar astăzi ni se pare evident că acest fapt nu ar fi reușit niciodată, nici să reechilibreze balanța externă, nici să reorganizeze locul structural intern atât al Ministerului cât și al corpului de diplomați portughezi în cadrul Statului Nou. Pentru așa ceva ar fi fost esențiali, cel puțin, eventuali pași mai mari făcuți pe planul instruirii – care ar fi trebuit să fie mult mai asiduă – a funcționarilor diplomați numiți în Minister.

Dar acest lucru, regimul politic, cufundat în considerații politico-ideologice – și tot mai greoi în virtutea unei inerții instituționale tipice pentru sistemele corporative – nu era pregătit să-l recunoască, sau măcar să-l realizeze. și poate că ar fi fost necesară o schimbare în orientarea politică de fond, o schimbare de regim de fapt, lucru care, bineînțeles, nu intra în discuție... Pașii făcuți nu au fost așadar decât niște pași mici și mijlocii, gesturi insuficiente

pentru a insufla un aer nou care ar fi fost obligatoriu pentru o mai bună adaptare la o lume în schimbare și tot mai puțin dornică doar de aparență.

Acestea toate aveau să devină evidente în perioada tulbure a anilor 60 și 70, deceniile posterioare decolonizărilor europene generalizate ale anilor 50 și 60 pe care statul portughez a refuzat (cu curaj și imprudență) să le urmeze. Presiunile sistematice, atât cele tacite cât și cele inexorabile, vor sfârși prin a se impune unui stat tot mai permeabil și mai slăbit, care insistă să mențină un model și un proiect ce mergeau împotriva tendinței modelelor învingătoare, care reconfiguraseră cu prisosință ordinea internațională după chipul și asemănarea lor.

Este adevărat, cum de multe ori s-a constatat, că un ansamblu de diplomați (un grup puțin numeros, dar foarte capabil) a reușit în timpul acestui lung *intermezzo*, față de adversitatea circumstanțelor și cu o remarcabilă măiestrie tehnică, încercând să concilieze reinsertația internațională deplină cu apărarea Imperiului (recurgând, între altele, la arma negocierii Insulelor Azore), rămânând în același timp atent la o inevitabilă derivă continentală și europeană a statului portughez (și anume cu intrarea portugheză în organisme precum OECE și EFTA). Dar a făcut-o, tocmai, depășind imediatismul dosarelor cotidiene și evitând reproducerea pură și simplă a strategiilor diplomatice tradiționale învățate prin osmoză: dimpotrivă, a reușit fiindcă a știut să aibă o viziune panoramică asupra ansamblului, și pentru că a dus până la capăt o reflecție, asemănătoare aceleia pe care, în alte țări, ajutau să o contureze Universitățile.

A fost o generație reprezentată prin oameni ca António Faria (1904-1999), Ruy Teixeira Guerra (1902-1996), Marcelo Mathias (1903-1999), Vasco Garin (1907-?), José Calvet de Magalhães (1915-2004) sau Franco Nogueira (1918-1993), care a încercat cu bravură – deși, în final, fără succes – să înoate viguros contra curentului. Era constituită în esență din diplomați profesioniști, ceea ce a valorizat o carieră diplomatică a cărei imagine nu era faimoasă, chiar și pentru că în anii Primei Republici și ai Dictaturii Militare se instalase cu fermitate practica numirii pe criterii politice a șefilor de Misiune⁹⁷.

Un semnal se cerea dat, dar era vorba de un semnal ambivalent care nu a fost descifrat cum se cuvine. Pregătirea intelectuală și academică a diplomaților provenind din Universități, aliată cu o experiență practică tot mai călită, a început să dea niște roade care ar fi trebuit să fie evidente și dincolo de o Președinție a Consiliului care, să-i facem dreptate, fusese întotdeauna de această părere. Dar nu există semne că acest lucru fusese conștientizat pe scară generală și imediat, într-un Minister și un Stat Nou după cât se pare insuficient aplecate spre autorefecție critică și prea puțin rapide în chestiuni de schimbare. Închiderea filierelor făcea mai convingătoare lectura conform căreia eficiența neobișnuită (deși relativă, temporară, și chiar foarte costisitoare) ar rezulta mai curând dintr-un nou *esprit de corps* și dintr-o viziune politică inspiratoare, ceea ce efectiv și pentru mulți ani a ascuns lecția pe care o cuprindea succesiunea faptelor.

În tot cazul, adevărata traversare a deșertului la care a fost condamnat statul portughez pe scenele internaționale ale anilor 60 și în prima parte a anilor

⁹⁷ (org.) António José Telo, *António de Faria*. Coleção Diplomatas Portugueses 2, Lisboa: Edições Cosmos, 2001, p.466.

70 a avut cu siguranță un „efect raționalizant” (în sensul weberian al expresiei) în ceea ce privește organizarea (dacă nu chiar organica) activității sale externe. Ca urmare a ceea ce se întâmpla încă din secolul al XIX-lea, Ministerul Afacerilor Externe s-a văzut într-un mod insidios împins spre o relativă depolitizare și o profesionalizare tehnică tot mai inexorabile. Dar asta s-a întâmplat fără ca să existe o adevărată conștientizare a faptului, în toiul luptelor politice și sociale cu care, după cum se știe, erau asociate schimbările.

Care a fost impactul tuturor acestora asupra Ministerului Afacerilor Externe și, în special, asupra modului de recrutare și dinamicii formative interne? Dacă este sigur că succesivele crize în care s-a cufundat statul în cele două generații posterioare fatidicilor și lungilor ani 40 au crescut ca o săgeată în sensul disciplinei și au accentuat ierarhiile interne, acest lucru nu s-a întâmplat în privința exigențelor formative cărora le erau supuși diplomații. Minimum ce se poate spune este că schimbările nu au fost multe, și nici rapide. În orice caz, dacă le comparăm cu exemple din afara granzelor, puține au fost noile pretenții tehnico-academice care, în mod formal, s-au făcut simțite, atât la nivelul concursurilor și criteriilor de acces la cariera diplomatică, cât și în privința pregătirii inițiale căreia, în Minister, îi erau supuși diplomații recrutați, precum și pe planul a ce li se cerea pentru avansare în respectivele cariere individuale.

Dar această relativă inerție nu putea să dureze. Provenind încă o dată atât din exterior cât și din interiorul Ministerului, o serie de schimbări conjuncturale de o oarecare consecință aveau să se facă simțite curând, adăugând încă un strat imperativelor crescânde ale unei reconfigurări de fond. Ca să le înțelegem, ne vom întoarce o secundă înapoi. Parcursul lungilor ani 60 nu lăsase puține lucruri neatînse, iar tulburările succesive trăite la începutul anilor 70 și-au avut și ele impactul lor. A urmat o provocare mai radicală impusă unei structuri proiectate pentru alte timpuri. Virajul decurgând din schimbarea de regim care s-a produs în 1974 a venit să lărgască atât numărul diplomaților cât și al lor *background* academic: noile vânturi ale înnoirii și „modernității” o cereau. Tinerii Atașați erau acum recrutați conform unui criteriu de „egalitate de șanse” (de altfel introdus înainte de acel an, încă din 1972), un criteriu care urmărea să permită accesul la carieră oricărui individ posesor al unei licențe, oricare ar fi fost ea⁹⁸. Examenle de acces în cariera diplomatică continuau să fie focalizate pe Drept, Politică și Economie. Un mic pas timid fusese totuși făcut, în ceea ce potențial avea să însemne desfășurări mai mari.

Contextele interne și externe, efectiv, erau favorabile. Mai bine spus, o cereau. Pentru a întrevădea acest lucru, este suficient să privim cadrul dintr-o perspectivă mai macro. Paralel cu o specializare funcțională tot mai evidentă, ceea ce era pe cale de a se iniția era un nou ciclu al politicii externe portugheze, care dădea prioritate căii de integrare europeană, încercând totodată să rupă constrângerile pe plan multilateral moștenite de la regimul răsturnat. Criza petroliferă de la începutul anilor 70, intrarea într-o fază diacritică a ordinii internaționale bipolare cristalizate la sfârșitul anilor 40, și valurile succesive de

⁹⁸ Virajul a coincis în mare măsură cu schimbările declanșate de război. Cum foarte bine a scris António José Telo, *op.cit.*, p.27: „Ambasadorii politici, normali la sfârșitul anilor 20, deveniseră o minoritate la sfârșitul anilor 40 și o excepție la începutul anilor 70”.

migrații la care s-a văzut expusă Portugalia, impuneau reorganizări care nu se împăcau cu identificarea unor simple continuități la nivelul pregătirii, al orientării sau al luării deciziilor tot mai puțin liniare pe care le încerca lumea. Dacă și când era privită într-un cadru comparativ, complexitatea tranziției semnala o prisosință urgentă nevoii de a se dispune de un corp mai numeros, un contingent profesionalizat în sensul modern al cuvântului, un ansamblu polivalent, o grupare dotată cu noi competențe tehnice, care, în fond, să permită statului portughez să ajute să răspundă perfect provocărilor ridicate de un timp de schimbărilor.

De fapt, însă, nu s-a întâmplat nimic din toate acestea. După cum am văzut, este sigur că pe planul pur anonim și mecanic de răspuns la cerințele sistemice, ceva începuse să se miște. Dar acest lucru se întâmpla răzleț, punctual și imediatist în conjuncturalismul său, și fără să presupună o autentică conștientizare a faptului că o pregătire mai modernă și mai intensă devenise indispensabilă. Lecțiile, din nou, nu aveau să fie învățate. Nivelul de *know-how* tehnic care devenise imperativ se stabilea într-adevăr; dar a fost stabilit într-un mod aproape invizibil, ca și cum receptarea presiunilor formative s-ar fi exercitat direct și doar parțial.

Lucrul este ușor de constatat. De fapt, dincolo de a constitui o condiție prealabilă pentru acces, de mult timp pregătirea era formal și informal indexată în „carieră”. Pe plan formal, contrar cu ce s-ar spune la prima vedere, rămăseseră, cel puțin de la consulatul lui Salazar și într-o versiune intensificată de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, legăturile noilor forme emergente de conexiune cu lumea academică. Asemenea legături erau sensibile (sau cel puțin așa ne par ele nouă retrospectiv), în procese ca cele de intrare în viața diplomatică, sau cele ale unei viitoare avansări în carieră: juriul concursului de admitere avea o compoziție mixtă, de diplomați și profesori universitari; iar ansamblul materiilor testate se diversifica și se aprofunda, pe măsura schimbărilor ce se produceau pe scenele internaționale cu care trebuiau să colaboreze.

Acesta nu era singurul domeniu în care se manifesta. Timp de decenii, concursul de Consilier de Ambasadă pretindea să se prezinte o monografie, sau teză, printr-o probă în care, *mutatis mutandis*, s-ar putea recunoaște o evidentă asemănare cu post-graduarea conform logicii carierelor universitare din epocă. Pe plan informal, pe de altă parte, observarea empirică a biografiilor diplomaților permite să se constate căutarea crescândă de forme mai sistematice de audidacticism și alegerea unei pregătiri complementare realizate cel puțin din partea funcționarilor mai atenți și capabili: de exemplu, cei de care am vorbit mai înainte.

Putem să prezentăm ipoteze și interpretări variate despre ce a produs, pe de o parte, și ce a însemnat, pe de alta, invizibilitatea acțiunii presiunilor sistemice exercitate asupra proceselor de formare a diplomației portugheze. Sigur este că o deplină conștientizare a necesității de a se modifica profund și radical recrutarea și pregătirea funcționarilor diplomați portughezi nu a ajuns, însă, să aibă loc: pașii mici și timizi s-au epuizat în ei înșiși pe nedrept, nedând ocazia unor desfășurări vizibile. Dacă 25 Aprilie 1974 a ajuns să creeze noi

conjuncturi externe – și este indiscutabil că așa a fost –, el a eșuat total pe planul pregătirii și recrutării, unde nu a avut consecințe importante.

Este important, în tot cazul, să nu generalizăm excesiv. Neîndoios că, în domenii specifice esențiale ca integrarea europeană și relațiile cu fostele colonii, ar fi fost virtual imposibil să nu se țină seama de inevitabilitatea schimbărilor: în ambele cazuri însă s-a recurs la contractarea de specialiști tehnici, micșorându-se astfel pesiunea care ar fi putut eventual să conducă la schimbările pe care noile încadrări conjuncturale altfel le-ar fi impus la nivelul carierei diplomatice portugheze. Agenților tehnici le-ar reveni cunoașterea în amănunt ca și cunoașterea specializată, în slujba funcționarilor diplomați generaliști, cărora le-ar încumba rolul, „mai nobil”, de reprezentare și de conducere, cu fermitate, a proceselor multidimensionate ale interacțiunii internaționale în care era implicat statul. Timp de cel puțin două decenii s-a trăit în convingerea că o logică de pură și simplă diviziune internă a muncii ar fi un răspuns suficient la noile provocări care se profilau într-un peisaj a cărui complexitate nu înceta să crească. În realitate, însă, s-a reușit doar puțin mai mult decât să se spargă acel *esprit de corps* și să se închidă filierele atât de greu construite, creându-se tensiuni și conflicte intestinale prin proiectarea unui Minister „dualist” în care pregătirea profesională specifică a diplomaților se dovedea adeseori mai puțin atentă și aprofundată decât cea a „asesorilor tehnici” care le erau subordonați.

În mod ostentativ, doar crearea Institutului Diplomatic, în 1994, a scos cu adevărat la lumină tema pregătirii tehnico-științifice a diplomaților noștri, acestui organism revenindu-i (prin decret) responsabilități formative, asemănătoare cu ce se întâmpla în majoritatea instituțiilor congeneră⁹⁹.

Intențiile declarate păreau ușor mai sintonizate cu ceea ce se petrecea în restul lumii. Dar numai intențiile. Puțin mai târziu, a ajuns chiar să fie publicată o Adresă a Ministrului de atunci, José Manuel Durão Barroso, din data de 6 ianuarie 1995, care definea Regulamentul unui Curs de Pregătire pentru Atașatii de Ambasadă, cu o durată de trei luni. Era vorba de un curs care cuprindea un ansamblu de materii vag distribuite conform următoarelor teme: organizare și metode de funcționare a Ministerului Afacerilor Externe; practica diplomatică; diplomația portugheză și Uniunea Europeană; teme de politică internațională; și actualitatea portugheză. Poate să pară puțin. Dar văzând bine lucrurile, era o inovație importantă.

Sigur este că pregătirea propriu-zisă era de scurtă durată; dar se încadra într-un sistem în care până atunci nu existase nimic asemănător; tot ce avusese loc până atunci fusese un curs scurt de pregătire diplomatică condus de Ambasadorul J. Calvet de Magalhães și ținut de o serie de diplomați, în funcție de materia în cauză. Însuși limbajul în care era redactată Adresa era pe cât de curios, pe atât de revelator. Se prevedea recrutarea de personalități „străine” de Minister, și se considera utilă un soi de evaluare *soft* a implicării, de vreme ce rezultatele

⁹⁹ Așa se explică de ce, începând cu sfârșitul anilor 60, a putut să accedă la cariera diplomatică un număr mare de Atașati provenind din fostul Instituto Superior de Ciências Sociais e Política Ultramarina (ISCSPU), atenuând, astfel, hegemonia unor facultăți ca cea de Drept, Economie și Finanțe, și științe Istorico-Filosofice. În momentul 25 Aprilie 1974, pregătea majoritatea celor recrutați, poate ca rezultat al faptului că ei erau singurii care beneficiaseră, la facultate, de o pregătire în domeniile cuprinse în „probele de cunoștințe” ce făceau parte integrantă din concursurile publice de acces: Drept, Economie și știința Politică.

obținute la cursul de predat nu erau decât un factor „de luat în considerare” la confirmarea Atașărilor de către Consiliul Diplomatic. Regulamentul, foarte puțin detaliat și, dacă era privit dintr-un unghi comparativ, decepționant sub aspectul obiectivelor și mijloacelor, dădea o enormă amplitudine de decizie, în privința formatului Cursului, recent creatului Institut Diplomatic, căruia îi atribuia competențele didactice și formaționale pe care crearea acestuia, cu un an înaintea, le prevedea.

Calitativ, schimbările prezentate erau foarte puțin semnificative: continuă să fie notoriu că ele existau mai mult pentru consumul extern și autosatisfacția domestică – sau, oricum, că fuseseră interpretate ca atare – decât că erau propriu-zis orientate spre o pregătire capabilă a tinerilor diplomați, deoarece așa cum era proiectat nu ar fi putut să dea un răspuns categoric necesităților formative reale cu care se confruntau aceștia. Faptele vorbesc dela sine. Doi ani mai târziu, prin Adresa nr.12 242/97, a pe atunci noului Ministru Jaime Gama, a fost aprobat un nou Regulament, care aparent nu îl schimba prea mult pe cel anterior; mai clar în privința obiectivelor, supunea aprobării Secretarului General al Ministerului, la propunerea președintelui IDI, programa specifică a fiecărui curs și lămuria că selecția corpului didactic, dintre funcționarii MNE și „personalități dependente de alte instituții”, era realizată „după un criteriu de competență și specializare”; după cât se pare, devenise necesară această lămurire. Regulamentul era și oarecum mai explicit decât cel anterior în legătură cu criteriile de evaluare a Atașărilor de Ambasadă.

Nu este greu de înțeles rațiunea acestor modulări. În termeni practici, față de lipsa de voință sau capacitate a unei puteri politice puțin sensibile, inovația se vedea „domesticită” printr-o mașină care nu numai că nu îi resimțea necesitatea, dar o și considera o amenințare la rutinele instalate și la conveniențele de utilizare, de către servicii, a unei mâini de lucru binevenite, din moment ce cea disponibilă era socotită insuficientă. Evoluția lucrurilor avea să se coroboreze într-un mod extraordinar cu această interpretare a competenței tensiunii arătate: ca urmare a aprobării noului Statut al Carierei Diplomatice (prin Decretul-Lege nr.40-A/98, din 27 februarie) care consemna de asemenea (în articolele 70 și 71) dreptul și datoria formării profesionale, apăruse o a treia Adresă, tot a Ministrului Jaime Gama – nr.16 710/99, din 12 august – cu un nou Regulament al cursului, o redefinire care a introdus o schimbare singulară și surprinzătoare: a scurtat durata respectivă la o lună¹⁰⁰ ...

Într-adevăr, această reducere drastică, poate rezultantă a cedării în fața unor presiuni birocratico-administrative din partea unor conduceri politice prea puțin decise, a micșorat mult, în practică, importanța pregătirii oferite de Minister, reducând-o la ceva mai mult decât o simplă figură retorică, și a arătat care era corelația forțelor existente între dimensiunea activă și dimensiunea tehnico-profesională, și între confortul și siguranța imobilismului și asumarea de

¹⁰⁰ Înainte de această inițiativă, s-au organizat cursuri de pregătire diplomatică în cadrul academic al Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas: o idee care revine periodic, aici și în Universitățile private, care văd în asta niște surse de câștig. În cazul ISCP, nu au depășit stadiul de eforturi (rezonabil de eficiente) pentru a încerca să asigure o mai mare rată de succes candidaților acelei instituții la concursurile de acces la cariera diplomatică.

riscuri întotdeauna inerente inovației, în cadrul Ministerului portughez. Rezultatul a fost cel care era de așteptat. Golit de o mare parte din conținutul pentru realizarea căruia fusese creat, Institutul Diplomatic a supraviețuit *tant bien que mal* la marginea unui Minister al Afacerilor Externe care nu se regăsea în el și față de care nu resimțea o mare apropiere.

Pe un fundal ca acesta, surpriza manifestată față de instituționalizarea, în Portugalia anului 2005, a unor forme moderne de pregătire a diplomaților (anume modestul, dar precursorul, Curs de Politică Externă Națională, proiectat în acord cu un model care își are rădăcina clară și explicită în cel mai bun dintre multele exemple străine pe care le-am arătat), nu poate decât să ne îngrijoreze. Nu prevestește nimic bun pentru scopurile unui proces de modernizare atât de evident necesar, și astăzi în mod explicit dorit, din punct de vedere politic, de către cei în drept. Pretinde fermitate și determinare din partea puterii; trebuie să garanteze că organica noastră statală și memoria instituțională colectivă pot să ajute la o mai bună salvagardare a capacității de intervenție eficientă, pe care sigur o dorim cu toții, într-o lume tot mai puțin simplă și tot mai schimbată¹⁰¹. Reacțiile de surpriză și de respingere suscitade nu trebuie să ne surprindă prea mult, și ele nici nu pot fi imputate pe drept cuvânt cuiva: trecutul recent le prevestea, și o structură organică și compoziție ca cele ale Ministerului Afacerilor Externe portughez le făceau practic imposibil de evitat.

5.

În încheiere ne revine acum să reluăm diferitele linii de argumentare pe care le-am ales, reîncadrându-le în contexte. Aceasta înseamnă, cum este inevitabil, și o bună doză de repetare a momentelor și faptelor pe care le-am subliniat anterior. Dar, prin recontextualizarea încercată, ni se pare că avantajele justifică efortul și exercițiul.

Este bine să începem printr-o lărgire a spectrului, ca să spunem așa. Nu pare de disprețuit să recunoaștem, pe linia celor scrise de Stephanie Smith Kinney, că serviciile diplomatice nu reprezintă și servesc doar interesul național: *„they also serve a larger international purpose, that of knitting the multi-state system together through a web of relationships and common parlance, practice and values that facilitate relations and negotiations among contending nation-*

---

¹⁰¹ Ce ne arată exemplele de succes este ușor de rezumat. Ca să ne repetăm *ad nauseam*: din ceea ce s-a expus aici, nu pare să reiasă argumentul – oricum, în esență, foarte puțin convingător – că simpla „trecere ca martor” ar fi fost suficientă ca stagiul de pregătire, și, oricum, nici nu ne garantează nimic că diplomații seniori, trufași și defazați față de un cotidian tot mai puțin comun și mai exigent, ar avea timpul, disponibilitatea sau chiar înclinația să o realizeze. Mai curând ni se pare că, pentru diplomații (juniori și seniori), o mai temeinică însușire a competențelor specifice pentru buna exercitare a funcțiilor care le revin rezultă din interacțiunea constantă între activitatea practică pe care trebuie să o desfășoare – în diversitatea situațiilor și scenariilor în care se află prin definiție – și formarea de bază teoretică, generalistă și *ad hoc*, transversală dar, concomitent, specifică și aprofundată în domenii de specializare individuală, pe care au primit-o.

*states*¹⁰². Adică, sunt (și, pe bună dreptate chiar sunt, dacă vrem sau nu vrem) și vehicul destul de eficient de transformări și integrare globală.

Dar pentru a acționa la aceste două niveluri și având de înfruntat un număr crescând de interlocutori, în diplomațiile moderne trebuie să se dezvolte capacități, unele mai vechi, altele recente, pentru negociere, rezolvare conflictelor, reprezentare, construire de alianțe și coaliții, ca și pentru a evita șocuri culturale, a culege și transmite informații, sau chiar a vorbi cu *media*. Diplomatul de astăzi trebuie să aibă o viziune integrată și panoramică a chestiunilor, înfruntând un univers care tinde spre specializare sectorială. Și trebuie să o facă într-o formă credibilă, ca să poată apropia puncte de vedere încrucișate și înțelege unghiuri de vedere diferite și uneori opuse¹⁰³.

De aceea nu este surprinzător că diplomația a ajuns să progreseze în foarte strânsă sintonie cu evoluția logicii ordinii internaționale asupra căreia se apleacă. Ciudat ar fi ca îndepărtarea să fie atât de mare, încât această strânsă sintonizare să nu existe. Însă nu aceasta este singura constrângere care

---

¹⁰² Ca să înțelegem mai bine, punându-le în context, importanța uneia sau alteia dintre decizii, merită să reținem niște cifre. Un studiu servește pentru toate: „În 2000, mai mult de jumătate din personalul diplomatic al Ministerului Afacerilor Externe portughez (52,4%) dintr-un total de 532 funcționari are licența în Drept; majoritatea completându-și studiile la Universitatea din Lisabona (67,3%); științele Politice și Relațiile Internaționale se plasează pe locul 2, cu 18% din funcționari (dintre care 76% au urmat ISCSIP la Universitatea Tehnică din Lisabona); Literale și științele Sociale și Umane, mai ales istoria și Filozofia (64,8%), cuprind 17,1% dintre diplomați (dintre care 54,9% s-au format la Facultatea de Litere a Universității din Lisabona). Licența în Economie au doar 5,8% din diplomați, majoritatea zdrobitoare provenind de la Universități sau Institute Superioare situate tot la Lisabona (96,7%). Totuși unii, cazuri excepționale, au venit din cariere diferite și erau formați în domenii ca Ingineria, Medicina sau Arhitectura, dar ei ating doar o proporție de 1,1%. Postgraduarea (5,4%) și obținerea gradelor academice de master (4,4%) sau doctor (1,6%) nu ajung nici ele la cifre foarte semnificative. Să mai adăugăm două note care ni se par foarte semnificative. Prima: este strivitoare ponderea numerică a celor care s-au format la Lisabona (79,8%), Universitatea numită clasică reprezentând 48% din totalul licențiaților. A doua: concursul pentru Atașajii de Ambasadă a fost pentru prima dată deschis femeilor, la 13 noiembrie 1974. În 1979 existau doar 12 doamne, adică 4,1% din total (290); în 2000, numărul diplomaților de sex feminin s-a dublat, reprezentând acum 22,5% din funcționari”. În Ana Maria Homem Leal de Faria, *op.cit.*: 2003/2004: 45-56 (litografiat). În contingentul tinerilor Atașaji numaji în funcție în 2005, se discernează din nou propensiunea spre schimbările deja indicate: contingentul cel mai mare a fost al licențiaților în Relații Internaționale, urmat apoi de cel al licențiaților în Drept și grupul încă mai mic al licențiaților în știința Politică. În 2005 au fost admise mult mai multe femei decât bărbați.

¹⁰³ Merită să repetăm, dacă este nevoie *ad nauseam*: prezența continuă a presiunilor interne în sensul inerției nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere rolul crucial al schimbărilor incontestabile care se acumulează la orizont. Instituționalitatea instaurată merge chiar în direcția în care a avansat și în alte țări, anume în acele țări care au mai multe afinități cu noi. Este de asemenea în afară de orice dubiu constatarea că o astfel de instituționalizare este mai adecvată pentru panoramele internaționale contemporane; se produce în cadrul unor procese mai măsurabile și, de aceea, mai obiective și mai ușor de îmbunătățit. În plus, sunt și mult mai bine cunoscute. În termeni temporali, surprinzător este, desigur, faptul că această instituționalizare nu s-a produs în Portugalia cel puțin cu o generație în urmă. Într-un bilanț mai puțin general, cea mai simplă dintre contrapunerile scoate în evidență că ceea ce va trebui să surprindă mai mult nu poate fi, pe drept cuvânt, anunțarea schimbărilor în curs; mai curând va trebui să fie faptul că ele nu au apărut mai devreme și mai intens în Portugalia. Cum am scris la începutul prezentului studiu, este suficient să luăm în considerație cazul portughez într-un cadru comparativ ca să constatăm banalitatea inovațiilor anunțate. Într-adevăr, aici ca și în străinătate, conjunctura evidențiază de mult chestiunea formării: subliniază necesitatea unei baze care să conjuge *know-how*-ul academic și tehnico-profesional. Mai mult încă: poate că merită să subliniem ideea că sistemul de formare a diplomaților va trebui să fie întotdeauna dinamic și înzestrat cu flexibilitate. Acest lucru va deveni deosebit de relevant în viitorii ani, ca rezultat al prevăzutei reforme curriculare din universități, ca urmare a Declarației de la Bologna (care vor include apariția de noi masterate). La rigoare, acest proces va avea și serioase consecințe asupra criteriilor de recrutare pentru carieră și asupra pregătirilor complementare care vor fi cuprinse în ea.

influențează structura și evoluția – sau arhitectura și genealogia, ca să repetăm terminologia mai puțin istoricistă pe care o preferăm – care acționează asupra dezvoltării organicii sale. Caracteristicile statului în fiecare caz în parte au, firește, importanța lor, și de aceea trebuie să știm cum să ținem seamă de ele. Devine esențial, de exemplu, să înțelegem dinamica jocului intereselor interne care, în orice moment, nu se dau în lături să producă un *décalage* temporal, adeseori destul de marcat, între începutul impacturilor sistemice și reacția la ele. Așa cum am insistat încă de la primele pagini ale acestei lucrări, o oarecare reconstrucție rațională, capabilă de procese complexe cum sunt transformările pe care le-au suferit atât metodele de recrutare cât și strategiile de formare a diplomaților, nu poate evita să țină seama de jocul tuturor acestor factori, unii externi, alții interni.

Având în minte toate acestea, în ultima parte a studiului nostru încercăm acum, simultan, un rezumat și o reluare a diferitelor linii de argumentare urmărite de prezentul articol. Insistăm asupra multora dintre momentele-cheie ale traiectoriei temporale pe care am evidențiat-o mai înainte: dar acum o facem cu o marcată redimensionare, de vreme ce în această trasare a liniilor de forță includem urmărirea modalităților de formare care i-au fost asociate, și inserăm, în același timp, exemplul portughez în această traiectorie. Ne apropiem astfel de o relatare secvențială care pune cazul portughez în context, scoțând în evidență asemănări și deosebiri, precum și continuități și transformări în legătură cu restul lumii.

De când a apărut imaginea diplomației, și în cei trei sute de ani care au precedat Primul Război Mondial, s-a constituit treptat un corp de reguli care urmărea să definească și să salvgardeze, în formate tot mai standardizate și generic acceptate, atât poziția cât și statutul „diplomatului”. Sigur că această traiectorie a avut culmi și depresiuni, continuități și puternice momente de discontinuitate, unele dintre ele mai cunoscute decât altele. Academiiile ca cea franceză și austriacă (mai ales a doua) au constituit germenii a ce avea să vină. Aceasta în sens formal: ceea ce se apropia erau schimbări de fond, modificări structurale în metodele de recrutare și de formare ale căror semne temporale sunt ușor de pus în evidență, de vreme ce corespund tot atâtor momente de ruptură într-o ordine internațională mereu în schimbare.

Începând din 1919, cu Tratatul de la Versailles, cadrele internaționale au devenit, brusc, destul de diferite și mult mai complexe. Dar cu beneficiile retrospectivei, acest lucru nu va fi surprinzător. Cu sfârșitul – sau definitivă subalternizare – a marilor Imperii, s-a risipit și imaginea reconfortantă a diplomatului-aristocrat născut pentru concilierea intereselor antinomice prin negocieri și compensări tainice pe coridoare grandioase, sau cucerite, cu măiestria seducției, de niște *grands seigneurs* în uniformă, sau în frac, strălucind de decorații, eleganți cu cravatele lor albe, frecventând baluri somptuoase în sunetele unor valsuri amețitoare.

La dispariția tipului de societate, profund ierarhică, ce înviorase scenele imperiale și pe care Marele Război o va estompa brusc și definitiv, s-a asocit reacția, de înțeles, față de realitatea mai greoaie și totodată mai simplă dezvăluită la o lumină rece de evidența unei distrugerii brutale pe care progresul tehnic și

tehnologic o făcuseră posibilă. S-a considerat, în Europa și în America de Nord – datorită lui Woodrow Wilson și a lui Coronei House – că urgența cooperării interstatale cerea crearea de instituții internaționale puternice și multilaterale (termen care ajunsese să se impună) de *collective security*. Implicațiile nu s-au lăsat așteptate. De aici a decurs o profesionalizare tot mai mare a unei diplomații care, drept rezultat, s-a văzut obligată să dobândească noi contururi și tot mai puține aspecte *sui generis*.

Pe planul selecției și al formării corpului diplomaților – și experiență dură a nenumărate deziluzii arătase deja că imaginea nu se putea dispensa, ori cât de mare ar fi fost idealismul (în epocă, fie liberal, fie marxist), de *wishful thinking* alimentat – consecințele presiunilor profesionalizante au ieșit la iveală și au afluț rapid, și au fost cu certitudine cele care erau de așteptat, date fiind succesivele reconstrucții ale ordinii internaționale. Pe deasupra au venit insuficiențele notorii ale metodelor „clasice” de recrutare, necesitatea de a organiza mai rigid și mai sistematic organismele centrale ale statului dedicate relațiilor externe; noile modalități, comparativ mult mai multilaterale, de negociere; urgența (din care o bună parte rezulta parțial din acest lucru) unui exercițiu aprofundat de fundamentare a deciziilor; ca și anticiparea indispensabilă a efectelor și corelațiilor de forțe în cadrul unei *balance of power* tot mai puțin reușite – sau a coalițiilor punctuale și efemere în noile instituții multilaterale de siguranță colectivă, ca să ne oprim doar la schimbările structurale mai evidente.

Modelele formative anterioare încetaseră pur și simplu să mai folosească. În multe cazuri, în plus, deveneau din punct de vedere cultural tot mai puțin acceptabile, în noile medii mai marcate de principii democratice și de meritocrație ascendentă pe care sfârșitul ordinii anterioare le influențase mult, impunând pe aceste căi (sau, mai bine zis, în acești termeni) noi forme de recrutare.

Agravând aceste ezitări interne, începeau să se cristalizeze noi constrângeri externe: rețele noi și neașteptate de probleme impuneau într-un mod implacabil mecanisme tot mai specializate sub aspect tehnic pentru selectarea și formarea profesioniștilor de care era nevoie. Adeseori o impuneau fără întârziere. Ca urmare a unor asemenea constrângeri sistemice, în diferite state (cele care au suferit mai mult șocul transformărilor produse și care, totodată, aveau o mai mare capacitate de a juca roluri pro-active relevante) niște *curricula* inovatoare au început să fie proiectate pentru formarea noilor tipuri de diplomați doriți; și s-au adăugat imagini inovatoare, pe scenele vizibil schimbate ale diplomației și politicii externe din multe state care se integrau în sistemul internațional de după Marele Război.

De fapt, diferitele tipuri de *know how* pretinse de noile formate ale diplomației impuse de toate acestea se împăcau puțin și prost cu spontaneismul profesat, fie că era înăscut sau moștenit, sau cu procesele de învățare, inițiativă ori „prin osmoză”, a amatorilor dotați și grațioși care ocupaseră până atunci scenele europene și nord-americe. Acele *skills* și cunoștințe tehnice specifice reclamate de noul stil al unei diplomații prin forța circumstanțelor sintonizată cu noua ordine internațională erau prea numeroase, prea exigente, și excesiv de sofisticate pentru a putea să fie lăsate în voia soartei, sau la cheremul mecanicii

tradiționale a unei complicități sociale care începuse oricum să dispară. Diplomația nu a mai putut să fie privită ca o artă, înăscută sau moștenită. O bună parte din ea, dimpotrivă, a arătat că poate fi predată, transferată, învățată, sintonizată în amănunt. Pentru cine se găsea *in the eye of the storm*, profilul diplomatului celui mai promițător nu a mai fost gândit ca aparținând cuiva născut pentru asta, și a început să fie conceput ca al celor care demonstau mai multă ușurință în învățare și adaptabilitate.

După al Doilea Război Mondial procesele de care am vorbit și-au accelerat pasul într-un mod absolut exploziv. Accelerarea s-a datorat, pe de o parte, pur și simplu intensificării tendințelor care proveneau din Pacea de la Versailles. A mai fost desigur, pe de altă parte, și rezultatul schimbărilor survenite, cu câteva săptămâni înainte de sfârșitul ostilităților, o dată cu Potsdam – și anume apariția unei versiuni întărite a noțiunii pe atunci deja consolidate că va exista necesitatea incontestabilă de a se crea instituțiile de *collective security* wilsoniene proiectate cu o generație mai înainte: Națiunile Unite și numeroasele alte entități, guvernamentale și neguvernamentale, dar într-un fel paralele, care le-au urmat.

Dar ea a decurs, poate că mai ales, din urcarea pe scenă, ca să spunem așa, într-o singură generație, a circa optzeci de noi state (numai în Africa au apărut peste cincizeci de asemenea entități), adăugate la cele puțin mai mult de cincizeci existente până atunci: toate ex-coloniile, care într-un scurt interval au devenit independente și s-au alăturat noilor organisme multilaterale ce se construiau în paralel, și în timp ce densitatea cantitativă creștea, alinierea bipolară i-au adăugat un nou strat de complexitate. Sensibile la presiunile imposibil de ocolit, multe state au făcut acest lucru reformulând în profunzime procesele pedagogice și de recrutare urmate de respectivele lor ministere dedicate relațiilor externe.

În deceniul 70, o dată cu accelerarea proceselor de integrare globală, cu înmulțirea vizibilă a actorilor internaționali foarte diferiți unii de alții, și față de o interdependență crescândă, care dicta noi scenarii și promitea panorame înainte necunoscute, s-a făcut un enorm salt înainte. În conjuncturi noi și mereu schimbătoare și forțate să colaboreze cu statele recent create – cele din așa-numita Lume a Treia – diplomațiile occidentale (mai ales cele ale ex-metropolelor coloniale) s-au văzut obligate la un efort de adaptare rapidă, și în același deceniu multe dintre noile state postcoloniale au recunoscut, chiar ele, urgența de a-și forma diplomații proprii, în sintonie cu o ordine internațională neașteptată și deosebit de dificilă.

Un val de reforme a urmat, drept rezultat al impactului constrângerilor apărute. Logica sistemului o cerea. Pentru a reuși să facă față cum se cuvenea noilor provocări, ministerele trebuiau să se schimbe, și anume pe planurile cruciale ale recrutării și formării. Multe au fost statele și mulți au fost analiștii care au înțeles acest lucru la timp.

Poate că mai ales Ministerele Afacerilor Externe din statele politic și economic mai „dezvoltate” – adică, în noua ordine internațională, cele mai interdependente dar și, paradoxal, cele mai capabile să ia decizii proprii – au încetat să mai poată face abstracție de un contact strâns și continuu cu multe

dintre Universitățile și institutele de cercetare care formaseră funcționarii numiți în ele, și care posedau cunoștințele specializate multiple de care era tot mai mult nevoie pentru o mai bună ancorare conceptuală (și deci o mai bună eficiență, într-o lume de interacțiuni tot mai raționalizate și, totodată, mai multilaterale) a deciziilor lor. „Cumpărarea din afară” a educației formale, adeseori pur și simplu prin procese de *outsourcing*, s-a generalizat cu mare repeziciune.

Era soluția cea mai evidentă și expeditivă pentru dificultățile întâlnite pe o spirală crescândă. Specificitățile proprii ale diferitelor state au avut un rol relevant în privința metodelor utilizate spre a face față necesității de schimbare. În unele state acest lucru a însemnat asocieri formale cu Universități locale de prestigiu. În altele, s-a conturat apariția de Institute sau Academii, interne Ministerelor, cu caracteristici mai mult sau mai puțin universitare. Au mai existat și altele în care, date fiind specificitățile organicii lor, s-a trecut la crearea, în instituțiile academice ale societății civile, a unor entități care să îndeplinească noile funcțiuni. Iar în altele, incapabile să adopte vreuna dintre aceste soluții din cauza curențelor instituționale resimțite, s-a căutat găzduire în Ministerele sau în Universitățile unor state cu care întrețineau relații speciale. Deși, după cât se pare, acest lucru nu a fost pe deplin înțeles imediat, Portugalia nu putea să facă excepție în această privință¹⁰⁴.

Astfel s-a asigurat o mult mai bună „aptitudine tehnică” a indispensabililor diplomați, pentru ca, având-o, ei să poată face față chestiunilor tot mai specializate dar incluse în toate cele generale, cum au început să fie cele care inevitabil apăreau pe scenele internaționale tot mai multilaterale și complexe. Paralel cu accentul pus pe o mai mare aptitudine tehnică, a apărut și imperativul crescând al unei specializări funcționale tot mai mari: simultan s-au impus diferențieri, care contrastau cu ceea ce înainte se realiza cu un generalism pe cât de generos, pe atât de superficial și difuz. Se făcuse un pas pentru colmatarea – încă temporară – a unui *décalage* foarte costisitor.

Fie ca și noi, în Portugalia, să știm să înțelegem acest lucru.

---

¹⁰⁴ Stephane Smith Kinney, „Developing Diplomats for 2010: be clear what we are about and why”. Este vorba de un articol programatic și doctrinar fascinant, publicat în revista *American Diplomacy*, vol. V, nr.3, vara 2000, care a fost consultat pe site-ul www.unc.edu/depts/diplomat/AD_Issues/amdipl_16/kinney/kinney_whta.shtml în ziua de 19.07.05.

Bibliografie

Ana Maria Homem Leal de Faria, *O Tempo dos Diplomatas. Estudo sobre o processo de formação da diplomacia moderna e o seu contributo na tomada de decisão política*, Centro de História, Universidade de Lisboa: 45-56 (litografiat), 2003-2004.

Isabel Clary, *D.Luis da Cunha e a ideia de diplomacia em Portugal*, Lisboa, Livros Horizonte, 1999.

Claire Gantet, *Nouvelle histoire des relations internationales 2 :Guerre, paix et construction des États 1618-1714*, Paris, Éditions du Seuil, 2003.

Domenico Polloni, *Birth of a Diplomat :Procedures for recruiting and training diplomatic staff, A comparative study*, [s.l.]:[s.n.], [s.d.].

Nicolás Cimarra Eytchenique et al., *Los procesos de selección y formación de funcionarios diplomáticos en los principales países del mundo*, Cuadernos de la Escola Diplomática, 27, Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, [2005].

M.S.Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1519*, London: Longman, 1993.

René Girault, *Diplomatie européenne: Nations et impérialismes 1871-1914*, Paris, Armand Colin, 1997.

A.H.M.Kirk-Greene, *The Sons and Daughters of Maria Theresia, An Anniversary History of the Annual Meeting of Directors and Deans of Diplomatic Academies and Institutes of International Relations*, [s.l.]: Edmund A.Walsh School of Foreign Service, Georgetown University, 1994.

Pierre de Senicéus, *La politique internationale*, 2ª edição, Paris, Armand Colin, 1998.

Paul W.Meerts, *A Short Guide to Diplomatic Training*, The Hague : Clingendael Institute, 1992.

Comission Européenne – *Programmes de Formation des MAE de l'UE et institutions de l'UE*, 30 Juin 2005.

<http://www2.gla.ac.uk/oufisp/>, consultat la 18.08.05.

<http://www.clingdael.nl/cdsp/training/>, consultat în 06.07.05.

http://www.diplomatie.gouv.fr/ministere_817/empo.../institut_diplomatique_7261.htm, consultat la 06.07.2005.

http://ln.mid.ru/brp_4.nsf/english, consultat la 26.09.05.

http://www.mfa.gr/english/the_ministry/academy/aims.html, consultat la 19.07.05.

<http://www.georgetown.edu/sfs>, consultat la 09.08.2005.

<http://fletcher.tufts.edu/about/mission.shtml>, consultat la 09.08.2005.

Embajade de Chile, Lisboa, Nota Verbal n° 49/2005, din 19.07.2005.

<http://www2.mre.gov.br/irb/institu.htm>, consultat la 19.08.05.

<http://mfa.gov.il/MFA/About+the+Ministry/Structure+and+departments/Trini>, consultat la 14.04.2005.

<http://www.mfa.gov.eg/english>, consultat la 18.08.05.

John Barratt and Peter Vale, „Diplomatic Training in South Africa: Sharing Perspectives”, in *Global Dialogue Volume 3.3* Dec.1998.

António José Telo (org.), *António de Faria*, Coleção Diplomatas Portugueses 2, Lisboa: Edições Cosmos, 2001.

Stephanie Smith Kinney, „Developing Diplomats for 2010: be clear what we are about and why”, in *American Diplomacy*, vol.V, nr.3, vara 2000, consultat în

www.unc.edu/depts/diplomat/AD_Issues/amdipl_16/kinney/kinney_whwn4.html, la 19.07.05,

1.

Aș dori să încep cu aspectele cele mai evidente. Protejarea teritoriului național de-a lungul și în interiorul singurei frontiere continentale pe care o avem ca stat continuă să reprezinte o prioritate clară, și în mod cert va continua să fie așa pentru mult timp, dat fiind că nu se prevăd schimbări majore în raport cu cele produse deja în acest cadru. Același lucru se întâmplă și cu apărarea frontierelor maritime mai complexe, de la apele teritoriale la zonele economice care ne-au revenit după Convenția de la Montego Bay, în jurul coastei litorale continentale, punctat, în jurul arhipelagurilor Madeira și Azore. Tot în termeni „convenționali”, dar de data aceasta mai recente, prin comparație, acum avem și responsabilități sporite în alte perimetre de securitate și apărare mai instabile, mai îndepărtate și mai puțin evidente: cele ale Uniunii Europene, ale spațiului Schengen și ale NATO. Nu se prevăd regrupări politico-geografice care să modifice substanțial, să reducă sau să slăbească aceste îndatoriri.

Cu toate acestea, este clar că, pentru Portugalia, există câteva – puține – redistribuiri sau diferite schimbări care să aibă vreo însemnătate. Câteva dintre ele s-au petrecut cu mult după 1974 și 1975. Unele au fost inițiate la jumătatea anilor '90, altele după 2001. Cu noile raze de acțiune ale forțelor aeriene, aerospațiale și navale americane și aliate, insulele Azore au încetat, în mare măsură, cel puțin pe plan strict politico-militar, să mai justifice celebrul dicton al lui Marcello Caetano, pentru care „văzuți dinspre Europa, om fi ultimii, dar văzuți dinspre America suntem primii”. Însă nu în totalitate. Este adevărat că, o dată cu implozia URSS și finalul ordinii bipolare, am pierdut, în Portugalia, poziția privilegiată care se acordă, prin definiție, unuia dintre punctele de debarcare a forțelor expediționare trimise din Atlantic pentru a se confrunta, în preajma Pirineilor, cu faimoasele tancuri sovietice din coloanele de pe flancul sud-estic, în ceea ce ar fi urmat să devină – era un scenariu viitor pe care îl prevedeam mai demult – una dintre înclăștările de pe primul teatru de operațiuni (Europa), în cazul în care Războiul Rece s-ar fi înfierbântat.

¹⁰⁵ Textul se raportează la comunicarea pe care am fost invitat să o prezint, ca sesiune de închidere, în cadrul conferinței „Gândirea Strategică Națională”, organizată de IDN pe 19 noiembrie 2005. O primă versiune a celor expuse aici a fost citită și comentată, la cererea mea, de Ana Beato, António Pinheiro, Bruno Dias Pinheiro, Francisco Pereira Coutinho, Francisco Proença Garcia, Heitor Romana, Joana Fisher, João Pinto Bessa, João Vieira Borges, Jorge Azevedo Correia, Jorge Nunes dos Reis, José Alberto Azeredo Lopes, José Manuel Freire Nogueira, Leonor Rossi, Pedro Velez, Ravi Afonso Pereira și Rui Pedro Reis. Le mulțumesc tuturor pentru complicitate, pentru atenție și pentru calitatea comentariilor. Răspunderea pentru produsul final îmi revine doar mie. Din motive care, din câte îmi dau seama, devin clare după citirea textului, am păstrat tonul informal în care am redactat versiunea originală.

Totuși, cu instabilitatea din sud și integrismul islamic în ascendență, zonele maghrebiene incluse în Procese precum cei de la Barcelona, o dată cu creșterea câmpului de profunzime al perimetrului nostru extern de securitate și apărare până la Atlas, cel puțin, au readus în atenție, ca locații esențiale, cele două arhipelaguri pe care le avem în Atlantic. Văzuți dinspre Atlantic, continuăm să fim printre primii, mai ales dacă, începând cu operațiunile comune de amploare ale NATO, prevăzute pentru începutul anului 2006, Insulele Capului Verde vor deveni un al treilea cap de pod, fapt ce, cu siguranță, nu ne va fi indiferent. În ciuda unor ajustări punctuale ici-colo, s-ar zice că Pacea din Westfalia continuă a fi vie și nevătămată.

Dar putem merge și mai departe. Oricât am recunoaște o puternică afinitate cu diferitele reconfigurări conjuncturale ale vechii table pe care ne-am obișnuit să jucăm și să „marcăm lecții” [sau să *nu* le marcăm, așa cum ne previne José Gil], cu siguranță nu fronturile convenționale, mai mult sau mai puțin clasice, sunt cele ce vor structura, reducând-o pe diferite planuri, doctrina strategică portugheză, o gândire ce astăzi se află într-un proces de gestație-transformare imprevizibil. Scenarii cu mult mai *atipice* se profilează în orizont. Ocupă un rol important, desigur, relocările și incertitudinile induse de procesele de transformare și integrare regională și mondială, precum și apariția unei multiculturalități interne și externe din ce în ce mai profundă și mai contestată, într-un „sat global” contărainat de excluderi și pentru care încă nu au fost găsite condiții de guvernabilitate.

Fără a intenționa să ghicim viitorul – lucru care numai lui Bin Laden pare să îi reușească cu destul succes și cu o enormă convingere – vreau să mă opresc tocmai asupra acestor noi „linii de front” în cadrul acestei prelegeri de închidere a încă unei Conferințe atât de oportun organizate de către IDN.

La fel ca antevorbitorii mei, am ca temă centrală gândirea strategică în țara noastră. Mai întâi, însă, mă simt obligat să vă previn: spre deosebire de locutorii care m-au precedat, voi vorbi foarte puțin despre istoria cazului portughez, despre apărarea noastră convențională și evoluția sa strategică. Asta nu înseamnă, totuși, că nu consider acest subiect ca fiind de cea mai mare importanță. Ne este, însă, tema mea. Mi s-a dat ca subiect viitorul: mă concentrez, de aceea, asupra noilor amenințări care se profilează în orizont, atrag atenția asupra iminenței acestora și extrag câteva sugestii.

Gândirea strategică portugheză – în sensul în care aceasta există și în care nu continuăm să trăim în ceea ce Dr. Salazar a proclamat drept „miracolul permanent” – va trebui să suporte serioase schimbări. Transformări de fond, deși nu consider că acest fapt va afecta mult „triumghiul strategic” (Europa, raporturile transatlantice, Lusofonia) care ne însoțește de atâta vreme.

Dați-mi voie să fiu clar în privința, dacă nu a motivelor, măcar a schimbărilor care cred că se apropie. Am în vedere tendințe ce mi se par inexorabile, precum creșterea conflictelor asimetrice în lumea post-bipolară rezultată în urma căderii Zidului din Berlin. În afară de comentarii sporadice pe care le formulez ici și colo, de multe ori în note de subsol, nu mă aplec asupra eventualelor cauze sau a mecanicii macro a conflictelor „externe” și „interne” cu care ne vom confrunta din ce în ce mai mult. Lăsând aceste teme pentru alte

evenimente, reflectez, mai degrabă, asupra naturii atât de sui-generis a ceea ce a fost denumit *4th generation warfare*¹⁰⁶. Observ cu o atenție sporită rolurile extrem de noi pe care le joacă tehnologiile de vârf și consecințele acestora, mai ales în ceea ce privește, pe de o parte, modurile *low tech* de atac și, pe de altă parte, mai sofisticatele și de multe ori *very high tech* „arme de distrugere în masă”. Îmi închipui mulțimile de *new global warriors*¹⁰⁷ mai mult sau mai puțin luminați cu care ne înfruntăm, privesc cu o îngrijorare normală un *War on Terror* și periferiile sau controale urbane slăbite, pe care ne e atât de greu să le înțelegem, fiind înconjurată de zone gri amplasate, spre neplăcerea noastră, între categorii istorico-juridice precum „război” și „crimă”. Meditez asupra apariției de actori nestatali, surprinzători cu puțini ani în urmă, și ONG-uri de multe ori bine finanțate și cu agende pe cât de radicale, pe atât de radicale; mă gândesc, de asemenea, la mecanismele din ce în ce mai vizibile și mai generalizate de profesionalizare și *outsourcing* sistematice, în locul unei recrutări și al unei violențe monopolizate mai înainte de către State. Îmi revin în minte curioasele structuri organizaționale și procesele tactice de *swarming* [roire?] reluate astăzi în formate mult mai descentralizate, mai difuze, dar și cu mult mai mortale și

---

¹⁰⁶ O primă explicație în legătură cu o temă la care mă voi referi adesea. Așa-numita *4th generation warfare* nu are ca obiective nici atacarea directă a inamicului, nici distrugerea sa. Ea vizează, mai degrabă, o „victorie morală”, care să îi restrângă legitimitatea acestuia și să îl facă, prin urmare, inefficient, sau în tot cazul mai puțin eficient. Acționează, de regulă, prin intermediul unor procese de subminare a puterii adversarului: slăbiciunile acestuia sunt exploatare; tînde, de asemenea, să utilizeze arme și metode asimetrice. Războaiele de generația a IV-a sunt tipice într-o conjunctură precum cea actuală, în care monopolul utilizării violenței a fost pierdut de State și în care globalizarea favorizează apariția de conflicte etnice, naționaliste și religioase. Este vorba despre o formă de beligeranță *sui generis*. În care, în locul confruntării cu forțele armate inamice, se confruntă și se acționează în interiorul societății. Teroarea și acțiunea psihologică sunt la loc de cinste în rândul măsurilor preferate. Le caracterizează, de asemenea, inovațiile *ad-hoc*, cum ar fi utilizarea sistematică a metodelor și caracteristicilor distinctive ale inamicului împotriva acestuia. Termenul de „generația a IV-a” face aluzie la o analiză uzuală a dezvoltării războaielor moderne, conform căreia prima generație caracterizează războaie precum cele napoleonice, bazate pe recrutare și pe folosirea armelor de foc; cea de-a doua se referă la Războiul Civil american și la Primul Război Mondial, concretizate în alinierea resurselor Statelor-națiune și în acumularea puterii de foc; un exemplu paradigmatic pentru cea de-a treia generație de războaie îl reprezintă, în acest cadru de analiză destul de consensuală, al Doilea Război Mondial, axat pe manevre și vehicule blindate. Războaiele de generația a IV-a implică, de obicei, asimetria, *global warriors* și conflicte caracterizate drept „culturale”.

¹⁰⁷ Noii „războinici” sunt personaje neobișnuite, care merită cunoscute. Așa cum elegant descria Ralph Peters (1994:16-26), „în Anzenia, during a period of crisis for Nagorno-Karabakh, I encountered a local volunteer who had dyed his uniform black and who proudly wore a large homemade swastika on his breast pocket, even though his people had suffered this century's first genocide. The Russian mercenaries who rent out their resentment over failed lives almost invariably seek to pattern themselves after Hollywood heroes, and even Somalia's warlords adorn themselves with Anglo nicknames such as "Jess" or "Morgan". This transfer of misunderstood totems between cultures has vastly more powerful negative effect on our world than the accepted logic of human behavior allows. But, then, we have entered an age of passion and illogic, an era of the rejection of "scientific order". That is exactly what the pandemic of nationalism and fundamentalism is about. We are in an instinctive, intuitive phase of history, and such times demand common symbols that lend identity and reduce the need for more intellectualized forms of communication. Once, warriors wore runic marks or crosses on their tunics – today they wear T-shirts with Madonna's image (it is almost too obvious to observe that one madonna seems to be as good as another for humanity). If there are two cultural artifacts in any given bunker in Bosnian hills, they are likely to be a blond nude tear-out and a Picture of Sylvester Stallone as Rambo. Many warriors, guilty of unspeakable crimes, develop such a histrionic self-image that they will drop just about any task to pose for a journalist's camera – the photograph is a totem of immortality in the warrior's belief system, which is why warriors will sometimes take the apparently illogical step of allowing snapshots of their atrocities. In Renaissance Europe (and Europe may soon find itself in need of another renaissance), the typical Landsknecht wanted money, loot, women and drink. His modern counterpart also wants to be a star.”

virulente decât în vremurile de odinioară ale învechitei gherile. Atât pe plan intern, cât și pe plan extern, suntem înconjuși de dezechilibre economice, politice și demografice insuportabile...

Toate acestea reprezintă inovații. Ba, mai rău decât atât: în această lume post-sovietică în care trăim cu toții, obligați *tant bien que mal* la o conviețuire strânsă, multe dintre așa-numitele *battlelines* ale viitorului, după cum prevedea Samuel Huntington¹⁰⁸ cu câțiva ani în urmă, se vor desfășura la „frontierele noastre interne”, în orașele și comunitățile noastre.

Îmi imaginez viitorul, trebuie spus, ca pe un fel de imagine caricaturizată a prezentului, o devenire *hibridă*, în care securității și apărării clasice li se adaugă mecanisme *noi și noi* amenințării, pe care am început deja, în bună măsură, a le întrevedea. Din acestea vor rezulta cele mai importante schimbări doctrinare pe care le prevăd în gândirea strategică portugheză.

Dar toate la timpul lor. Voi structura această comunicare în două părți de conținut. În prima din ele, abordez câteva dintre exemplele pe care le consider paradigmatică pentru schimbările de fond la care asistăm în ceea ce privește încadrarea strategică globală în care Portugalia se vede inclusă. Aceste schimbări, bineînțeles, nu pot să nu influențeze gândirea strategică portugheză. În această parte de început, *nu* voi pune accentul pe evoluția sistemului internațional, *nici* pe stadiul globalizării, și *nici măcar* pe succesiunea de conjuncturi care au determinat reconfigurări structurale; am făcut acest lucru (sau, cel puțin, am încercat) cu alte ocazii¹⁰⁹. *În schimb, aici și acum, pun accentul pe configurațiile foarte particulare pe care unele noi chestiuni de apărare și securitate le-au introdus în contemporaneitate de-a lungul ultimilor doisprezece ani și în special în ultimii trei sau patru ani.* Într-o a doua etapă, încerc să evidențiez ceea ce eu consider drept principalele câmpuri de forță ale schimbărilor structurale care, în consecință, vor trebui realizate în Portugalia, în ceea ce privește cultura noastră strategică, cu toate implicațiile acestui fapt. Mă limitez, după aceea, la un simplu diagnostic general.

Închei, în chip de *clef de voute*, și în mod întrucâtva riscant, cu câteva sugestii foarte concrete.

2.

Ziua de 18 august 2005, cel puțin la Bagdad, a fost teribilă. Voi face o descriere rapidă. Într-un cartier șiiit din estul capitalei irakiene, o mașină-capcană condusă de un sinucigaș a explodat în apropierea unei secții de poliție, chiar în fața unei stații de autobuz. Era o oră de vârf. Zece minute mai târziu, când lângă postul de poliție se strânsese o mulțime de oameni pentru a privi pagubele și pentru a comenta eforturile frenetice și desperate ale asistenței civile și militare de

¹⁰⁸ Samuel Huntington, 1993.

¹⁰⁹ A se consulta, de exemplu, Armando Marques Guedes (1999 și 2000), reluat în Armando Marques Guedes (2005).

urgență deplasate la fața locului, o a doua mașină, condusă de un atentator sinucigaș, a pătruns în interiorul postului, explodând la rândul său. Vă puteți închipui masacrul. Asta nu a fost, însă, totul. După circa douăzeci de minute, când victimele primelor două explozii au fost transportate la Spitalul Kindi, de o tristă faimă, iar rudele și prietenii se îndreptau spre poartă, o a treia mașină-capcană, care din câte se pare era deja parcată acolo de ceva timp, a explodat în apropierea intrării. Nu vreau să intru în amănunte. Profitându-se de dezordinea creată și de numărul mare de forțe de securitate sosite la fața locului, în aceeași zi au fost comise alte câteva atacuri, în alte zone ale orașului.

Dați-mi voie să mă opresc o clipă aici, și permiteți-mi să gândesc cu voce tare. Din punct de vedere tactico-organizațional, există două trăsături ale acestei întâmplări care sunt deosebit de edificatoare.

În primul rând, trebuie remarcat progresul enorm realizat în raport cu ceea ce, până atunci, la Bagdad și în restul Irakului, fuseseră rezultate izolate și în mare parte independente unele de altele: atacatorii au dedicat, în mod evident, un efort substanțial planificării operațiunii și mai ales în ceea ce privește anticiparea locurilor în care mulțimea ar fi urmat să se adune. *Fedayyin*-ii care au planificat operațiunea, e clar, nu s-au gândit numai la un eveniment discret, ci au conceput succesiunea unei serii de evenimente legate unele de altele și întrepătrunse, astfel încât războinicii să poată, de la bun început, să exercite un control previzibil asupra rezultatelor finale. Efectul distructiv, tocmai de aceea, a fost exponențial și cu mult mai mare decât dacă ar fi existat un singur eveniment sau dacă ar fi survenit o serie de acțiuni izolate, consecutive, dar independente unele de celelalte. Au fost create sinergii. Eficiența atacului, prin urmare, nu a putut fi măsurată prin mecanica „cauzală” a modului în care prima explozie a determinat-o pe cea de-a doua și apoi acestea două, la rândul lor, au condus la a treia, culminând cu un control aproape total, oarecum garantat *ab initio*, al „câmpului de bătaie” definit.

Mai mult decât atât – o dată executată această acțiune, lecția a fost învățată și, cu variațiuni de-a lungul ultimelor luni, această rețetă a ajuns să fie aplicată în alte zone, în special în Afganistan¹¹⁰ și chiar și în Cecenia¹¹¹. Voi reveni la această idee a proceselor de învățare, atât de tipice pentru acest *4th generation warfare* – cum îl denumesc analiștii politici și militari britanici și nord-americani – întreprins de *new global warriors*

¹¹⁰ Pentru cazul Afganistanului post-*taliban* și al războiului care se desfășoară acolo, este indispensabilă lectura lucrării lui Greg Wilcox și Gary I. Wilson (2002), intitulată „Military Response to Fourth Generation Warfare in Afghanistan”.

¹¹¹ În ceea ce privește acest al doilea caz, este de folos consultarea excelentului articol de Ib Farby și Marta-Lisa Magnusson (1999), „The Battle(s) for Grozny”, *Baltic Defence Review*, 2, pag. 75-88. Groznai a fost, pur și simplu, a tabără de pregătire gigantică pentru evenimentele la care mă refer, și la care de multe ori au participat „combatanți ceceni”. Pentru linii mai generale, consultați, de exemplu, C. L. Staten (2003), „Urban Warfare considerations: Understanding and Combating Irregular and Guerilla Forces during a Conventional War”, în legătură cu „*stay-behind forces*” care învață din conflictele actuale din Afganistan și din Irak și pe care *fedayyin*-ii le urmează, conform matricei de bază a tacticilor Al-Qaida. Punctul de interes, aici, îl reprezintă „procesele de învățare” extrem de rapide și extraordinara dexteritate organizațională a acestor mișcări, capacitatea, aproape ca în cazul structurilor virale, dacă vreți, de „mutație” și de adaptare, de care dau dovadă. Voi reveni la acest subiect într-un alt context.

Acum, însă, aş vrea să discut rapid despre o altă trăsătură distinctivă și *edificatoare* a acestei întâmplări. Până acum am privit logica planificării atacurilor (sau, mai bine zis, a diferitelor etape ale atacului) în sine, ca acțiune obiectivă. Ar merita să dedicăm câteva momente și dimensiunii *subiective* a evenimentului relatat. Din acest nou punct de vedere, complementar, trebuie remarcată enorma atenție a atacatorilor față de ceea ce încerc să desemnez prin *previziuni psihologice și sociologice generale* ale victimelor și în special față de ceea ce nu putem numi altfel decât un „management al terorii” indusă. *Devastarea morală* iese imediat în evidență, sub forma clară intenționată și îndeplinită cu succes.

Nimic nou aici, îmi veți spune: într-adevăr, la urma urmelor, acesta este motivul pentru care îi considerăm și îi numim „teroriști” pe cei care duc la bun sfârșit astfel de activități. Aș vrea, însă, să evidențiez un aspect foarte specific al acestei acțiuni concrete de la Bagdad pe care tocmai am prezentat-o, dimensiunea ei *recursivă*, dacă vreți.

Să facem un *fast forward* de treisprezece zile, la un pod peste fluviul Tigr, celebrul și amplul pod Aimmah, care leagă Al-Aimmah de Kadhimia, înțesat de șiiți credincioși care se îndreaptă spre o ceremonie religioasă ce urmează a avea loc pe celălalt mal al enormului curs de apă. În jur de un milion de credincioși se deplasau spre sanctuar. Într-o primă fază, au fost aruncate proiectile de mortier în masa de oameni; au murit patru persoane. Moscheea din Kadhimia a fost atacată cu rachete: rezultatul, 36 de răniți. Încordarea, în mod logic, a sporit.

Ceea ce a urmat a fost mult mai rău. Din câte s-a stabilit prin interviuri cu supraviețuitorii, un zvon a apărut rapid în rândul mulțimii îngrămădite pe pod și care se deplasa foarte încet: zvonul că în mijlocul pelegrinilor (și în partea centrală a podului) se afla un sinucigaș cu bombă, care urma să se autodetoneze. Mulțimea s-a aprins. Într-un spațiu complet închis, s-a produs o panică fără limite, în care oamenii încercau să fugă către marginile platformei, pentru a încerca să scape de ipotetica explozie din mijlocul acesteia. În fața imposibilității de a avansa în lateral, mulțimea s-a deplasat în cele trei direcții care mai erau disponibile: fie sărind de pe podul înalt în fluviul adânc, fie încercând să alerge înainte și înapoi, provocând, drept urmare, două mișcări în multe cazuri suprapuse și de multe ori în direcții diferite, cu inevitabilele călcări în picioare.

Rezultatul a fost dramatic. Au existat în total 965 de morți, unii dintre ei zdrobiți de mulțimea de oameni aflată în mișcare, iar alții înecați după ce au căzut în apă peste primii care săriseră. Un grup sunit, Jaysh al-Taifa al-Mansoura, a revendicat imediat acțiunea, felicitându-se cu euforie pentru succes, pe o pagină de Internet considerată a aparține Al-Qaida.

Care sunt principalele elemente ale lecțiilor cuprinse în acest caz în patru timpi? Din punctul meu de vedere, aş vrea să subliniez, de la bun început, unul singur: tipul de „management al panicii” evidențiat în acest exemplu (și ar exista multe altele, se înțelege) poate fi escaladat cu ușurință pentru a spori, exacerbându-le în mod radical, efectele provocate de atacuri cu bombă normale – normale în sensul că sunt simple, discrete și ocazionale. Un domeniu adecvat

pentru aplicarea acestui principiu poate fi planificarea atentă a împrăștierei mulțimilor ce fug dintr-un oraș.

După cum am avut ocazia de a constata în cazul evacuărilor din New Orleans în timpul uraganului Katrina, capacitatea de care dispunem pentru a gestiona o evacuare masivă de persoane este extrem de necorespunzătoare, chiar și în condiții comparabil mai favorabile. Într-o evacuare determinată de un atac cu arme nucleare murdare sau ca răspuns, de exemplu, la eliberarea de biotoxine, consecințele pot fi inimaginabile: dacă ne vom afla în fața unui inamic cu cunoștințe, fie și rudimentare, legate de dinamica mulțimilor – fapt observat în cazul celor două exemple pe care le-am dat – rezultatul poate fi catastrofal. Datorită unei *nefuncționări succesive a sistemului*, un concept la care voi dori să revin, o mulțime, cu ușurință și cu costuri destul de reduse, dacă se dorește acest lucru, poate fi manipulată astfel încât să își facă rău singură. E suficient, de exemplu, să se reducă numărul de ieșiri sau să se comită atacuri de o precizie chirurgicală în mijlocul mulțimii care încearcă să fugă dintr-un oraș expus unei amenințări chimice, biologice sau nucleare, pentru a amplifica propagarea de obstacole în calea libertății de mișcare și, prin urmare, pentru a provoca o creștere netă a potențialului de dezordine¹¹².

Relatările edificatoare abundă în acest sens, fără nici o îndoială. Tot aici există, trebuie remarcat, procese cumulative de învățare, dacă nu în curs, în tot cazul în vigoare. Acest tip de evenimente conțin avertismente serioase pentru navigație, întrucât este vorba despre exemple empirice recente foarte concrete și din ce în ce mai generalizate. După cum o dovedesc din ce în ce mai multe cazuri, de la Bagdad la Karachi și de la Seattle la Gotenburg, Belgrad sau Tblisi, întrebarea care se pune nu e *dacă, ci cum, când și cât*. New York, Madrid, Londra și Paris ne-o demonstrează din plin. Ceea ce încă nu e evident, poate, este *cum* o demonstrează. De asemenea, nu se știe cum putem și trebuie să ne pregătim și, cu atât mai puțin, ce va însemna acest lucru pentru avansurile gândirii strategice portugheze.

Dar toate la timpul lor. Să revenim, deocamdată, la elementele pe care le putem generaliza pornind de la cazurile pe care le cunoaștem. Până acum, am ținut, cred că ați remarcat, să evidențiez mecanisme și dispozitive tactice de dezmembrare accelerată și, în mare măsură, auto-indusă a sistemelor complexe. Reîntorcându-ne, aș vrea acum să explic de ce. Totodată, aș vrea să schimb nivelul și punctul de aplicare. De la tactici de acțiune politico-militară, aș vrea să trec rapid și succint la organizare, la dispunerile organizaționale ale grupurile care le elaborează – așa-numitele *networks*, „structurile în rețea”.

Cvasi-universalitatea „structurilor în rețea” în natură dovedește avantajele competitive ale acestora; succesele rezultate din strategia de *networking* constituie un fel de „evaluare a implicării” în cadrul mai larg al unui „management per obiective”, pentru a folosi expresii îndrăgite din managementul

---

¹¹² Pentru o excelentă modelare matematică a acestor „*processes of disruption*”, este utilă lectura articolului scris de Dirk Helbing, Illés Farkas și Tamás Vicsek (2000), intitulat în chip sugestiv „*Simulating dynamical features of escape panic*”, publicat în prestigioasa revistă *Nature*. Articolul inventariază condițiile formale prin care se poate intensifica gravitatea scăderii fluidității în sisteme urbane dinamice extrem de bine tipizate.

contemporan. De la roiurile de albine la stolurile de păsări, trecând prin sisteme complexe de pradă, organizarea în rețea a dat dintotdeauna dovadă de eficacitate. Generalizarea „structurilor în rețea” la sistemele artificiale, construite cu intenționalitate pragmatică și instrumentală de către ființe umane, e un tip de consacrare a acestei eficacități în raport cu sistemele ierarhizate cu care suntem mult mai obișnuiți, la nivel politic, juridic, economic, tehnologic sau militar.

Voi arăta, în linii generale, cum și de ce structurile organizaționale în rețea penetrează, dezmembrează și, în ultimă instanță, pot determina căderea sistemelor ierarhice. Voi avansa prin abordări succesive. Dincolo de chestiunile militare la care m-am referit, o poveste de succes clară, voi da un alt exemplu important prin numărul mare de alte exemple pe care le-ar putea implica: *Internetul*.

Dați-mi voie să încep astfel. Vreau să vorbesc numai despre câteva dintre numeroasele impacturi *politice* ale *Internetului*. Creat de celebra ARPA, americană pentru a garanta comunicații fiabile fie și în caz de atacuri nucleare masive sau de precizie, *netul* a avut o capacitate extraordinară de penetrare, reziliență și chiar de *subversiune politică*, garantând fluxuri regulate și imparabile de informații care contrazic eforturile de propagandă și restrângere informativă depuse de elitele atâtor regimuri politice mai puțin democratice; și, în același timp, prin *net* se stabilesc, în mod caracteristic, legături încrucișate și transversale de solidaritate și participare, care sunt potențiale purtătoare și distribuitoare de viziuni și opinii alternative față de acelea ale puterii instituite.

În fața amenințării simțite la adresa controlului pe care îl exercită, liderii autoritari sau totalitari mai au doar două șanse, pe care le vedem din China și până în Iran, până în Afganistanul *talibanilor* sau în Coreea de Nord: pe de o parte, să canalizeze toate fluxurile de informație care intră în țară către câteva servere aflate sub controlul lor direct și strict, aplicând la acest nivel o „cenzură preliminară” riguroasă a *site-urilor* și conținuturilor; și, pe de altă parte, să încerce să garanteze monopolul asupra acestor servere pe care le dețin, făcând ilegal, prin acte normative cu penalizări severe, orice acces la „rețea” prin telefoane mobile sau antene parabolice, protejându-le pe primele și interzicându-le la limită pe acestea din urmă. Fără mare succes, trebuie spus, căci apar de îndată „*anonymous ghost servers*” care „maschează” *Ip-urile* utilizatorilor, deschizând ușa larg în timp ce scapă printre degetele presupușilor „controlori”. Vorbind în mod clar în cunoștință de cauză, ambasadorul american David Gross, care, la jumătatea lunii noiembrie 2005, a reușit să garanteze că atribuirea de *domain names* pe Internet, „guvernarea Internetului”, prin cele șaisprezece „*root servers around the world*” (platformele redistribuitoare mondiale de bază pentru întregul *Internet*), continuau să se afle în mâinile firmei americane ICANN, a subliniat întotdeauna cu claritate și franchețe că „*the United States has always looked at these things through the prism of freedom of expression*”. Adică Gross, susținând o „reglementare neexcesivă” a structurii descentralizate a *net-ului*, a ajutat la garantarea faptului că nu se va transforma într-o structură ierarhică.

Lăsând de o parte *net-ul*, permiteți-mi să vă ofer o altă ilustrare a capacității pro-active a structurilor organizaționale în rețea. La un nivel mai

limesc, mai *grass-roots* dacă vrei, o măsură destul de bună a eficacității *network*-urilor ne-o dă, astăzi, generalizarea acestora la nivelul celor mai variate forme de acțiune și participare politică, pretutindeni și din ce în ce mai accelerat.

Mă voi limita aici la trei exemple, toate, cred eu, extrem de cunoscute: manifestările și formele de „acțiune directă anti-hegemonică” ale Stângii la Seattle, Gotemburg sau Milano, pentru a enumera numai câteva dintre nenumăratele exemple posibile; revolte urbane ca acelea care au survenit la Los Angeles și, mai recent, la Paris; și, în cele din urmă, mișcările populare în favoarea democrației de tip occidental și liberal, în Europa Centrală și de Est. Toate acestea constituie cazuri de „subversiune” de o eficacitate notorie; toate, după cum voi demonstra, au fost desenate cu compasul și echerul; și toate se dovedesc nu numai acefale, ci și amplasate la granițe vagi între ilegalitate și „nesupunere civilă”, între expresia democratică „legitimă” și forme goale și crude de exerciții voluntare de putere. Sunt paradigme, e sugestia mea, ale unui gen de *soft low-high tech* politic. În economia acestei Conferințe, doar voi schița aceste trei serii de exemple în linii foarte generale, *en passant*.

Încep, așadar, cu manifestațiile anti-globalizare sau pentru o „globalizare alternativă”. Mișcările „republicane comunitariste” angajate, prin Summit-uri paralele precum cele de la Porto Alegre, în forme mai „directe” și mai „democratico-participative” de integrare și guvernare globale au reprezentat un studiu de caz deosebit de fascinant. Este vorba despre o mișcare globală precaută și opusă în mod sistematic oricăror forme doctrinare sau de control și coordonare centrală. Dacă o fac dintr-o precauție exterioară, pentru a evita o eventuală „decapitare”, sau mai degrabă din temerea internă de a nu declanșa procese de „birocratizare”, este un subiect pe care îl putem lăsa în suspensie: în orice caz, unii dintre activiști vor fi adepții primei opinii, alții, ai celei de-a doua, iar majoritatea ai unei doze ce le cuprinde pe ambele.

În orice caz, chestiunea a fost studiată și discutată pe larg de activiști și participanți. Între 2001 și 2003, de exemplu, prestigioasa *New Left Review* britanică a publicat o duzină de articole de bună calitate referitoare la ceea ce a denumit în mod simbolic „*A Movement of Movements*”; lectura acestora este instructivă, întrucât tratează de regulă multiplicarea eficacității politico-participative care rezultă din această „descentralizare”, în speță capacitatea de planificare a „recrutării și mobilizării”¹¹³. Un alt accent, în studiile realizate, se pune pe *lessons learned* și pe modul în care trebuie să se progreseze la nivelul unei organizații din punctul de vedere al eficacității, o eficacitate determinată, cu minuțiozitate, conform unei simple logici pragmatice a „scopurilor atinse”.

¹¹³ Atât dintr-un punct de vedere teoretico-metodologic, cât și dintr-o perspectivă mai programatică, două dintre cele mai interesante articole sunt scrise de Naomi Klein (2001), intitulat sugestiv „Reclaiming the Commons”, un text generalist, respectiv un articol informativ aparținându-i lui Bernard Cassen (2003), în legătură cu ATTAC, organizație pe care o conduce, de origine franceză (denumirea i-a fost dată de Ignacio Ramonet și reprezintă un acronim pentru *Association pour la Taxe Tobin pour l'Aide aux Citoyens*). Există atât de multe lucrări, studii și pamflete referitoare la aceste mișcări, încât acum ar fi inoportun să încercăm fie și o statistică a acestora.

Așa cum era de așteptat, diferitele mișcări ale activiștilor au componente mai radicale, unele, și mai puțin radicale, altele. De asemenea, prezintă coloraturi diverse, ca să mă exprim așa. Am văzut la Seattle, în 1999, în timpul manifestațiilor organizate de *Direct Action Network* împotriva întâlnirii Organizației Mondiale a Comerțului, care în acel moment au constituit un motiv de spaimă pentru toți, un amalgam de oameni diferiți, coalizați în grupări generice difuze. În imaginile pe care apoi ne-am obișnuit să le observăm, de la Gotemburg la Milano, Quebec City, Barcelona, Florența, Frankfurt, descoperim ligi ale ecologiștilor, amestecați cu grupuri mai puțin ordonate de anarho-sindicaliști, fronturi de stânga mai clasice, amestecate cu adevărate falange de grupuri naționaliste de dreapta, asociații sindicale, grupusculile constituite din reprezentanți ai ONG-urilor și ai lor *compagnons de route*, intelectuali, artiști, apărători ai drepturilor homosexualilor și grupuri nesigure de adolescenți și doamne și domni mai în vârstă, toți amestecați, toți spunându-și replicile, fiecare la televiziunea lui, pe adevărate scene ezoterice, ca în niște *conglomerate de oameni*.

Prima impresie este aceea a unei multiplicități, a unui „haos creativ”¹¹⁴. Observăm, însă, că grupurile și grupările apar și dispar, se conectează unele cu altele, se amestecă și își reconfigurează legăturile sub o formă aproape lichidă. Tocmai din aceasta își extrag forțele: din capacitatea de a purta un „război” pacifist „în rețea” (*Direct Action Network* l-a numit *netwar*). La Seattle, în 1999, acțiunile de stradă s-au înmulțit și s-au diversificat. Marșurile de protest tradiționale, organizate cu disciplină lineară și cu rigoare de confederația sindicală americană, AFL-CIO, au alternat cu tacticile violente de *hit-and-run* ale *Black Bloc* (în special ale numiților *Black Box*), ale grupusculilor de dizidenți *Anarchists from Eugene* și ale celebrei *Ruckus Society*, cu scandări și *graffitti* ce spuneau „Remember, We Are Winning!”, ale membrilor rețelei *Direct Action*, precum și cu jafurile asupra magazinelor și a trecătorilor ocazionali, comise de oportuniști cu cele mai variate motivații, mulți dintre ei fără nici o legătură cu protestul.

În fața acestui tip de exuberanță ocazională, ca să îi spunem așa, autoritățile nu au știut nici cum, nici împotriva cui să reacționeze, iar când au reacționat au făcut-o atât de întâmplător și brutal încât procurorul general al statului Washington le-a intentat proces, grupuri de avocați preocupați de apărarea drepturilor civice le-au intentat altele, iar acestea, împreună cu evidenta impotență funcțională de care au dat dovadă, au condus la demisia în lanț la nivelul complexelor structuri de comandă și control ale autorităților.

Sistemul „s-a prăbușit”. Ca o încununare, Summit-ul OMC planificat nu a debutat la data prevăzută, a fost anulat și reprogramat la o dată și într-o locație incertă. Surpriza a fost generală.

¹¹⁴ Expresia îi aparține sociologului german Ralph Dahrendorf, în legătură cu societățile civile care, în anii '90 ai secolului trecut, s-au ridicat în fața Europei de Est, și reia o expresie celebră utilizată în perioada interbelică de economistul Schumpeter.

Victoria a fost în mod clar obținută pe plan organizațional și de comunicare-coordonare comparativă¹¹⁵. Am asistat la o manifestare netă, în situații conflictive, a supremației rețelelor asupra piramidelor și a sistemelor ample de comunicații *broadband* asupra sistemelor mai formale și de rază scurtă¹¹⁶. Totul a părut să o confirme: *mult mai mult decât o victorie de forță, recurgere la forme de coeziune monolitică, motivație abstractă sau ideologie, a fost vorba despre înfrângerea unor structuri ierarhice de către rețele policentrate care le-au scăpat printre degete și le-au indus efecte devastatoare de ruptură în serie*. Pentru a fi mai explicit, voi reveni, bineînțeles, la acest punct.

Dați-mi voie, însă, să îmi construiesc propria mea rețea pe o rază amplă. Un al doilea grup de exemple pe care vreau să vi le înfățișez aici îl constituie tulburările precum cele de la Los Angeles, din aprilie/mai 1992 [în Jurassic, s-ar putea spune] și cele ce s-au petrecut în *banlieu*-urile din Paris la începutul lunii noiembrie 2005. La circa doisprezece ani distanță una de cealaltă, aceste două revolte, pe două continente diferite, dovedesc o interesantă progresie cumulativă și demonstrează cu succes sporul de eficacitate obținut prin consolidarea simultană a formelor și mijloacelor de comunicare utilizate și prin răspândirea, devenită posibilă ulterior, a structurilor organizaționale formale în termeni „lineari”.

La 29 aprilie 1992, doisprezece jurați ai Tribunalului din Sylmar, în perimetrul metropolitan al orașului Los Angeles, în California, și-au dat verdictul într-un caz extrem de controversat -- o bătaie nocturnă, filmată accidental de către un videoamator, administrată în 1991 unui tânăr afro-american, Rodney King, de patru agenți ai LAPD (defăimatul, începând de atunci, *Los Angeles Police Departement*). Timp de un an, cazul de bucurase de o intensă publicitate mediatică. Citirea verdictului în fața camerelor de luat vederi, pe NBC, pe CBS, pe CNN, trecând prin numeroase rețele locale de televiziune, a provocat surpriză

¹¹⁵ și, în plus, fără violență. Cum scria cu candoare David Graeber, analist, teoretician și el însuși un activist în cadrul acestor mișcări, „ceea ce deranjează cu adevărat puterile instituite nu este «violența» mișcărilor, ci mai degrabă absența acesteia; guvernele pur și simplu nu știu cum să se confrunte cu o mișcare în mod față revoluționară și care refuză să se înscrie în configurările familiare” (vezi David Graeber, 2002: 66, traducere proprie). Vom vedea că această fluiditate ne conduce exact la miezul problemei pe care vreau să o evidențiez.

¹¹⁶ Așa cum scria cu luciditate Paul de Armond (1999-2000), într-un text excelent, în ciuda părtinirilor datorate angajării sale, „the World Trade Organization protests in Seattle marked a turning point in national and international trade policy. The biggest outcome of the protests is the resurgence of the American Left's influence on the international trade issue. All in all, it was a stunning surprise to many of the parties involved: the Direct Action Network [DAN] coordinating the protests, the AFL-CIO's new foray into grass-roots politics, the federal administration trying to steer a new course in national and multinational trade policies, the Seattle Police who found themselves leaderless when the dust settled, and most shocking of all, Seattle Mayor Paul Schell, who was left standing alone amidst the political wreckage in the aftermath. The central fact of the protests is the utter surprise and confusion which occurred during the initial confrontation on Tuesday morning. “It was a classic example of two armies coming into contact and immediately experiencing the total collapse their battle plans,” said Daniel Junas, a Seattle political researcher. [...] *Netwars are fought by networks: collections of groups and organizations guided by non-hierarchical command structures which communicate through “all-points” communications channels of considerable bandwidth and complexity. The DAN communications channels blanketed the Seattle area and had global reach via the internet. Institutions, such as corporate media, police and the AFL-CIO, tend to depend on narrow communications channels which are highly centralized and hierarchical*”.

și indignare generalizată. Unul dintre agenți, în mod fățiș rasist, a fost găsit vinovat de „utilizare excesivă a forței”; ceilalți trei au fost achitați.

Din gură în gură, știrea s-a răspândit rapid la Los Angeles. La începutul aceleiași, au izbucnit tulburări în mai multe puncte din oraș, sub o formă necoordonată și spontană, în mod regulat dar, curios, imprevizibil. Violența urbană a durat trei zile. Ziarele și televiziunile, radiourile și *Internetul* aflat încă într-un stadiu incipient au ținut în permanență întreaga populație la curent cu evenimentele. Acest fapt a ocazionat mimetisme și imitații de toate tipurile, ceea ce anglo-saxonii denumesc *copycatting*. Măsura în care acestea au fost determinate, în fond, de existența unor valori comune și au izvorât dintr-o indignare comună resimțită de mulți e un lucru pe care nimeni nu îl cunoaște cu adevărat. Se cunosc, însă, reacțiile provocate și consecințele.

Primarul de atunci, Tom Bradley, a impus în oraș starea excepțională, iar școlile și magazinele au fost închise. Prețul plătit a fost mare: peste 50 de decedați, unii dintre ei în situații absurde; s-au înregistrat peste 4.000 de răniți. mulți dintre ei grav, zone vaste ale orașului au fost incendiate, trecătorii erau stacați pe străzi, la întâmplare, au existat 12.000 de arestați, iar proprietăți în valoare de peste un miliard de dolari au fost distruse. Guvernatorul statului California, Pete Wilson, a trimis 4.000 de militari din *National Guard* să patruleze pe străzi. Un număr incalculabil de magazine au fost jefuite.

Violențele nu au avut nici lideri, nici instigatori clari la fața locului¹¹⁷. Dacă au existat – și există unele indicii cum că, deși sub o formă vagă și dispersată, este posibil ca ei să fi existat – cert pare să fie că nu a existat o coordonare *ierarhică*. Controlul, dacă a existat, a fost exercitat de către, sau *în raport cu*, un dispozitiv sau dispozitive *exterioare* și *nu* interne și superioare; acestea au fost descentralizate. Alt punct la care mă voi întoarce.

Să ne referim acum la Paris, făcând un salt de 13 ani. Suntem în noiembrie 2005. Mai mult decât probabil, e prea devreme să evaluăm evenimentele petrecute la Paris la începutul acestei luni. O cauză sugerată ar fi moartea accidentală, prin electrocutare, a doi tineri, unul de origine maghrebiană, celălalt cu rădăcini negro-africane, ambii cetățeni francezi, în timp ce fugeau de ocea ce ei credeau că era o urmărire a Poliției.

La o zi după aceea, animozitățile au izbucnit. În ciuda ipotezelor insinuate, conform cărora tinerii revoltați ar fi fost teleghidați de către *caïds* locali ai drogurilor sau de către *ulemas* musulmani, tulburările ce au urmat par mai degrabă să fi avut un caracter spontan și policentric. Numeroasele interviuri

¹¹⁷ Ar fi redundant să încercăm a oferi referințe pentru o mișcare despre care s-au scris, literalmente, mii de studii. A se consulta, în contul acestora, reportajele lui Clark Staten, ziarist la *Emergencynet News Service* (ENN), care a publicat o colecție importantă, intitulată „*A Series of Reports prepared [...] in 'real-time' as the events were unfolding*”. La adresa <http://www.militarymuseum.org/HistoryKing.html> (accesată pe 15 noiembrie 2005) se află un studiu detaliat cu titlul „The 1992 Los Angeles Riots”, sub coordonarea *The California State Military Museum*, care cuprinde nenumărate perspective asupra acțiunilor militare din timpul tulburărilor. Un studiu mult mai puțin detaliat, însă fascinant, a fost publicat în martie 2005 de Max G. Manwaring, cercetător principal la *Strategic Studies Institute*, în cadrul *US Army War College*, în Pennsylvania – o lucrare comparativă intitulată „*Street Gangs, the New Urban Insurgency*”. În acest studiu recent și foarte valoros, Los Angeles reprezintă doar unul dintre exemplele de *network organization* și *swarming* analizate de Manwaring.

cu tineri *enragés* în varianta 2005 sugerează acest lucru fără nici o urmă de îndoială. Incapacitatea aproape radicală a autorităților de a preveni, reprima sau decapita mișcările insurgente ne îndreaptă în aceeași direcție.

A fost instituită rapid starea excepțională, mai întâi timp de douăsprezece zile și apoi, prin decizia Consiliului de Stat, pe termen nedeterminat. Mii de tineri au fost reținuți și multe mii de mașini, autobuze, camioane și clădiri au fost incendiate. Evident fără să înțeleagă prea bine împrejurările sau motivele evenimentelor, Dominique de Villepin, primul-ministru, a reacționat prost, într-un mod „incorect politic”, iar ministrul de interne, Nicolas Sarkozy, și mai rău, jignind manifestații (pe care i-a numit *la racaille*) și chiar favorizând, poate, o agravare a tensiunilor. Președintele Chirac s-a menținut, prudent, în umbră. Demonstrând nivelul de neînțelegere a ceea ce se întâmpla, un ministru în exercițiu a explicat pe RTF că tulburările erau rezultatul – este extraordinar – practicilor poligame ale părinților manifestațiilor, care aveau drept consecință inevitabilă absența figurilor masculine din imaginarul tinerilor.

și, într-adevăr, situația nu părea ușor de înțeles. Analogiile posibile erau inconsistente. În mai 1968, tot la Paris, se incendiau mașinile ca simbol al capitalismului; în noiembrie 2005 au fost incendiate pentru că se aflau la îndemână.

Ceea ce știm e că autoritățile franceze au închis rapid „sute” de *blogs* pe *Internet*, care foloseau ca mecanisme de mobilizare și definiție tactică; în acest scop au fost contractați, de urgență, „câteva sute” de tehnicieni specialiști în informatică. Mecanisme dispersate și frugale de „*command and control*”, dar mult mai eficiente, din punctul de vedere al „coordonării comunicaționale”, ca să o numim astfel, decât transmisiile televizate sau telefonice, *media* care, în tot cazul, au urmărit, de asemenea, cursul evenimentelor. Poate nu e o întâmplare că tulburările au durat trei *săptămâni* și nu trei zile, ca la Los Angeles: autoritățile franceze rareori identificau pe cineva și, cu atât mai puțin, reușeau să îl rețină.

Mai știm, în plus, că nenumărate *chatrooms* de pe *web* au fost utilizate prin servere străine și că telefoanele și SMS-urile au constituit arme predilecte. Am spus bine, *arme*: prin astfel de mijloace, insurgenții a obținut avantajul enorm, de cea mai mare utilitate în labirinturile complexe din mediul urban, de a putea realiza și de a-și transmite relatări, și relatări *realtime*, în timp real, de pe „câmpurile de luptă”.

Cu alte cuvinte, pe de o parte au sporit efectul-surpriză și, pe de altă parte, au redus drastic, în fața unui adversar – forțele de ordine – care nu a știut cum să facă la fel, opacitatea provocată de celebra „ceată a războiului” despre care a scris cu multă vreme în urmă von Clausewitz.

Un al treilea și ultim exemplu îl constituie foarte recente mișcări pro-democratice din Europa Centrală și din fosta Europă de Est. Cu un semn politic contrar, aceste ultime exemple prezintă o stranie asemănare genealogică cu cele ale „republicanilor comunitariști anti-globalizare”. Au fost executate în mod descentralizat, spontan în sensul de imprevizibil, și au fost ordonate exclusiv în conformitate cu o logică pragmatică a „scopurilor atinse”. Au fost *desenate* astfel – și au fost desenate cu compasul și echerul. Au identificat „stâlpi” vitali au

puterii instituite și i-au erodat cu diferite instrumente, pe diferite laturi, și într-un ritm sincopat, dar inexorabil.

Mă leg succint de două cazuri: cel al „Revoluției Violetelor”, care l-a înlăturat din funcție pe Slobodan Miloșevici, în 2000, și cel al „Revoluției Trandafirilor”, care la Tbilisi, în Georgia, a condus la finele anului 2003 la o demisie precipitată a lui Eduard șevarnadze.

Întâmplările, încă o dată, sunt cât se poate de instructive. *Otpor!* (în sârbă, „Rezistență!”) a fost o mișcare pro-democratică înființată în mediul universitar sârbesc în octombrie 1998, fiindu-i atribuit, în general, un mare impact instrumental în lunga luptă care, de-a lungul unei bune părți a anului 2000, a condus la căderea (și ulterior reținerea și trimiterea la Tribunalul de la Haga) lui Slobodan Miloșevici. Înființată ca un răspuns la represivele legi universitare și de control asupra mass-media ale dictatorului sârb și la început limitată doar la nivelul Universității din Belgrad, imediat după bombardamentele NATO asupra pozițiilor guvernamentale și strategice din fosta Iugoslavie, în special în Kosovo și în principalele centre industriale și pe liniile de comunicații statale, *Otpor!* a pus imediat la punct o campanie politică împotriva președintelui țării. Represiunea din partea forțelor de ordine a fost atât de violentă pe cât o permitea prezența ziariștilor străini conectați direct cu restul lumii prin canale de comunicații practic imposibil de controlat: în jur de 2000 de activiști au fost reținuți rapid și mulți alții au fost bătuți cu brutalitate.

De îndată ce Miloșevici și-a început campania prezidențială în vederea realegerii, în septembrie 2000, *Otpor!* a demarat cu o eleganță și o fermitate inexorabile celebra campanie „*Gotov je*” („Este terminat”), expresie redată de sutele de mii de *graffitti* care, de la o zi la alta, au împânzit orașele sârbești. Nemulțumirea sârbilor față de această conjunctură a fost mobilizată, iar Miloșevici a fost înfrânt. O combinație complexă de greve, proteste, petiții, acțiuni-fulger în presă, precum și publicitatea și coordonarea descentralizată și acefală au provocat o clară dezorientare fatală a ierarhiilor și sediilor puterii politico-militare sârbe.

Ca urmare a răsunătorului și în mare măsură neașteptatului succes obținut în fosta Iugoslavie, adevărate clone ale *Otpor!* au început să apară instantaneu. Asociații civice de tineret, întrutotul asemănătoare, au apărut în Georgia, în speță *Kmara*, sau *Pora*, în Ucraina, în timpul alegerilor prezidențiale din 2004, în care candidatul acesteia, Victor Iușcenko, în ciuda unei tentative de otrăvire care l-a desfigurat, a învins în cele din urmă, *Zubr*, în Bielorusia, împotriva președintelui Alexander Lukașenko, și *Mjaft!*, în Albania. Pașii urmați, în toate aceste cazuri, au fost practic identici, *mutatis mutandis*.

Et pour cause. Procesele de predare-învățare au fost cât de poate de dense. Câțiva activiști, „lideri” studențești anonimi din cadrul *Otpor!* se aflau, în martie 2000, la hotelul Hilton din Budapesta, în Ungaria, la invitația *International Republican Institute*, un *think-tank* american. La câteva sute de metri, tot pe malurile Dunării, alți studenți de la Universitatea din Belgrad erau cazați la hotelul Marriott, pe spezele *National Endowment for Democracy*, o entitate asemănătoare.

O parte din organizarea acestor acțiuni a revenit *Open Society Institute*, fondat și condus de George Soros, filozoful milionar cu un doctorat în Filozofie Analitică acordat de Sir Karl Popper la *London School of Economics*. La hotelurile menționate au asistat la seminarii, coordonate de profesori universitari și militari, în care a conferențiat și colonelul Robert Hervey, de două ori veteran în Vietnam, un cunoscut specialist și autor din domeniul formelor de rezistență non-violentă pretutindeni în lume, din Birmania până în diferite state latino-americane. Un teoretician operativ cu greutate.

Guru-ul intelectual al colonelului Hervey este Gene Sharp, un profesor american de științe Politice, mai întâi la Harvard, la *Center for International Affairs* (unde a lucrat timp de treizeci de ani), și acum *Senior Scholar* la *Albert Einstein Institution* din Boston, *Professor Emeritus* la Dartmouth, tot în Massachusetts, și autor al mai multor studii teoretico-practice¹¹⁸ asupra *empowerment*-ului activ al societății civile, care au fost traduse prompt în limba sârbă.

Rețetele lui Sharp și Hervey, precum și abilitatea studenților de a le deprinde și de a le valorifica în practică, au avut un efect devastator asupra dictaturilor pe care le-au vizat. La fel și transmisiunile sistematice și continue ale CNN și BBCWorld, care au difuzat imaginile în lumea întreagă. *Internetul* și telefoanele mobile, *web*-ul și omniprezentele SMS-uri au reprezentat, din nou, instrumente predilecte. De îndată ce tacticile schițate au luat în primire conjuncturile politico-organizaționale ale diferitelor regimuri, erodându-le ancorele care le asigurau și pe baza cărora își organizau capacitatea de exercitare a puterii, regimurile dictatoriale s-au prăbușit aproape instantaneu, atacate cu precizie de forțe mobile și difuze, insistente, deși cvasi-intangibile, dar în continuare foarte puternice.

În acest caz, ca și în celelalte, procesele de predare-învățare și de transmitere a mărturiilor (efectuate, de atâtea ori, dincolo de orice ipotetice frontiere politico-ideologice) nu au fost de neglijat. Fiecare din mișcărilor la care m-am referit a învățat, în mod evident și cu grijă, din experiențele anterioare. În acest scop, s-au scris cărți și articole. Mai ales, însă, au fost create *chatrooms*, *blogs*, s-au stimulat întâlniri și sesiuni de *brainstorming* pentru schimburi de experiență: așa cum a propus John Robb pe un *site* extrem de activ pe care îl are

---

¹¹⁸ Cunoscut sub epitetul de „Clausewitz al acțiunii non-violente”. Cartea sa, *Gandhi Wields the Weapon of Moral Power* (1960) a cuprins o introducere de Albert Einstein, iar *The Politics of Nonviolent Action* (1973), așa cum s-a scris după aceea, a fost „immediately hailed as a classic and the definitive study of nonviolent struggle”; *Making Europe Unconquerable* (1985) a avut o prefață de George F. Kennan, *Civilian-Based Defense: A Post-Military Weapons System* (1990) a fost utilizată de guvernele independente din Estonia, Letonia și Lituania pentru a evita o reinstaurare a controlului Uniunii Sovietice. O carte în curs de elaborare, în ediția preliminară în limba tibetană, este prefăcută de Dalai Lama. Traduceri în spaniolă ale lucrărilor lui Sharp circulă azi (sfârșitul anului 2005) în Cuba, Venezuela și Birmania. Pentru o discuție succintă asupra coordonatelor teoretice primare și inițiale ale lui Gene Sharp este utilă lectura articolului lui Brian Martin (1989), „Gene Sharp’s Theory of Power”, *Journal of Peace Research*, vol. 26, nr. 2, pag. 213-22. Pentru o simplă enumerare a celor 193 de metode de acțiune non-violentă clasificate de Sharp în 1973, consultați <http://pages.zdnet.com/trimh/id55.html> (accesate la 18 noiembrie 2005).

pe *net*¹¹⁹, au fost înființate *open source communities* care, în același mod în care Linux și Linus Torvald se înfruntă de aproape zece ani cu Microsoft și Bill Gates, încearcă să găsească interactiv, de cele mai multe ori *online*, soluții tactice pentru teme și obstacole operaționale și tasează, *pari passu*, coordonate strategice ca subprodus al însumării unor mii de strădanii individuale și colective ca convergență înspre problemele suscitată.

Cu o „lățime de bandă” mult mai mare, pentru a-mi păstra metafora, a fost creată și se menține în bune condiții ceea ce John Robb a numit o platformă în *open source*, un *bazar* de idei și proiecte. O piață la care se participă „negociind” proiecte și tactici pentru a trasa forme de intervenție politică mai eficace. Voi reveni la aceste puncte.

3.

Pentru a contextualiza mai bine toate cele expuse și pentru a descurca itele pânzei pe care am țesut-o până acum, și al cărei model [pe care l-am prezentat ca printr-o revelație fotografică] sper acum că începe să devină clar, permiteți-mi, deci, să mai fac un pas. Prin diverse exemple am demonstrat până acum capacitatea distructivă a rețelelor împotriva sistemelor ierarhice, potențialul acestora de a le *demonta*. Întrebarea care se impune este următoarea: cum se poate face față acestor *networks* atât de eficiente, indiferent că sunt grupări teroriste, insurgenți urbani sau miliții organizate ca atare? Cum să le combatem?

Având în minte obiectivul de a schița răspunsuri în acest sens, voi spune câteva cuvinte despre structura organizațională a al-Qaida, morfologia internă a acestei ONG teroriste, dacă vreți. Voi încerca să formulez ipoteze în legătură cu modul în care i se poate face față cu succes. Mă voi referi la așa-numitele „numere ale lui Dunbar”, în mod argumentabil expresii cuantificate ale singurelor gradații *stabile* de indivizi productivi asociați unii cu ceilalți în organizații structurale în rețea, precum cea a lui bin Laden. În contrapartidă, mă voi apleca apoi asupra operațiunilor aliate, conduse de americani și de britanici, în Afganistanul post-taliban și în Irakul de după Saddam Hussein.

Chestiunea generică pe care încerc să o evidențiez pas cu pas sunt *cascade failures* (anomaliile sau rupturile „în cascadă”) pe care rețelele tind să le inducă în sistemele ierarhice cu care se confruntă. Radiografia (sau, mai bine, T.A.C.) este simplu de enunțat: *atacând stâlpii de sprijin și verigile centrale ale sistemelor organizate pe baza principiilor de centralism și ierarhie* (fie în structuri polițienești sau politico-militare de comandă și conducere, fie în sisteme de alimentare cu apă, electricitate, iluminat sau telecomunicații, sau chiar și în

¹¹⁹ Vezi, de exemplu, John Robb (2004), „The Bazaar's Open Source Platform”, September 24, accesat la 15 noiembrie 2005 pe <http://www.g-cat.org/gcat3/>.

fluxurile de bunuri comerciale), *rețelele bine conduse reușesc cu ușurință, prin decapitarea nodurilor centrale ale sistemelor ierarhizate, să le provoace anomaliile în cascadă care, cu o rapiditate surprinzătoare, pot conduce la colapsul acestora.*

Ca fundal al elementelor pe care le voi expune, voi face trimitere, ori de câte ori am ocazia, la cazul portughez. Obiectivul celei de-a treia părți a comunicării mele îl constituie câteva observații legate de dinamica, fiziologia, dacă vreți, pentru a continua cu aceeași metaforă, a sistemelor la care m-am referit. Privind lucrurile dintr-un alt unghi, subiectul meu central, fundalul, dacă vreți, continuă să fie „războaiele de generația a IV-a”, cum au fost denumite.

Scopul meu continuă să fie același: de a-mi imagina cum trebuie să se prezinte în viitor gândirea strategică națională, în fața acestui tip de noi amenințări.

Mă îndrept direct către *pièce de résistance*, al-Qaida. Aș începe subliniind caracterul extrem de lax al structurii organice a al-Qaida și mai ales al rețelei de legături existente la nivelul relațiilor dintre grupurile operative. Într-un celebru material video găsit în Afganistan, Osama bin Laden în persoană s-a lăudat cu acest lucru, atașându-l implicit realizării (distrugerea Turnurilor Gemene) și afirmând irevocabil, cu o trufie nedisimulabilă, că „cei pregătiți să piloteze *nu* se cunoșteau între ei. Un grup de persoane nu se cunoștea cu celălalt grup”¹²⁰.

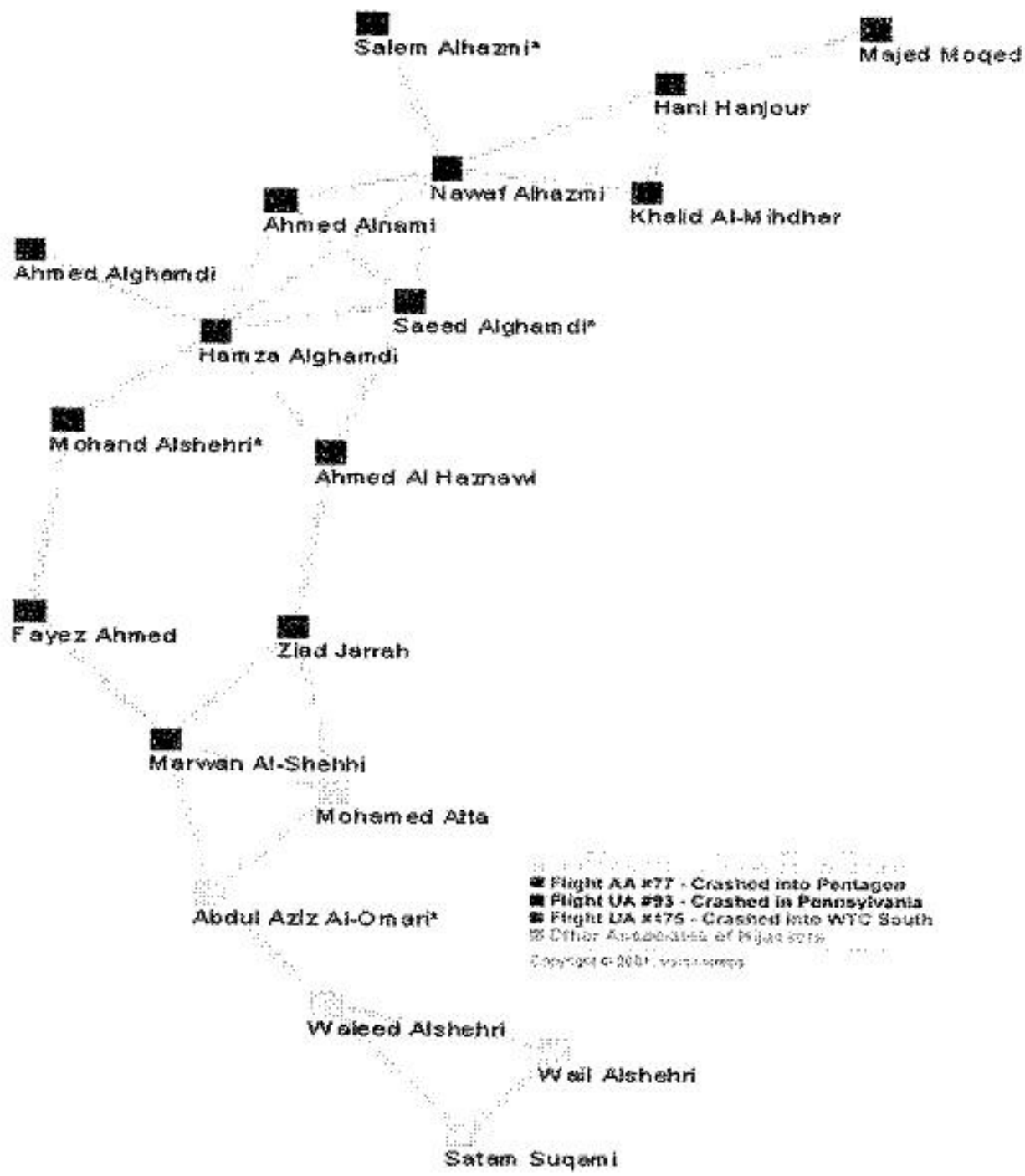
Alt element a fost recunoscut drept probabil de către serviciile occidentale de informații. Într-un interviu, din câte îmi amintesc, cu Larry King, pe CNN, dacă nu mă înșel, însuși Colin Powell a comparat structura difuză și policentrică a al-Qaida cu aceea a „unei rețele, a unui *holding economic*” [această magnifică invenție a juriștilor], sau chiar cu a unui *Internet chatroom*. Să nu credeți, însă, că acest fapt reprezintă un amorfism, în sensul unei omogenități complete, al structurii în cauză. Nodurile centrale, după cum vom vedea, devin indispensabile, îndeplinind funcția unui soi de „administratori de rețea”, cum ar fi de așteptat. Această structurare dualistă devine clară dacă trasăm „organigrama” relațională, așa cum vă voi demonstra.

Vreau să vă arăt câteva imagini foarte interesante, elaborate cu asiduitate în diferite faze, la puțin timp după 11 septembrie 2001, de un cercetător american, Valdis Krebs¹²¹, și care înfățișează rețelele *cunoscute* de legături și contacte pe care le întrețineau unii cu ceilalți teroriștii care au participat la acțiunile aeriene sinucigașe. Ceea ce v-am susținut până acum apare explicat grafic aici, cum cred că va reieși imediat, fără a fi necesare prea multe explicații.

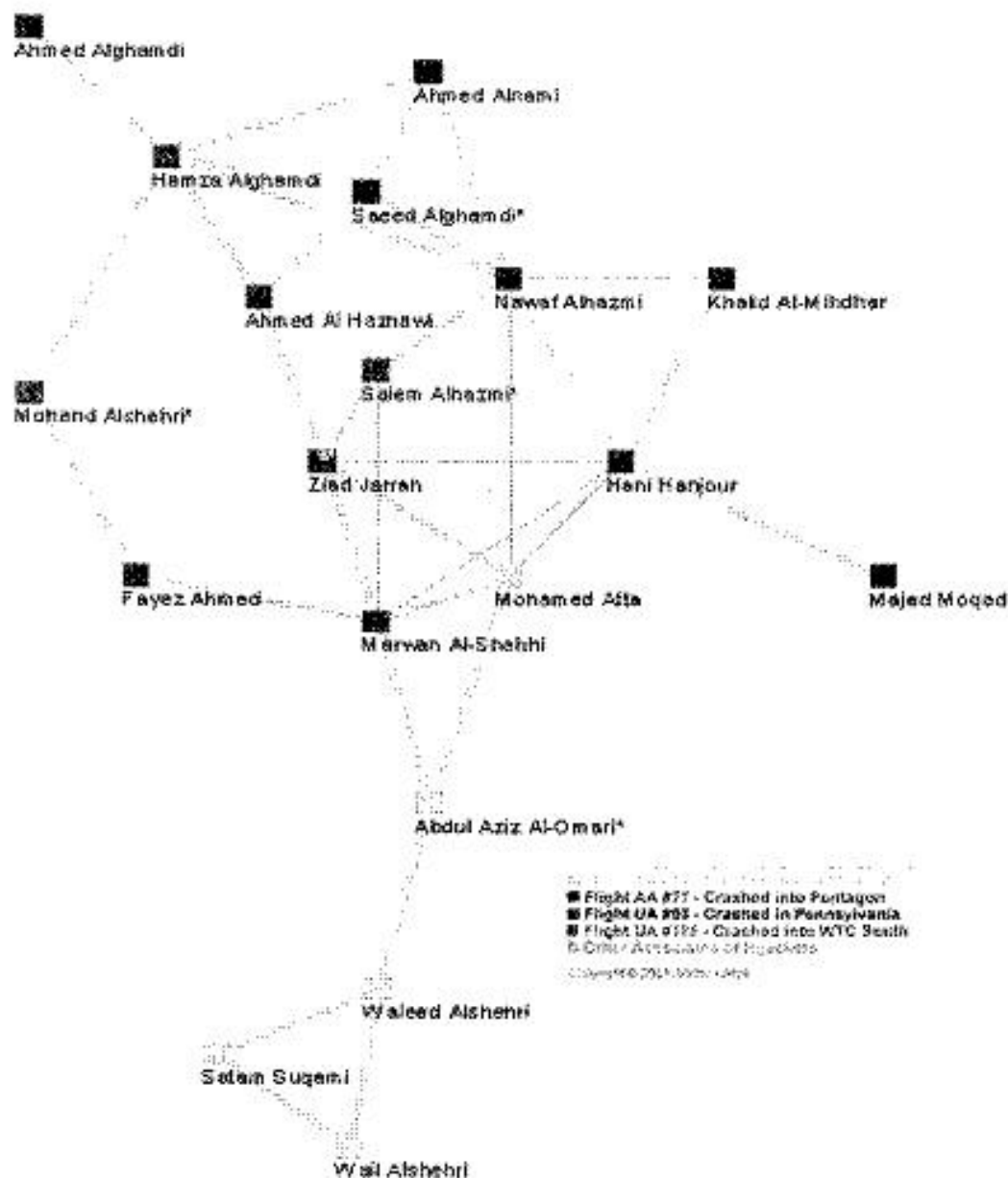
¹²⁰ O traducere a unei traduceri, unde albinele îmi aparțin. În transcrierea originală (U.S. Department of Defense, 2001) Osama bin Laden a afirmat că „*those who were trained to fly didn't know the others. One group of people did not know the other group.*”

¹²¹ Valdis E. Krebs (2002), „Unclouing Terrorist Network”, *First Monday*, volume 7, nr. 4.

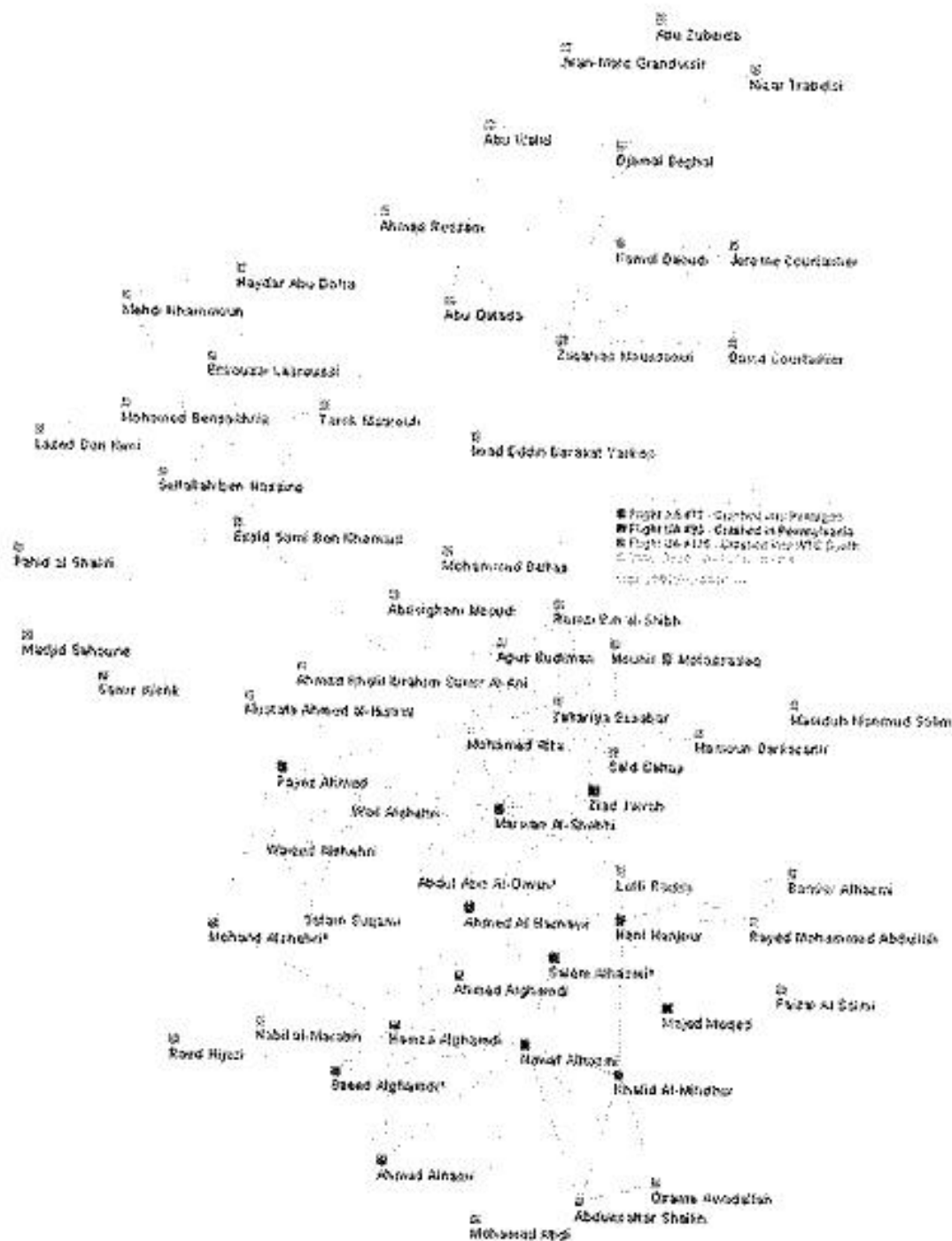
1. Iată schema modelului de relații [ca forma unui șarpe, *ça va sans dire*] care, pe baza materialelor nesecretizate, a apărut imediat, la mijlocul lunii octombrie a fatidicului an 2001:

2. Când a început să se știe despre întâlniri repetate pentru coordonarea și împărțirea de funcții în rândul membrilor grupurilor care au deturnat avioanele, prin contacte cu serviciile de informații altele decât cele americane (din Germania, Europa Centrală, Egipt, Jordania, Franța, Marea Britanie, diferite state africane), a apărut următorul model, și mai întortocheat:

3. Însă cei 19 operativi care au deturnat cele patru avioane nu au acționat singuri. Au avut alți complici, care nu i-au însoțit în misiunile finale. După doi ani, Valdis Krebs, tot pe baza unor simple știri din ziare, reconstituise și cartografiase următoarea rețea de contacte și relații cunoscute. Observați poziția nodală, de adevărată placă turnantă de comunicare și contact, a lui Mohammed Atta:

În loc să aprofundăm în continuare aceste reconstituiri (asupra cărora, în tot cazul, nu există cu mult mai multe date desecretizate), ar merita, poate, să analizăm puțin și să încercăm să extragem ceva din strădaniile ca aceasta.

Vă voi vorbi despre numerele lui Dunbar. Robin Dunbar este un cunoscut primatolog britanic, specialist de renume mondial, care a redactat în 1993 un articol important legat de limitele materiale ale grupărilor umane, pe care l-a stabilit la 150 de persoane, determinând, ca dimensiune medie, aproximativ 60 de indivizi¹²². Motivul pentru acest lucru, conform primatologului, ține de structura neocortexului cerebral și s-ar exprima ca un fapt cognitiv: acestea ar fi constrângerile efective pe care le avem în raport cu numărul de entități cu care reușim să menținem și să procesăm relații *stabile* și o comunicare *continuă*. Limita și media fixate de Dunbar pot și trebuie să fie aplicate pe diferite tipuri de grupuri: de la cercuri și cluburi de prieteni, la comunități virtuale de pe *net*, grupuri politice, grupări și celule teroriste etc.

Dar putem merge și mai departe decât simpla stabilire de medii și limite, fapt pe care l-a propus însuși Dunbar. Voi încerca să vă arăt ce se poate face și, în acest cadru, vă voi sugera utilitatea acestui fapt pentru tema conferinței noastre – liniile pe care se poate trasa viitorul gândirii strategice naționale – aplicând acest model cazului terorismului global de sorginte islamistă și în speță organizației al-Qaida.

O primă constatare. Pentru rețelele vii și distribuite în spațiu, nu toate dimensiunile sunt posibile, spre deosebire de ceea ce se întâmplă cu grupurile ierarhice care pot avea orice proporții pe care am vrea să le dăm. Chestiunea este bine-cunoscută sociologilor, psihologilor din domeniul dinamicii de grup sau antropologilor [profesie pe care am avut-o într-o altă viață, în urmă cu aproape două sute de ani]. Tocmai această dispunere în rețea, care le face atât de rezistente la decapitări și eroziuni, impune limite maxime absolute ale proporțiilor pe care le pot atinge, creând discontinuități ale seriei de dimensiuni posibile. Care sunt acestea?

Analizele comparative atente arată că eficacitatea începe să dispară când rețelele ajung la 80 de membri, ajungând la o scădere radicală când se ating 150 de membri, care reprezintă această limită *maximă* pentru o

---

¹²² Mai exact, R. Dunbar a argumentat, pe baza studiilor comparative asupra a 36 de specii de primat, că numărul 147,8 reprezintă dimensiunea limită medie a grupurilor sociale umane, scriind că „*there is a cognitive limit to the number of individuals with whom any one person can maintain stable relationships, that this limit is a direct function of relative neocortex size, and that this in turn limits group size ... the limit imposed by neocortical processing capacity is simply on the number of individuals with whom a stable inter-personal relationship can be maintained*”. Ca o observație, R. I. Dunbar, prin numeroase exemple provenite din cele mai variate culturi, a insistat că faptele empirice îi confirmă extrapolarea. În mod fascinant, Dunbar vede în limbajul uman (adică în comunicarea intensificată pe care acesta îl favorizează) un mecanism de „*grooming*”, care permite o amplificare a numărului de interacțiuni gestionabile pe cale cognitivă. Iată referința biografică completă: R. I. M. Dunbar (1993), „Coevolution of neocortical size, group size and language in humans” *Behavioral and Brain Sciences* 16 (4): 681-735.

interacțiune cât de cât coezivă și eficace. Nu e greu de expus motivele acestui fenomen. De exemplu, pentru Chris Allen¹²³, un analist britanic, slăbirea inițială se datorează eforturilor sporite care încep să devină necesare pentru a continua să se mențină indispensabila coeziune de grup. Scăderea devine inevitabilă când se ajunge la aproximativ 150 de persoane, pentru că în această fază interacțiunea directă și personală se estompează, în asemenea măsură încât nu se mai pot soluționa insatisfacțiile și tensiunile, ceea ce face ca gruparea în rețea, deja prea mare, să se fragmenteze în grupări mai mici, coezive, care pot sau nu să întrețină legături între ele. Numărul 150 ar reprezenta, prin urmare, un tip de *limită materială efectivă* a dimensiunilor acestor grupuri: este numărul lui Dunbar¹²⁴.

Foarte probabil, Al-Qaida reușea să mențină unite și neschimbate grupuri mai mari, atunci când dispunea de tabere de pregătire în Afganistan, așa cum reușește și acum, în alte zone. Motivul pare din nou simplu de înțeles: apropierea și intimitatea permiteau al-Qaida – sau membrilor care se aflau în tabere – să opereze ca o entitate militară ierarhică clasică. O dată distruse taberele de pregătire, așa cum s-a întâmplat în majoritatea cazurilor, factori ca cei la care m-am referit vor fi provocat, cu siguranță, fragmentarea-atomizarea al-Qaida pe care o constatăm astăzi.

Aceste considerente ne conduc la două tipuri de dimensiuni practicabile, în sensul de stabile: urmându-l pe Chris Allen, le putem numi grupări de *mici* proporții și grupări de proporții *medii*. Să le privim ca pe două *golden numbers*¹²⁵, două „puncte de acumulare”, dacă vreți. Să le prezentăm.

Grupările (sau celulele, dacă preferați) care sunt mici și care par viabile în ceea ce privește îndeplinirea atribuțiilor concrete, ating de obicei o dimensiune optimizată de 7-8 membri. O limită minimă s-ar situa în jurul a 5 membri, număr sub care devine imposibilă mobilizarea de resurse care să garanteze eficacitatea optimă în exercitarea atribuțiilor; limita maximă se situează în jurul a 9 membri.

Grupările de dimensiuni medii, la rândul lor, au în jur de 45-50 de membri ca proporții optime, cu o limită inferioară de aproximativ 25 și una maximă de circa 80 de membri. Între nivelul mediu de 9-10 și cel de 45-50 de membri nu pare să se afle nimic. Aceasta trebuie să se datoreze faptului că, la entitățile cu mai mult de 9-10 membri, devine imperativă dovedirea vreunei

---

¹²³La adresa http://www.lifewithalacrity.com/2004/03/the_dunbar_numb.html (pe care am accesat-o la 17 noiembrie 2005) puteți găsi fascinantul articol al lui Chris Allen (2004), intitulat „The Dunbar number as a limit to group sizes”, *Social Software, Web/Tech*, un Permalink datat 10 martie pe care l-am accesat la adresa de mai sus la 20 noiembrie 2005. Fiind de acord cu Dunbar în punctele esențiale, Allen se apleacă asupra comunităților *online* (studiind și categorisind diferite astfel de comunități) și amplifică și subdivide gradațiile propuse inițial (C. Allen denotă limitele dintre subdiviziuni, pe care le sugerează a fi *break points*), postulând că specificitățile *net*-ului, la nivel comunicațional, fac posibil acest lucru. Mai mult decât o critică, avem de-a face cu o rafinare a ipotezelor lui Dunbar, într-un cadru empiric mai amplu.

¹²⁴Coroborările abundă. Nu întâmplător, o companie militară are 150 de membri și o divizie are 150 de sergenți. Empiric, militarii au descoperit numerele lui Dunbar mult mai devreme.

¹²⁵Aceasta era expresia utilizată tradițional, în anii '70 și '80 ai secolului trecut, de către antropologii care se ocupau (și am fost unul dintre ei) cu studierea grupărilor nomade de vânători-culegători.

specializări funcționale a acestora. Iar o specializare necesită un număr prea mare de „manageri” și controlori. Din câte indică studiile întreprinse, gruparea începe atunci să obțină rezultate pozitive ale *investițiilor în management* pe care le-a efectuat. Numărul de 25 pare să fie punctul de *break-even*, ca să mă exprim așa.

Contrar așteptărilor, aceste aspecte nu sunt irelevante, întrucât intervine un stadiu de slăbire a grupurilor. Discontinuitatea dintre nivelul de 9-10 și cel de 45-50 de membri dă naștere unei perioade care e pe de o parte neliniștitoare și, pe de altă parte, problematică, fiind bine-cunoscută specialiștilor în creșterea și dezvoltarea rețelelor teroriste. Nu e greu de înțeles de ce. Amploarea scăzută a pagubelor pe care reușește să le provoace o grupare mică, de 7-8 membri, o rezumă la un spațiu geografic redus și de aceea nu reprezintă o mare amenințare. O dată crescută la 45-50 de membri, rețeaua devine capabilă să inițieze atacuri în spații geografice mult mai ample.

Totuși, *în timpul tranziției de la prima dintre aceste dimensiuni la cea de-a doua, rețeaua trece printr-un stadiu de mare vulnerabilitate*. Într-un interval de timp ce poate fi estimat cu o oarecare precizie, coeziunea internă a rețelei devine laxă și, timp de zile sau săptămâni, ceea ce înainte constituia o rețea devine, provizoriu, o structură ierarhizată, în vederea execuției practice și prompte a schimbării dimensiunilor. Acest lucru, bineînțeles, dă naștere unei excelente ocazii de acțiuni antiteroriste eficace, dacă știm să fim suficienți de rapizi în exploatarea intervalului de timp în care rețeaua se află într-o *tranziție a dimensiunilor*.

Acest fenomen nu apare numai în grupurile teroriste. Orice alte grupuri umane, din câte se știe, sunt condiționate de limite de acest tip impuse proporțiilor sale și prezintă, prin urmare, vulnerabilități asemănătoare. Voi da un singur exemplu: conform unor cifre demne de încredere ale FBI¹²⁶, între 2002 și 2003, în Mafia newyorkeză, Genovese era cea mai mare dintre familiile din oraș și, după recrutarea a 9 noi executanți, au reușit să atingă un contingent general de 152 de mafioți. Gambino, la rândul lor, din câte se pare, au avut un *annus horribilis* în 2000-2001, când au pierdut 33 de „soldați”, reușind însă să păstreze 130 de membri, ceea ce i-a transformat în a doua familie, în termeni cantitativi. În același timp, Luchese, mai slabi, au reușit *quand même* să adopte trei noi membri în cadrul familiei, care a ajuns astfel pe locul 3, cu un total de 113 răufăcători pe străzile orașului, conform surselor din poliția federală. Au urmat, în anul 2002, familiile Colombo și Bonnano, cu 90, respectiv 85 de ucigași. Ca o curiozitate, merită remarcat că mult mai neînsemnații DeCavalcante, creditați, Dumnezeu știe de ce, ca model pentru celebrul serial TV *The Sopranos*, cu numai 36 de membri, au intrat în călduri și, în anul respectiv, au sedus 8 noi recruți.

---

¹²⁶ Pentru un articol fascinant din care au fost extrase aceste date, vezi „NYC Mafia families hold”, *BBC News, Americas*, 20 mai 2002, o lucrare extrem de inedită, disponibilă (la 16 noiembrie 2005) la adresa <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/1998026.stm>.

Observați că, chiar și în cazuri ca acestea, limitele materiale concrete ale dimensiunilor grupurilor, la care m-am referit până acum, se mențin, deși în numere ușor umflate, dat fiind că e posibil întotdeauna, cel puțin în regim cu contract provizoriu, sau în funcție de sarcini, să se recruteze „pistolari de închiriat”, ca executanți sau bodigarzi. FBI știe prea bine că fragilitatea lor crește în perioadele de tranziție a dimensiunilor, la care, mai devreme sau mai târziu, se văd expuși.

4.

Să ne întoarcem la tema noastră centrală. Entitățile de acest tip, organizate în rețea, nu le putem combate doar exploatănd, analitic, momentele de relativă slăbiciune. Pentru a fi eficienți, în mod susținut și sustenibil, poate cea mai bună formă ar fi aceea de a ne organiza noi înșine în *swarms*. Un concept care deja nu mai e nou.

Swarm e un termen pe care, la început, am încercat să îl traduc prin roi. *Swarming*-ul este o manevră tactică (uneori operațională) de convergență, într-un punct unic, a unor forțe foarte dispersate¹²⁷. Avantajele sunt evidente: nu mai este nevoie ca forțele pe care le utilizăm să fie mai puternice decât acelea ale oponentului nostru; este de ajuns ca ele să fie mai puternice în *punctul de conflict*. Napoleon pur¹²⁸.

Un exemplu, pentru a relua ceea ce am afirmat mai înainte, poate fi extras din mișcările anti-OMC de la Seattle, în noiembrie 1999. Un *rewind* rapid ne demonstrează acest lucru. Anarhiștii din gruparea *Black Box*, îngrămădiți în mijlocul număr mare de manifestanți pacifiști, constituiau un mic grupuscul pregătit să folosească violența. Din această poziție foarte dispersată, utilizând mijloace sofisticate și instantanee de comunicare între diferiții membri (în speță

¹²⁷ Aceasta este definiția clasică a *swarming*-ului, dată de John Arquilla și David Ronfeldt (2003): „*swarming* is a seemingly amorphous but carefully structured, coordinated way to strike from all directions at a particular point or points, by means of a sustainable “pulsing” of force and/or fire, close-in as well as from stand-off positions. It will work best – perhaps it will only work – if it is designed mainly around the deployment of myriad small, dispersed, networked manoeuvre units. The aim is to coalesce rapidly and stealthily on a target, attack it, then disperse and redispense, immediately ready to recombine for a new pulse. Unlike previous military practice, battle management is now mainly about “command and decontrol,” as networked units all over the field of battle (or business, or activism, or terror and crime) coordinate and strike the adversary in fluid, flexible, nonlinear ways.” O definiție reprodușă în mod sistematic în publicațiile militare mai recente (mă refer la ultimii trei-patru ani) ale americanilor. Într-o definiție mai succintă, echivalentă, Arquilla și Ronfeldt anunțau că „*swarming* is a seemingly amorphous, but deliberately structured, coordinated, strategic way to strike from all directions at a particular point or points, by means of a sustainable pulsing of force and/or fire, close-in as well as from stand-off positions”. O altă definiție-descriere este aceea a lui B. Clough, reprodușă în (eds.) Donald Inbody et al, (2003), mai „auto-poietică”, cum ar spune specialiștii în teoria sistemelor, descriind mai degrabă *swarming*-ul ca „a collection of autonomous (or semi-autonomous) entities which rely on local sensing and simple behaviours – interacting in a way that a more complex behavior emerges from entity interaction”. Un alt analist politico-militar, Howard Rheingold, în cadrul aceleiași conferințe susținute la 13 și 14 ianuarie 2003 la McLean, în Virginia, l-a denumit, cu o zgârcenie descriptivă-analitică, „a smart mob.”

¹²⁸ Pentru o formidabilă istorie a *swarming*-ului, publicată recent, vezi vasta și bogata monografie a lui Sean Edwards (2005), *Swarming on the Battlefield, Past, Present, and Future*, Rand Corporation, Santa Monica, California.

SMS-uri), reușeau să se îndrepte cu toții în același loc, cu o rapiditate enormă, zdrobind forțele polițienești prezente acolo în încleștări scurte, dar extrem de intense, și dispersându-se imediat pentru a se amesteca din nou în mulțimea amorfă de manifestanți, și asta, înainte ca autoritățile să reușească să regrupeze și să reamplaseze forțele de ordine în locația atacată.

Mai mult decât atât, făceau acest gen de incursiuni în mai multe locuri deodată, pe baza mai multor grupări mici de *swarmers*. Cei din *Black Box* au repetat până la epuizare acest adevărat *pulsar* format din grupuri de *swarmers*, iar poliția din Seattle nu a fost capabilă în nici un moment să se adapteze și să reacționeze la timp.

Este ușor de generalizat. Remarcați că *swarming*-ul, o tactică operațională adecvată mai ales în situații de asimetrie, depinde de câteva principii extrem de simple: (i) fluiditate, adică o mai mare mobilitate și rapiditate de deplasare și tactici de retragere și „invizibilizare” mai bune decât ale adversarului, (ii) capacitate de concentrare locală și, dacă se poate, cu adversarul la o distanță de trăgere, cu o forță superioară a ceea ce deținute de oponent, și (iii) o mai bună imagine a situației (ceea ce anglo-saxonii denumesc „*situation awareness*”) decât oponentul.

Întrunirea acestor trei principii fac din *swarming* o tactică practic imbatabilă. E ceea ce a ajuns să se întâmple în Irak, spre marea și britanice.

Swarming-ul nu e, cu toate acestea, o tactică *complet* imbatabilă. Este de ajuns, de exemplu, ca adversarul să reușească să neutralizeze *unul* din cele trei principii pe care le-am enunțat, pentru ca riscul unei anomalii să crească în mod vertiginos. Tactica militară americană de înfrângere a grupurilor de *swarmers* este intitulată de strategii anglo-saxoni *Find, Fix, and Defeat* [în ciuda diferențelor de importanță dintre *swarming* și gherilă, expresia este una nu foarte diferită de ceea ce, în luptele noastre anti-gherilă, numeam „localizare, reprimare și distrugere”, cu „forțele din pătrat” și „trupele speciale”¹²⁹].

Este o contra-tactică ce, dacă este bine aplicată, dă roade. O ilustrare numai. La Convenția Națională Republicană din 2004, ținută la New York, de exemplu, ori de câte ori un „impuls” de *swarmers* intra în acțiune într-o locație, grupuri pre-amplasate de polițiști, evitau contactul direct și desfășurau garduri de plasă, din plastic, lungi și înalte, în perimetrul în care se petrecea acțiunea. Au realizat, astfel, baraje artificiale în calea unei eventuale retrageri a manifestanților, care se vedeau „decelerați” și, în același timp, izolați în enclave

¹²⁹ Vezi, în speță, John Cann (1997), *Counterinsurgency in Africa. The Portuguese Way of War, 1961-1974*, tradus în portugheză ca *O Modo Português de fazer a Guerra* („Modul portughez de a face război”). Date fiind diferențele marcate și insuficient de evidente dintre gherilă și *swarming*, nu aș vrea să insist prea mult asupra acestor comparații, care pot conduce la greșala de a sugera mai multe paralelisme decât s-au constatat în realitate. *Swarming* înseamnă asimetrie în stare pură; gherila, nu. Nu poate să nu pară paradoxal că, după o convertire la lupta anti-gherilă în 1960-1961 și o tentativă de reconversie convențională începând cu a două jumătate a anilor '70 ai secolului trecut, forțele armate portugheze se văd acum împinse din nou spre războaie asimetrice și formate organizaționale corespunzătoare aceluiași scop.

din care nu reușeau să se retragă suficient de repede, iar în interiorul acestora erau neutralizați cu ușurință.

În plus, bunele tactici mai includ crearea de grupări mai fluide [mai lichide, pentru a repeta o imagine] decât cele ale adversarilor, comunicații pe bandă mai lată decât a lor și actualizări ale *battlefield situation* (adică o *battle awareness*) mai bune, mai regulate și mai detaliate decât ale *swarmer*-ilor atacatori.

Cu alte cuvinte, *swarmer*-ii sunt combătuți de *swarmer*-i mai eficienți¹³⁰. Când acest lucru nu se poate, lupta se dă prin faptul că „inamicului” nu i se permite realizarea deplină a cel puțin *unuia* dintre cele trei principii enumerate, adică fluiditatea, capacitatea de concentrare a forțelor într-un singur punct sau *situation awareness*.

Formulând: reacția noastră trebuie dată de fiecare dată pe plan *organizațional*. Alternativa este aceea de a ne vedea dezmembrați, așa cum s-a întâmplat cu regularitate în luptele asimetrice de generația a IV-a cam pretutindeni în lume.

Pentru a perspectiva toate aceste elemente, merită formulat în acest punct un comentariu de caracter comparativ și general. O pauză de reflecție poate avea o oarecare utilitate. Este adevărat că schimbările din domeniul tehnologiilor de comunicare și informare (de la calea ferată la telegrafia fără fir, la telefon și radio) au avut din timpuri imemorabile un impact enorm la nivelul „*command and control*” militar. Au presupus, însă, întotdeauna o creștere a centralizării controlului, satisfăcând, astfel, într-o sintagmă rămasă celebră, dorința ca „*commanders to command and staffs to staff*”.

Pe de altă parte, cu noile tehnologii ale informației, presiunea resimțită este inversă: împinge în direcția unei autonomii din ce în ce mai mare. E o situație ce poate părea paradoxală și care suscită întrebări de fond legate de definirea obiectivelor parțiale, de mecanismele de conciliere a eforturilor de a le interconecta, și o nouă privire pe care trebuie să o aruncăm însăși naturii (și pentru urgența unei redefiniri a rolului) *comenzii și conducerii* acțiunilor militare. Un punct ce nu poate fi subliniat suficient. Așa cum scria cu luciditate Thomas Adams în anul 2000¹³¹, având în minte forțele armate americane, „*they [the modern US military] have the technology to move information down to the lowest level so that it is possible for the men inside tanks to have as much information as their commanders have. . . . But once you give that information to tank crews,*

¹³⁰ În bibliografie am inclus câteva dintre numeroasele referințe și comunicări referitoare la cele mai bune strategii de combatere a *swarming* și a *network centric warfare*. Un bun punct de plecare ar fi scurtul, dar incisivul articol al lui Alan D. Campen (2001), un colonel american care propune ca „*terms such as consultation, collaboration, cooperation and coordination [ceea ce denumesc „cei patru C”] express the vital relationships that must be established among disparate yet richly interconnected fighting units. These relationships*”, insistă pe bună dreptate, „*are essential if their individual skills and initiatives are to conjoin to achieve common joint and coalition goals*”. Ceea ce ne sugerează Campen este o adevărată hartă (chiar dacă una de rezoluție scăzută) a unei coordonări descentralizate.

¹³¹ Thomas Adams (2000), *op. cit.*: 62.

and they start working for their own safety, their own victory, how are they going to respond to commands from above? And what happens to battle strategy? Is it in the head of the commander, or do you just train the crews and let them figure it out for themselves as the situation demands?". și, mai departe: „*imagine an environment of rapidly shifting battlefields, probably in urban areas. Fighters are moving and operating with lightning fluidity responding to changes in the situation at the individual and squad level. Deadly accurate fire support is on call by the basic soldier or marine. Response times are too short for bureaucratic channels and formulaic calls for fire. Instead, the digitized soldiers are able to take instant advantage of fleeting opportunities--a misstep by the enemy, a sudden break. Decisionmaking power is forced downward; there are too many individual situations and too many variations for commanders to control. Deciding how to prioritize resources in such a situation is a real problem. To blindly follow a pre-set operations order--"We will attack in this sector, preceded by a diversion here"--is to abandon most of the advantages gained by the panoply of sensors and information systems"*.

Nimic nu e de o noutate deosebită aici. Reușind un contrast excelent, remarcabilul colonel american Alan Campen afirma, în 2001, că „*decentralized, self-synchronized network-centric warfare with sophisticated sensing and striking capabilities at the very tip of the combat spear* demands far more of command and control than does the orchestration of a symphony with its centralized direction and well-rehearsed score. *Widely dispersed combat units, which must necessarily act as one, will not benefit from centralized orchestration. Instead, they require the integrated flexibility described by musician Wynton Marsalis in explaining how innovative and individualistic jazz artists 'negotiate their agendas' in real-time pursuit of a common theme – in this case, commander's intent"*. Detaliind în plan formal, Campen evidențiază, în acest context, avantajele unei „*decentralized, and self-synchronized, multidimensional orchestration of military operations*”¹³². O lecție de deprins.

Generalizând: chestiunea conceptului de *command and control* este, de fapt, esențială. Perfecționarea mijloacelor pentru o mai bună coordonare [poate că expresia „orchestrație”, folosită de Campen, e metaforă mai bună, deși nu e ideală] a acțiunii agenților autonomi, sau cvasi-autonomi, fiecare din ei cu propriile sale procese de luare a deciziilor, este primordială. În ceea ce privește mecanismele de învățare, cel mai important va fi acela de putea descrie diferitele mijloace utilizate pentru a reuși o coordonare a eforturilor actorilor independenți (sau relativ independenți), prin piste, mesaje și legături sau conexiuni lăsate „în mediu”, care asigură procese mai bune pentru circulația indispensabilă a informațiilor utile ce permit convergențele și complementaritățile vizate. În fond,

---

¹³² *Op. cit.* Sublinierile îmi aparțin. Pentru acest gen de probleme, vezi lucrarea deja citată (eds.) Donald Inbody et al, (2003), *Swarming, network enabled C4ISR*, Conferențe Proceedings, McLean, Virginia, o publicație oficială a *Office of the Secretary of State*, cu articole magnifice și extrem de tehnice ale celor mai buni specialiști americani și britanici.

este vorba despre realizarea unei identificări a formelor oblice, dar mult mai eficace, de trecere sau de transmitere a informației.

Sunt cunoscute diferite dispozitive de predare-învățare de acest tip. Câteva dintre ele pot fi enumerate cu ușurință. În absența adevăratelor coordonări centrale, astfel de mecanisme funcționează în mod normal pe bază de diagnostice comune legate de forțele și slăbiciunile adversarilor-țintă, împărtășind, chiar și sub o formă tacită, un minim de ultime finalități. Când și în măsura în care acest lucru este posibil, constituie de multe ori una sau mai multe *open source communities* bazate pe un schimb liber și constant de informații, în ceea ce redundează pe o adevărată piață deschisă și ușor de accesat a ideilor și tacticilor ce le permit să întreprindă convergențe regulate în legătura pe care o sedimentează între lecturile pe care le întreprind și scopurile pe care le au. Acest lucru poate fi atins în mod frontal și deliberat prin deschiderea de *logs* sau *blogs* pe *Internet*, de exemplu; sau chiar, în formate mai dense și mai intense, prin intermediul „pulsățiilor” de transmisie concentrată a informațiilor și experiențelor, prin intermediul tehnicilor de „publicitate în circuit restrâns” pe care reușesc să le mențină și să le susțină, și care merg de la contacte directe, fulger, la SMS-uri telegrafice, trecând prin realizarea și circularea de „manuale tactice de operațiuni”. Cu alte cuvinte, se pleacă de la consensuri minime și confuze, tinzând să li se dea o substanță sporită în *forumurile* pe care reușesc să le creeze¹³³.

Chiar și un grad mult mai mic de coordonare explicită și foarte puțin ierarhizată poate provoca efecte surprinzătoare. Un exemplu va fi suficient în acest sens. Dispozitivele descentralizate pot, de asemenea, să opereze prin intermediul unor formate clandestine (dar nu neapărat mai puțin eficace) de predare-învățare, formate ce includ utilizarea mai mult sau mai puțin sistematică, în mediile în care acționează, a „marcatorilor ambientali” (să în numim astfel, prin raportare la ceea ce fac biologii și ecologiștii). Acești marcatori funcționează, de exemplu, ca o semnalizare mai mult sau mai puțin explicită a țintelor și, de asemenea, prin demonstrarea vulnerabilităților adversarului, reușită prin atacuri care la început sunt plănuite intenționat astfel încât să fie diversificate – și cu rezultate prin urmare diferite unele de altele, cu tot potențialul „didactic” pe care îl implică – și acțiuni selecționate și întreprinse cu scopul de a semnaliza în mod sonor *preferințe* ale atacatorilor, sau *vulnerabilități* ale celor atacați, dând măsura unei bune înțelegeri între parteneri ce „vorbesc un limbaj comun”, care sunt atenți unii la acțiunile celorlalți, dar care nu pot sau nu riscă o mare comunicare *directă* între ei. În natură, procesele de învățare de acest tip se bazează, în mod caracteristic, pe baterii de instincte de rezultă din adaptări evoluționiste. În grupările umane și pe termen scurt, este suficientă crearea, de la

---

¹³³ Pentru o primă abordare teoretică a încadrării proceselor – destul de specifice – de învățare în comunitățile virtuale, este de folos lectura articolului de Han, Seungyeon și Hill, Janette, „Collaboration, Communication, and Learning in a Virtual Community”, în Subhasish Dasgupta (copyright 2006), *Encyclopedia of Virtual Communities and Technologies*: 29-36, Idea Group Reference.

bun început sau pe parcurs, a unei „culturii” adecvate de învățare și de transmitere a informațiilor agenților autonomi (sau cvasi-autonomi), fiecare din ei cu propriile sale procese independente de luare a deciziilor.

Concluzionez printr-o paralelă. Ca și în ceea ce privește dezvoltarea de *open source platforms* [ca sistemele de operare Linux deja menționate], secretul succesului activităților și proceselor de învățare rezidă într-o serie simplă de principii sau factori¹³⁴. Privind lucrurile din perspectiva *swarmer*-ilor, pentru o eficacitate garantată este de ajuns: (i) să încerci să pui în circulație din timp și în mod repetat formatele consecutive – să încerci noi forme de atac, cu cât mai mare varietate și rapiditate, în loc să aștepti „planul perfect”; (ii) să înveți a recunoaște ideile bune utilizate de „partenerii” implicați în procese de „co-dezvoltare” a tacticilor operaționale; și (iii) *co-developer*-ii, funcționând ca *beta testers* pentru noi formate de atac, sunt cei mai buni aliați, întrucât inovează planurile trasate, colaborează în legătură cu slăbiciunile identificate și puse în evidență prin atacurile noastre, și creează un zgomot generic care protejează sistemul, în sensul că îngreunează identificarea de către adversar a sursei atacurilor. Dacă există un *pool* suficient de mare pentru *co-developers* capabili, încăpățânați și atenți, este doar o chestiune de timp până ce se observă evidența soluției la o problemă dificilă, soluționând-o prompt; după aceea, ne este de ajuns să *copiem* sistemul utilizat.

5.

Aș vrea să închei, întorcându-mă foarte rapid la cazul portughez pentru a-i aplica o plasă pe care tocmai am țesut-o, sau mai bine, pentru a i-o arunca, în arcu amplu despre care a, vorbit. Voi fi rapid, concis și direct.

În cazul în care păstrăm o politică externă cât de cât eficace și criza europeană nu se agravează radical, nu ar fi nici un abuz dacă am estima că pare probabil ca amenințările efective la adresa portughezilor, a siguranței noastre naționale și a îndeplinirii obligațiilor față de cei cu care avem relații speciale în cadrele de securitate și apărare – europeni comunitari, parteneri NATO și, mai difuz, statele lusofone și Națiunile Unite, să își „schimbe regimul”, ca să spun așa. Lumea s-a globalizat și, o dată cu ea, s-a globalizat și terorismul. Vechile amenințări se mențin, *dar deja nu mai sunt nici singurele, nici cele mai importante.*

De multă vreme, este foarte clar că suntem din ce în ce mai mult nevoiți să ne confruntăm cu un amestec confuz de actori nestatali, grupuri separatiste și „iredentiste”, revolte ale insurgenților, atacuri teroriste, tulburări urbane, război electronic și informațional și amenințări de utilizare a armelor de distrugere în

---

¹³⁴ Vezi, pe această temă, excelenta lucrare a lui Eric S. Raymond (1996), intitulată „The Bazaar and the Open Source Platform”, *First Monday*, 3 (3), pe care, la fel ca celelalte referințe utilizate, o includ în bibliografia finală, și pe care am consultat-o la 18 noiembrie 2005.

masă. Semnalele cum că aceste lucruri încep să se petreacă și aici sunt nenumărate¹³⁵. Într-un cuvânt, par să se fi instalat definitiv numeroase amenințări neconvenționale. Bineînțeles, cu o oarecare exagerare [dar aici se aplică legea lui Murphy], avem uneori senzația incomodă de a trăi în interiorul unui butoi cu pulbere.

Este vorba despre provocări pentru care *nu* suntem întrutotul pregătiți. Sunt, însă, provocări de care *putem* (dispunem de proporțiile, mijloacele și ocaziile excelente în acest sens, așa cum voi argumenta foarte succint și orientativ) și *trebuie* să profităm.

Mai acordați-mi, vă rog, puțină atenție. Deși sunt extrem de utile în împrejurări convenționale – și în acest sens, pentru îndeplinirea obligațiilor, angajamentelor și alianțelor noastre continuă să joace un rol primordial – armamentele „clasice”, cum ar fi navele mari de război, submarinele, avioanele grele de transport, vehiculele blindate și alte „arme de teatru de operațiuni” au o utilitate foarte redusă atât ca răspuns, cât și ca metodă de combatere a grupărilor teroriste, insurgente și a revoltelor, mai ales dacă formatele organizaționale ale atacatorilor vor fi – și sunt cu siguranță – cele ale unui *swarming* asimetric a căror învățare și transmitere sunt evident proeminente.

Ceea ce am schițat în prezentarea mea are consecințe pe care nu le putem ignora și care sunt foarte concrete. Dacă tendințele se mențin, și totul pare să o indice, noile amenințări care se profilează în orizont impun, cu maximă urgență, redefiniri doctrinare masive și o redirecționare *marcată* a conceptelor noastre strategice de apărare, a *pregătirii* acordate forțelor noastre armate, a armelor alese, a caracteristicilor *echipamentelor* produse sau cumpărate, a rolului central atribuit *operațiunilor speciale și serviciilor de informații* de care dispunem, precum și o redimensionare a capacității de reacție a sistemelor noastre de urgență și de protecție civilă. Amenințări ca cele prezentate necesită o colaborare din ce în ce mai strânsă între ministerele Afacerilor Externe și Apărării Naționale și între acestea și cel al Administrației Interne.

Ocazia se află în fața noastră. *Un* prim pas a fost făcut prin încheierea recrutărilor și prin profesionalizare. *Alt* pas l-a reprezentat crearea, anul trecut, la 1 octombrie, a Institutului de Înalte Studii Militare. Fereștrele sunt deschise. Larg

---

¹³⁵ Un scurt comentariu pe marginea acestui subiect. Este normal să se discute, azi, despre ceea ce prilejuește mișcări precum cele pe care le caracterizez aici ca *network-centric swarms*, ca întruchipând o „societate civilă internațională” post-bipolară și „mulțimea” despre care vorbeau recent Michael Hardt și Antonio Negri. Celor cu zfiniți filozofice nu li se va părea, poate, inoportună întrebarea: sunt oare *swarm*-urile urbane (mai mult sau mai puțin spontane) manifestări contemporane ce constituie unul dintre poli ai unei antinomii interne a comunităților politice, despre care au scris Thomas Hobbes și Baruch Espinoza și în legătură cu care au avut, fiecare în câte o tabără, opinii divergente? Hobbes, merită seamănă, vedea în „pluralitate” care nu converge către „sinteza unitară” cea mai mare amenințare la adresa monopolului constructivist, cum am spus astăzi, din *Leviathan*. Espinoza, dimpotrivă, percepea „mulțimea” ca pe o expresie pură tocmai a acestei pluralități și, prin urmare, ca pe o coloană vertebrală și punct de susținere a „libertăților civile”, pe care le considera esențiale. La o scară mai mare, ca în propunerile unor autori moderni dispași precum Will Kymlicka, James Tully sau Jeffrey Alexander, cei doi poli ai antinomiei îmi par reconciliabili sau cel puțin imaginabili ca două momente ale unui proces, evident cât se poate de contestat și de îndelungat, însă inexorabil, de integrare prin „colibrarea diferențelor”.

deschise. Acum, important e să reconfigurăm bine gândirea strategică și doctrinele, și trebuie să știm să facem trecerea de la teorie la practică.

Care sunt pașii ce trebuie parcurși? *Postura și atitudinea* militarilor, diplomaților, comunităților de informații, polițiștilor și diferitelor servicii de urgență și protecție civilă trebuie să știm cum să le adaptăm schimbărilor de împrejurări provocate de prezența și acțiunile acestor actori multipli nestatali și datorate acestei generații a IV-a de războaie, cea mai asimetrică și mai descentralizată dintre toate pe care le-am avut de înfruntat până acum.

Pentru noi, portughezii, câteva dintre implicațiile războaielor de a IV-a generație care au proliferat sunt inevitabile. Lumea s-a schimbat, iar date ca 11 septembrie 2001 la New York, 11 martie 2004 la Madrid și 7 iulie 2005 la Londra sunt simple repere, momente componente, dacă vrei, ale acestei schimbări teribile. „Miracolul permanent”, din păcate, s-a sfârșit. Pentru cei ce încă mai poartă mentalitatea acelor *Cold-Warriors* ai Războiului Rece sau ai luptei anti-gherilă din anii 60 și 70, în varianta Mao, Giap și Ho și Min, Agostinho Neto sau Amílcar Cabral¹³⁶, tot ce am schițat necesită o schimbare destul de profundă a concepțiilor: pregătirea și trasarea tacticilor și a unei strategii de securitate și apărare și a unui *corpus* coeziv al unei adevărate politici externe – iar prima serie a devenit definitiv o parte *integrantă* a celei de-a doua – trebuie să fie gândite și regândite în profunditate.

Într-un cuvânt, trebuie să ne schimbăm și noi înșine dacă, *în afară de a ne confrunța în continuare cu amenințările convenționale clasice*, care nu

---

¹³⁶ Este straniu să constăți că Stânga clasică pare încă a nu fi înțeles pe deplin raza de acțiune a transformărilor în curs, în ceea ce privește această logică organizațională în schimbare, în ciuda nereușitelor suferite, mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului XX, de la maoism și de circanțele ce i s-au succedat. Stânga mai puțin tradițională, însă, a înțeles acest lucru de multă vreme. Cu luciditate, dar din perspectiva „duratei foarte lungi” ce nu îi permite să opereze distincții atât de fine pe cât ar fi nevoie, dată fiind tema în cauză, Immanuel Wallerstein (2002: 29) a scris despre *social movements* și *national movements* care „*emerged as significant bureaucratic structures in the second half of the nineteenth century and grew stronger over time*”. A făcut-o cu un anumit spirit epic, dar și cu o doză de acritate ce se simte, în scrierea acesta și în altele ce îi aparțin, ca o lamentație pentru procesele insidioase de birocratizare și structurare a ierarhiilor ce au afectat mare parte din eforturile de eliberare din ultimele două secole. Au existat, în sânul Stângii mai modernizate, multe voci explicite, în ceea ce privește această temă. De exemplu, Michael Hardt (2002: 117), pe care l-am mai citat, a punctat bine și fără nici o ambiguitate că „*the traditional parties and centralized organizations have spokespeople who represent them and conduct their battles, but no one speaks for a network. How do you argue with a network? The movements organized within them do exert their power, but they do not proceed through oppositions. One of the basic characteristics of the network form is that no two nodes face each other in contradiction; rather, they are always triangulated by a third, and then a fourth, and then by an indefinite number of others in the web. But that does not mean that networks are passive. They displace contradictions and operate instead a kind of alchemy, or rather a sea change, the flow of the movements transforming the traditional fixed positions; networks imposing their force through a kind of irresistible undertow*”. Critica i-a fost adresată în replica concepută de Tom Morley (2002), care și-a subliniat preferința pentru un „*face to face activism*” mai clasic, pentru „*solidarities*” mai tradiționale, în locul unor „*telecommunications metaphors*” pe care i le-a imputat lui Hardt. Replica nu s-au lăsat așteptate. David Graeber (2002: 61), un anarhista care a emis teoria pe tema acestor mișcări, s-a lamentat cu ironie că „*writers who for years have been publishing what sound like position papers for vast social movements that do not in fact exist seem seized with confusion or worse, dismissive contempt, now that real ones are everywhere emerging*”. Este vorba, în mod clar, despre aceeași chestiune de *command and control* pe care am expus-o mai înainte, de asta aceasta revizuită în aceste contexte de contestare activă.

încetează, dacă vrem, căci mi se pare indiscutabil că trebuie să vrem, să ne confruntăm cu conflicte cu localizări multiple, dacă vrem să ne opunem unui număr, cu siguranță crescând, de incidente teroriste, de multe ori mărunte dar cu un impact din ce în ce mai mare. Iar dacă vom avea, printre obiectivele principale, *cum mi se pare inevitabil*, distrugerea definitivă a noilor grupări antidemocratice sau cel puțin nedemocratice, efemere, evanescente, cu o geometrie foarte variabilă și organizate în rețele, în mod constant „actualizate” [*refreshed*] din punct de vedere informațional și în permanență comunicare interioară și exterioară. Grupări, după cum știm, de o mare capacitate distructivă în raport cu structurile militare și infrastructurile civile și militare grele, dar cruciale, foarte ierarhizate în dispunerea lor interioară generică. Aceste structuri, tocmai din acest motiv, devin vulnerabile în fața atacurilor *low-tech* de o precizie chirurgicală și cu un temut „efect în cascadă” asupra sistemelor de care depind stabilitatea noastră, bunăstarea noastră colectivă și formele politico-organizaționale pe care am ales în mod liber să le avem.

Dați-mi voie, deci, să schițez, la un nivel foarte macro, ceea ce consider a fi elementul în care trebuie să se concretizeze o eventuală nouă doctrină strategică portugheză, o gândire strategică pentru viitor.

În primul rând, aș vrea să subliniez că cea mai bună doctrină, oricare ar fi ea, rezultă din cele expuse mai devreme și din faptul că ideile liniare, precum cea a unui „concept strategic de apărare națională”, au devenit în mod clar insuficiente, și nu mă refer doar la ultimul concept: am în vedere *formula in sine*. Printre multe alte lucruri, pentru a relua cele accentuate la început, a intervenit urgența amenințărilor grave în spațiul juridico-conceptual și politic în care mai înainte se putea discerne cu claritate între „văzboaie” și „crime” și între „acțiuni militare de apărare sau atac” și chestiuni polițienești de „ordine și siguranță”. Granițele au căzut. Ca urmare, aceste distincții nu mai sunt clare și totul ne arată că nu vor mai fi clare niciodată – ceea ce creează probleme cel puțin complicate legate de atribuții și competențe. Survin chestiuni noi, dar chestiuni a căror soluționare este urgentă, căci altfel nu vom mai ști să distingem între GOE, GNR, trupele speciale, comandouri, pușcași sau *rangers*, pentru a folosi o terminologie deja învechită, și între forțele de intervenție rapidă.

În al doilea rând – și nu independent de cele de mai sus – în scopul conceperii unei mai bune gândiri strategice, trebuie să știm să ne asumăm faptul că, vrând-nevrând, trăim astăzi într-o situație *duală și compusă*. Ne confruntăm, pe de o parte, cu obligații și amenințări convenționale. Desigur, trebuie să știm să acordăm atenția cuvenită acestui punct. Nu mi se pare că putem cu adevărat să punem la îndoială – nici un guvern de la 25 aprilie 1974 încoace, nu a făcut-o – „triunghiul strategic” din care facem parte: Europa, relația transatlantică și Lusofonia, având în vedere că tocmai în acești termeni ne-am definit (și e în

interesul nostru să continuăm a ne defini) poziția în sistemul internațional. Pe de altă parte, totuși, ne confruntăm cu amenințări și riscuri profund atipice¹³⁷. Sfârșitul ordinii bipolare a lucrurilor, o dată cu dezmembrarea blocului sovietic, ne-a lăsat un nou Mapamond. Este o moștenire *grea*.

Ne-a lăsat o lume *divizată, suferindă, indignată și plină de așteptări*. Ne-a lăsat moștenire obligația, *datoria* de a ne adapta, de a proceda la reajustări, la înfrumusețări. Ne obligă să realizăm anumite *repoziționări*, însă păstrându-ne, pe frontul preocupărilor și obiectivelor noastre, interesele portughezilor și redefinirea [facem acest lucru de cel puțin cinci secole încoace] locului nostru într-o lume care se obstinează să se schimbe neîncetat. Ceea ce v-am prezentat sumar e ceea ce avem astăzi și ceea ce trebuie să știm să gestionăm. Dincolo de mode și de apetituri efemere, vectorii strategici naționali se mențin: ceea ce s-a schimbat a fost modul nostru de a ne insera în această conjunctură. Toate acestea, mi se pare, cer răspunsuri structurale și strategico-organizaționale *clare și noi*.

Nu aș vrea să închei fără a enunța câteva din elementele foarte concrete pe care cred că trebuie să se bazeze aceste schimbări, în segmentul neconvențional al noului sistem dualist pe care mi-l închipui pentru Portugalia într-un viitor foarte apropiat. Siguranța persoanelor și infrastructurilor va trebui, cu siguranță, să revină unor grupuri *mici*, grupări *modulare*, de bărbați și femei extrem de profesionalizați, pregătiți *superior* la nivel tactic și *extraordinar de „info-inițiați”* [pentru a inventa un termen „revizionist” și ireverențios], cât se poate de bine antrenați, foarte bine echipați, mai degrabă dispuși în rețea, în termeni *funcționali*, decât ordonați în termenii ierarhici tradiționali, *cu un procentaj ridicat de ofițeri*, care să acționeze într-o colaborare strânsă, *foarte*

---

¹³⁷ Ar fi o greșală să presupunem că ceea ce eu indic aici ca evoluție a gândirii strategice naționale să implice schimbări atât de radicale încât să o aducă în stadiul de *tabula rasa* pe cea existentă. După cum scria Brian Friel (2002), „*experts say agencies don't necessarily have to choose between hierarchies and networks. The advantages of hierarchies - clear chains of authority and accountability - can be combined with the advantages of networks - interconnectivity, speed, adaptability, redundancy and the ability to swarm*”. Avantajele se adaugă, așadar, unui oarecare conservatorism, indispensabil, în tot cazul, date fiind obligațiile noastre „clasice”. La începutul articolului, Friel scriese, provocator, că „*for years, we've been telling the government to run itself like a business. Maybe we should be telling it to operate like a terrorist organization, too*”. În plan militar, B. Friel s-a explicat destul de convingător, pretinzând că „*on the battlefield, the military is finding that gathering data about the enemy and issuing orders from a central command isn't effective when dealing with stealthy and speedy targets such as al Qaeda bands moving through the Afghan mountains*”. Generalizând implicații: „*to thinkers in fields ranging from national security to sociology, from computing to human resources, the world has become a network of networks, filled with actors who behave in increasingly interconnected ways and with wide-reaching and rapid consequences. Federal officials accustomed to passing paper up and down chains of command must now learn to quickly disseminate information across organizational boundaries. That means letting low-level working groups move swiftly without higher-level approval to create strong relationships among offices within agencies, between agencies and with other governments, businesses, nonprofit organizations and individuals with key skills and knowledge. In other words, federal agencies and managers must break out of their bureaucratic cocoons and become social butterflies*”.

strănsă, cu serviciile de informații portugheze și străine și cu forțele operaționale antiteroriste, astfel încât să poată să se infiltreze, să ia pulsul și să neutralizeze grupările care se dedică acestor noi tipuri de război¹³⁸. Motivele sunt evidente. Tehnica de *swarming* impune una dintre caracteristicile-cheie ale rețelilor: adaptabilitatea. Într-o ierarhie, fiecare se vede definit prin „căsute” pe care le completează într-un grafic organizațional. Într-o rețea, persoanele își schimbă rolurile în funcție de situație. Una dintre formele de a conferi adaptabilitate ierarhiilor (indiferent că sunt militare sau de alt gen) se face prin intermediul a ceea ce americanii au denumit *matrix teams*: echipe fluide, de o geometrie variabilă, constituite *ad hoc* în funcție de situația pe care o tratează.

A crea astfel de mici grupuri și a fundamenta pe ele [și pe proiecția forței militare, în tot acest „sat global”, pe care o vom reuși prin intermediul lor] miezul doctrinei noastre strategice e un lucru perfect practicabil. și este de dorit, dacă vrem să ne apărăm înăuntru și să participăm, afară, la acțiunile aliaților noștri și ale comunității internaționale. *Trebuie să revenim pe Mapamond, cu picioarele pe pământ*. În conjunctura actuală, acest lucru nu im se pare extrem de dificil, atât timp cât ne-am asigurat că obstacolele mai „clasice” au fost ocolite”. Adevărul e că o putere mică-medie precum Portugalia nu ar trebui să alimenteze o „conștiință epică delirantă”, cum bine a subliniat *Chairman*-ul nostru, generalul José Manuel Freire Nogueira. De asemenea, ea nu poate, așa cum ne-a prevenit generalul Abel Cabral Couto, nici „să mizeze pe o carte greșită” și, printr-o metaforă mixtă, „pe deasupra, să mai aibă și pachetul de cărți greșit”. Să copiezi fără noimă e o strategie pierzătoare. Să înveți, nu e. Să știm să îi ascultăm când trebuie, pentru a evita „plutoanele de hârtie” pe care le-a ironizat António José Telo. *Practicabilitatea* reprezintă, de fapt, o constrângere extrem de puternică, în

---

¹³⁸ Nimic nou aici, bineînțeles. Același lucru îl scria, în urmă cu circa șase ani, Carl L. Staten (1999), „The Evolution and Devolution of Terrorism: The Coming Challenge for Emergency and National Security Forces”, publicat în *Journal of Counterterrorism and Security International*, vol. 5 (4). Staten (pag. 11) își termina articolul cu recomandări corespunzătoare adresate specificităților proprii ale sistemului politic american: „it is recommended that Congressional and Presidential funding, policies, and other initiatives take all of the issues presented above into consideration in a comprehensive way. This strategy must encompass providing leadership, reallocating necessary funds to the most appropriate efforts, and bringing all of the available public and private assets to work together to study and devise strategies to confront this new and dynamic threat. All of the levels of government, academia and related businesses must find a way to better communicate, cooperate and coordinate in an effective manner. Ultimately, we must ensure that we, as a country, are prepared to confront the asymmetric challenges of the future”. După cum afirmam, mai recent, John Arquilla și David Ronfeldt (2003), „the world keeps moving into the age of networks. Networking means much the same for the military as it does in business and social-activist settings, not to mention among information age terrorists and criminals: monitoring the environment more broadly with highly sophisticated sensors; expanding lateral information flows; forming and deploying small, agile, specialized teams; and devolving much (but not all) command authority downward. But it also has a doctrinal implication that these other types of actors are learning faster than the U.S. military: it's a good idea to become adept at 'swarming'”.

această lume reală în care trăim. Nimic din cele sugerate aici, însă, nu mi se pare intangibil, megaloman sau inoportun. și, cu atât mai puțin, neplauzibil.

Să dea Domnul să reușim să înțelegem la timp. Să știm să evităm tradiționalele reacții sistemico-corporatiste, obișnuitele conflicte de competențe¹³⁹ și atât de nesănătoasele teritorialități politico-birocratice care au ajuns să determine dependența siguranței și bunăstării noastre de o logică a celui mai mic numitor comun, a intervenției directe și periodice a întâmplării, a sortii și a bunăvoinței și bonomiei sfinților noștri protectori de pe lumea cealaltă, atât de atenți și de grijulii.

Bibliografie

Adams, Thomas K. (2000), "The Real Military Revolution", *Parameters*, Carlisle U.S. Army War College Quarterly, Autumn, pag. 54-65.

Alberts, David S. & Garstka, John J. & Stein, Frederick P. (2000), *Network Centric Warfare, Developing and Leveraging Information Superiority*, CCRP, 2nd edition, Washington.

Alberts, David S. & Hayes, Richard E., (2005), *Power to the Edge*, Command and Control Research Program (CCRP), Washington.

Andrews, Timothy D. (2005), *Revolution and Evolution. Understanding Dynamism in Military Affairs*, National Defense University, National War College, Washington.

Armond, Paul de (1999-2000), "Netwar in the Emerald City, WTO protest strategy and tactics", <http://nwcitizen.com/publicgood/reports/wto>.

Arquilla, John & Ronfeldt, David (2003), "Swarming. The Next Face of Battle", *Aviation Week & Space Technology*, September 29, <http://www.rand.org>.

Campen, Alan D., (2001) "Swarming Attacks Challenge Western Way of War", *Signal Magazine*, <http://www.afcea.org/signal/>.

Cann, John (1997), *Counterinsurgency in Africa. The Portuguese way of War, 1961-1974*, Greenwood Press.

Cassen, Bernard, (2003), "A Movement of Movements? On the attack", *New Left Review* 19, Jan-Fev, pag.41-60.

---

¹³⁹ Mă gândesc atât la consecințele episodului rocambolesc de la Plaja cu Roșii, în primul Război din Golf, cât și la deplasarea în Irak a GNR și nu a Forțelor Armate propriu-zise, în cel de-al doilea. Problema aceasta, de fapt, nu o avem numai noi. O dovedește un splendid studiu recent – nu cel al lui Graham Allison în legătură cu tensiunile și *bureaucratic politics* evidente în cazul celebrei „crize a rachetelor din Cuba”, ci acela realizat de americanii Thomas Mahnken și James FitzSimmons, în 2003, cu titlul foarte sugestiv „The Limits of Transformation. Officers attitudes toward the Revolution in Military Affairs”, editat de *Naval War College* din Newport, Rhode Island, în Statele Unite ale Americii. Ne lipsește studii exhaustive în legătură cu meandrele *bureaucratic warfare* [numite de Adriano Moreira, cu umor și luciditate, „războaiele luso-portugheze”] din Portugalia.

Cummings, M. L. (2004), "Human Supervisory Control of Swarming Networks", Massachusetts Institute of Technology, *Signal Magazine*, <http://www.afcea.org/signal>.

Deptula, David A. (2001), *Effects-based Operations: Change in the Nature of Warfare*, Aerospace Education Foundation, Defense and Airpower Series, Arlington, Virginia.

Dunbar, R.I.M. (1993), "Co-evolution of Neocortex Size, Group Size and Language in Humans", *Behavioral and Brain Sciences* 16 (4):681-735.

Edwards, Sean J. A. (2005), *Swarming and the Future of Warfare*, Pardee Rand Graduate School, Rand Corporation, Santa Monica, California.

Etzioni, Amitai (2002), "Implications of the American anti-terrorism coalition for global architectures", *European Journal of Political Theory*, 1 (1): 9-31, London.

Faurby, Ib & Magnusson, Märta-Lisa (1999), "The Battle(s) of Grozny", *Baltic Defence Review*, pag. 75-88, Copenhagen.

Friel Brian, (2002) "Hierarchies and Networks", <http://www.govexec.com>, 1 de Abril.

Graeber, David (2002), "The New Anarchists, A Movement of Movements?" 5, *New Left Review* 13, Jan-Feb, pag. 61-73.

Han, Seungyeon & Hill, Janette (2006), "Collaboration, Communication, and Learning in a Virtual Community", in Subhasish Dasgupta, *Encyclopedia of Virtual Communities and Technologies*: 29-36, Idea Group Reference.

Hardt, Michael (2002), "Today's Bandung? A Movement of Movements?" 6, *New Left Review* 14, Mar-Apr, pag. 112-118.

Hayes, Bradd C. & Sands, Jeffrey I. (1999), *Doing Windows, Non-traditional Military Responses to Complex Emergencies*, Center for Advanced Concepts and Technology (ACT), DoD C4ISR Cooperative Research Program, Virginia.

Helbing, Dirk & Farkas, Illés & Vicsek, Tamás (2000), "Simulating dynamical features of escape panic", *Nature*, vol. 407.

Hirst, Paul Q. (2002), "Another century of conflict? War and the international system in the 21st century", *International Relations* 16 (3): 327-342, London.

(eds.) Inbody, Donald et al., (2003), *Swarming. Network Enabled C4ISR Conference*, 13-14 Jan., Joint C4ISR Decision Support Center, Virginia.

Klein, Naomi (2001), "Reclaiming the Commons", *New Left Review* 9, May-Jun, pag 81-89.

Krebs, Valdis E. (2002), "Uncloaking Terrorist Network", *First Monday*, volume 7, no. 4.

Mahnken, Thomas G. & FitzSimonds, James R., *The limits of Transformation. Officer Attitudes toward the Revolution in Military Affairs*, Naval War College, Newport.

Manwaring, Max G. (2005) *Street Gangs, The New Urban Insurgency*, Strategic Studies Institute, US Army War College, Pennsylvania.

Marques Guedes, Armando (1999), "As religiões e o choque civilizacional", em *Religiões, Segurança e Defesa*: 151-179, Instituto de Altos Estudos Militares, Atena, Lisboa.

Marques Guedes, Armando (2000), "As guerras culturais, a soberania e a globalização", *Boletim do Instituto de Altos Estudos Militares*, 51: 165-162, Lisboa.

Marques Guedes, Armando (2005), *Estudos sobre Relações Internacionais*, Instituto Diplomático, Ministério dos Negócios Estrangeiros, Lisboa.

Mawby, David, McDougall, Ian and Boehmer, Greg (2005) *A Network-Centric Operations Case Study, US/UK Coalition Combat Operations during Operation Iraq Freedom*, Office of Force Transformation, Office of the Secretary of Defence, Washington.

Mertes, Tom (2002) "Grass-Roots Globalism. Rply to Michael Hardt, A Movement of Movements?" 10, *New Left Review* 17, Sep-Oct, pag 101-110.

Moffat, James (2003), *Complexity Theory and Network Centric Warfare*, Information Age Transformation Series, DoD Command and Control Research Program (CCRP), Virginia.

Motter, A. & Lai, Ying-Cheng (2002), "Cascade-base attack on complex networking", *Physical Review*, 66, 0651021-4.

Parunak, H. Van Dyke, *Making Swarming Happen*, Conference on Swarming and C4ISR, Washington, <http://www.altarum.org>.

Peters, Ralph (1994), "The New Warrior Class", *Parameters*, Carlisle U.S. Army War College Quarterly, pag 16-26.

Rasmussen, Mikkel Vedby (2002), "'A parallel globalization of terror': 9-11, security and globalization", *Cooperation and Conflict. Journal of the Nordic International Studies Association* 37 (3): 323-349, Copenhagen.

Raymond, Eric S. (1998), "The Bazaar and the Open Source Platform", *First Monday*, 3 (3).

Robb, John (2004), "The Bazaar's Open Source Platform", September 24, <http://www.g-cat.org/gcat3/>.

Seymour, Benedict (2003), "Nationalize this! What next for anti-globalization protests?", *Radical Philosophy*.

Staten, Clark L. (1997), CEO/CIO, *Strategic Knowledge; Preventing the Bombing of the Bridge to the 21st Century*, Emergency Response & Research Institute, Chicago.

Staten, Clark L. (1999) "The Evolution and Devolution of Terrorism. The Coming Challenge for Emergency and National Security Forces", *Journal of Counterterrorism and Security International*, vol.5, 4, pag. 8-11.

Tarrow, Sidney (1998), "Transnational contention" și "The future of social movements", *Power in Movement. Social movements and contentious politics*: 176-196 e 196-210, Cambridge University Press.

Wallerstein, Immanuel (2002) "New Revolts against the System. A Movement of Movements?" – 11, *New Left Review* 18, Nov-Dec, pag. 29-39.

Watson, Brian G. (2005) *Reshaping the Expeditionary Army to win decisively: the case for greater stabilization capacity in the modular force*, Strategic Studies Institute.

Wedgwood, Ruth (2002), "Al Qaida, military commissions, and American self-defense", *Political Science Quarterly* 117 (3): 357-372, Harvard University.

Wilcox, Greg & Wilson, Gary I. (2002), "Military Response to Fourth Generation Warfare in Afghanistan", *Emergency Response & Research Institute*, Chicago.